

74495
Inv. 6260

DECLINAREA LATINA

5322

DE

D. EVOLCEANU

AGREGAT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

234207

110876

BUCUREȘTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ion St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16.

1905.

14.347.

PREFAȚĂ

Prezenta lucrare este cursul făcut de mine la Facultatea de Litere din București în trecutul an școlar 1904—1905. Gândul cu care am scris-o a fost să fac o carte folositoare, o carte care să poată fi citită de studenți cu ușurință și din care să se poată trage foloase practice pentru învățământ. Acest lucru nu este tocmai ușor, căci afară de un manual mai nou, pe care-l voi citi mai jos, mai toate scrierile de filologie comparată sunt așa de «învățat» și de «erudit» scrise, în cât nu le pot utiliza decât cei inițiați, iar cât despre cei ce n'au căpătat încă gustul filologiei, nu-l pot căpăta nici după citirea lor.

Cartea aceasta fiind numai un fragment din gramatica istorică a limbii latine, a trebuit să întru în desvoltări de fonetică, etc. care, drept vorbind, nu fac parte dintr'un studiu de morfologie; se înțelege însă dela sine că neavând tipărită o fonetică, nu mă puteam referi la paragrafele ei, și deci

trebuiã să tratez aici chestiunile de care erã nevoie. N'am trecut ușor peste nici una din ele, fiindcă fonetica este fundamentul oricãrui studiu filologic, și fiindcă, pe cât mi se pare mie, aceasta este calea cea mai practică de a o învăța: intercalarea ei în morfologie, etimologie, etc. Și e și natural: fonetica este un studiu arid și care cere o memorie deosebit de robustă; categoriile morfologice sunt însă fixate în minte încă din gimnaziu — ce e mai ușor decât să tragi legile fonetice din faptele știute ale morfologiei? Negreșit că vorbesc aci din punctul de vedere al studenților și nu din al celui ce face o carte de morfologie, care, fără cunoștința prealabilă a foneticii, n'ar scrie nici o pagină din cartea proiectată.

Pe calea aceasta voi urmã cu studiul verbului, particulelor și al formării cuvintelor și sper că toți cei ce vor fi urmat aceste cursuri, se vor face, fără greutate, stăpâni și pe o bună parte din fonetica latină.

Tot motive de utilitate practică m'au făcut să insist asupra comparației adjectivelor și a numeralelor, studiu mai mult de formarea cuvintelor și de etimologie.

În chestiunile controversate am reprodus părerile curente și nu numai pe aceea care mi se pareã mai probabilă, pentru a da ocazie cititorilor să a-leagă înșiși. De câte ori am avut prilej, am citat numele autorului unei legi sau teorii, după cum

nu se face în cărțile nemțești, de care mă servesc. Am făcut aceasta nu pentru a popularizà numele filologilor, ci din motive practice: mai scurtă și mai ușor de imprimat în minte este o expresie ca *legea lui Grimm* decât *erste Lautverschiebung*, cum o numesc Nemții, etc.

În privința ortografiei cuvintelor latine, am adoptat pe cea obișnuită în România: *j*, *v*, întocmai ca și în cărțile de filologie străine. Pentru cuvintele indogermane, sanscrite, etc. am adoptat aceleași semne, în deosebire de cărțile pomenite, care se deosebesc de altfel și ele între ele. Am făcut aceasta crezând că e de prisos să mai întrebuițez alte semne pentru *j* și *v*, odată ce am spus că sunt consonantice, ori de câte ori sunt precedate de vocală (în diftongi obișnuiți, descendenți), sau urmate de vocală (în diftongii ascendenți). Semne deosebite pentru consoane velare și palatale n'am mai introdus, chiar și din lipsa caracterelor tipografice, nu numai din posibilitatea de a mă dispensa de ele prin cuvintele «palatal» ori «velar», puse alături de litera respectivă.

Sunt în toate domeniile numeroși termeni întrebuițați, fără să li se explice înțelesul original, ca și cum ar fi cunoscuți de toată lumea. Cine nu întrebuițează d. ex. termenul de *iod* pentru litera *j*, fără să știe că are a face cu numele ebraic al acestei litere, ori cine nu vorbește de conjugare tare, fără să știe ce este apofonia? Pe cât

posibil, am explicat toți termenii de asemenea natură, pe care i-am întâlnit.

Ca ultimă lămurire mai adaug că prin *Indo-germani* am înțeles pe protopărinții noștri, dând numele de *popoare indogermanice* la cele născute din ei. După acestea nu-mi mai rămâne decât să însemnez lucrările de care m'am servit. Iată-le:

K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen: Einleitung und Lautlehre, ed. II, 1897. Stammbildungslehre, Formenlehre, 1889—1893. Sintaxa indogermanică formează volumele următoare ale acestei opere și e scrisă de *B. Delbrück*, 1893—1900.

Ca o ediție mai nouă mi-a servit:

K. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1902—1904, rezumarea primei lucrări, atât a părții scrise de Brugmann, cât și a celei a lui Delbrück. Aceste lucrări, apărute în Strassburg, la Trübner, sunt astăzi fundamentul filologiei indogermanice.

F. Stolz, Historische Grammatik der lateinischen Sprache: Einleitung, Lautlehre, Stammbildungslehre, Leipzig 1894, 1895, cea mai dezvoltată carte apărută; bogată în indicații ale literaturii respective.

F. Stolz, Lateinische Laut- und Formenlehre in «Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft» al lui I. v. Müller, II, München, 1890, carte aproape imposibilă de citit, pentru începători cel puțin.

Nici gramatica greacă a lui Brugmann din acelaș volum nu e cu mult mai practică.

W. M. Lindsay, Die lateinische Sprache, trad. din englezește de Hans Nohl, Leipzig, 1897, cea mai desvoltată carte din cele complete, apărute până acuma. Lucrare bună; metoda însă nu e impecabilă.

Ferdinand Sommer, Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre, Heidelberg 1902, carte mai mică decât cea a lui Lindsay, însă excelentă din toate punctele de vedere și recunoscută de însuși Lindsay ca mai bună decât a sa, cel puțin pentru fonetică.

V. Henry, Précis de grammaire comparée du grec et du latin, ed. V (sunt altele mai nouă), Paris, 1894; excelentă carte elementară pentru studenți și de aceea tradusă și în alte limbi.

P. Giles, Vergleichende Grammatik der Klassischen Sprachen. Deutsche Ausgabe (originalul este englezesc) von Hertel, Leipzig, 1896. În privința materialului gramatical, cartea este elementară, ca cea a lui Henry; are însă ceva deosebit de toate celelalte: foarte interesante și instructive considerații generale.

O. Riemann et H. Goelzer, Grammaire comparée du grec et du latin: I, Phonétique et étude des formes, Paris, 1901. Această carte, ca și volumul II care conține sintaxa, nu e atâta o gramatică «comparată», cât mai curând una «para-

lelă». Riemann, unul din cei mai distinși filologi, mai ales în ce privește sintaxa, murind încă din 1901, lucrarea a fost dusă mai departe de Goelzer, negreșit, nu cu acelaș succes, cu care ar fi dus-o regretatul meu profesor.

H. Schweizer-Sidler und *Alfr. Surber*, Grammatik der lateinischen Sprache, Halle, 1888, bogată în exemple, reguli, excepții de gramatică elementară.

În ce privește partea istorică și ideile generale, m'am servit și recomand ca lucrare deosebit de bună: *B. Delbrück*, Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, ed. IV, Leipzig, 1904.

Exemplele de latină arhaică sunt culese sau măcar controlate după *Engelbertus Schneider*, Dialectorum italicorum aevi vetustioris exempla selecta, Lipsiae, 1887.

De lucrarea profesorului meu *F. Bücheler*, Grundriss der lateinischen Deklination, II Ausgabe von J. Windekilde, Bonn, 1879, nu m'am servit de loc, cartea fiind scrisă în alte vederi.

Alte lucrări, întrebuințate incidental, sunt citate în text, la locul lor.

București, 24 Septembrie, 1905.

D. EVOLCEANU.

DECLINAREA NOMINALĂ.

---

1. Dacă luăm cuvintele *regis, regi, regem, regum, regibus, reges*, găsim în toate un element comun: *reg*, și câte un element deosebit: *is, i, em, um, bus, es* indicând cazul și numărul în care se găsește cuvântul *rex*. Aceste elemente deosebite se numesc în gramatică **sufixe cazuale** și cu ajutorul lor se face flexiunea nominală, numită **declinare**.

2. Să considerăm acum cuvintele grecești *φηγός, νέος, κλυτός, άγνωτος, όρεκτός* și cuvintele corespunzătoare latine, în forma lor arhaică *fagos, novos, inclutos, ignotos, rectos*. Toate aceste zece cuvinte au același sufix cazual al nom. sg. ms. -s; dar afară de acest element comun, mai observăm încă un al doilea, și anume un -o la primele două părechi grecești și latinești, și un -to la toate celelalte. Acest nou element se numește **sufix de derivare**, iar partea din cuvânt isprăvită cu el, adică înainte de a fi primit vreun sufix cazual, se numește **temă (Stamm)**: *φηγο, fago*.

Ultimul sunet al temei, *g* în cuvântul *regis*, etc. *o* în cuvântul *rectos* poartă numele de **caracter, sunet caracteristic, vocală caracteristică**, dacă e vocală.

3. Să luăm acum cuvintele următoare:

sanscrit, *matís*; gr. *μάντις*; lat. *mens*, primitiv **mentis*;

mentio; got. *gamunds*; rom. *minte*; litvan *atmintis*, pal. sl. *pametì*. Și alături cu aceste nume, evident înrudite, să considerăm și verbele corespunzătoare: sanscrit *matás* (pte. perf. pas.); gr.: *μαίεται, μέμνηται*; lat. *moneo, meminit*; got. *gamunan*, litvan *miniù*, pal. sl. *mìněti*. Studiind comparativ toate aceste cuvinte și ținând seamă de fonetica specială a fiecărei limbi, ajungem să extragem din toate un element comun *men*, care se chiamă **rădăcină**, și care odinioară, la vechii noștri strămoși, Indogermanii, (numiți astfel dela punctele extreme până la care s'au întins: India și germanica Islandă), eră cuvântul din care s'a născut întreagă această familie nominală și verbală.

4. In cele mai multe cazuri se poate face ușor distincția între diversele elemente ale unui cuvânt; d. ex. în *men-ti-on-is*, se poate recunoaște sufixul cazual *-is* din *regis*, sufixul de derivare *-ti*, care se vede și în *μάγ-τι-ς*, un al doilea sufix de derivare *-on*, și în sfârșit rădăcina *men*, identică în latinește și în l. indogermană. Tema cuvântului este *mention-*, iar caracterul nazala *-n*.

Nu e însă tot așa de ușor să deosebim tema de sufix la un cuvânt ca genitivul latin *pedis* din **pedes*, fiindcă nu se poate hotărî dacă *e* din a doua silabă face parte din sufix ori din temă, cu alte cuvinte dacă tema primitivă indogermană eră monosilabică sau bisilabică. Aceeaș dificultate se întâmpină și la alte cuvinte.

5. Se găsesc unele cuvinte lipsite de orice sufix de derivare, d. ex. *rē-s, est* din **es-ti*; deasemenea anumite cazuri sunt lipsite de sufixul respectiv, d. ex. *rosa*, în care *a* nu este sufixul. nom. sg. ci caracterul temei, și în sfârșit se mai găsesc și unele cuvinte compuse numai din rădăcină, d. ex. imper. *î*, indogerman *ei*.

6. Toți acești termeni se pot raportă ori la o limbă.

anume, ori la limba primitivă indogermană; d. ex. în cuvântul *dominō-s*, *-s* este sufixul acuzativului plural masculin, însă numai din punct de vedere al limbii latine. Întrebându-ne însă dacă tot aceeaș formă o aveă sufixul și în indogermană, atunci găsim că el nu eră *-s* ci *-ns* și deci acesta este sufixul respectiv indogerman, nu latin. În cuvântul *terră*, *-ă* este caracterul declinării I, așa cum se prezintă în latinește; studiul comparativ însă ne va arătă, că adevăratul caracter, cel indogerman, este *-ā*. Acelaș lucru e și cu rădăcina: din cuvintele nemțești *lieben*, *liebster*, *geliebt*, *Liebe* se poate scoate o rădăcină *lieb-*; această rădăcină are însă valoare numai pentru limba germană, căci studiul comparativ ne dă pentru indogermană *leubh-*.

În această carte toți acești termeni se vor luă în înțelesul obișnuit în lucrările de filologie, adică vor fi totdeauna raportați la limba primitivă, indogermană. Și aceasta cu drept cuvânt, căci nu vom studia temele și sufixele așa cum se găsesc în latinește, ci sub forma pe care vor fi avut-o în limba mamă, schimbată apoi până la cea latinească respectivă.

Mai trebuie observat că toți acești termeni sunt simple abstracții gramaticale, întrebuințați numai de comoditate și neavând vreo altă valoare. Numai **rădăcina** o fi existat odată cu valoare de cuvânt, într'o vreme când protopărinții noștri nu aveau alte cuvinte decât rădăcinile. După această ipoteză, limba compusă la început numai din rădăcini, le-a combinat apoi în grupe mai întinse, și prin această combinare, unele rădăcini și-au pierdut înțelesul și valoarea lor de cuvinte, și au devenit simple elemente formative, ca *sufixele de derivare*, *cele cazuale*, *augmentele*, etc. Aceasta este celebra teorie a aglutinării a lui Bopp. Se înțelege că forma rădăcinilor și sufixelor, stabilită de filologi, nu este

definitivă, ci variază conform cu starea cunoștinților timpului, și încercări ca ale lui Schleicher, de a scrie în limba indogermană, nu sunt decât un fel de rezumat grafic al acestor cunoștinți.

7. După lămurirea termenilor întrebuiți în paginile următoare, putem trece la declinarea însăși. Formele pe care le poate lua un nume în declinare se împart, după cum se știe, în trei categorii: **număr**, **caz** și dese ori **gen**, d. ex. *deus, dei, deum, deas; homo, homines, hominem*.

În limba indogermană existau trei numere: **singular**, **plural** și **dual**. De observat este că dualul se întrebuițea, când era vorba de lucruri care în mod natural se prezintă pereche: ochii, urechile, mâinile, picioarele, genunchii; apoi despre lucruri care se prezintă pereche în mod artificial, d. ex. caii dela trăsura. Cu timpul însă dualul a început să se întrebuițeze și despre două individe, în ori ce condiție s'ar găsi, d. ex. *ἄνθρωπω* și tocmai această generalizare sau lărgire de sferă i-a adus dispariția treptată, căci ne mai văzându-se nevoia de o formă deosebită pentru *doi oameni* de cea pentru trei, etc. forma dualului a dispărut aproape în toate limbile indogermanice. Acesta este un fapt bine cunoscut în istoria limbilor și i se pot aduce paralele de altă natură decât cele gramaticale; d. ex. cuvântul românesc *jupân* era odată un cuvânt de cinste, care nu se dădea decât boerimii; politeța însă l-a acordat cu prea multă bunăvoință și altor bărbați, decât celor în drept și prin aceasta i-a lărgit sfera, dându-i în acelaș timp și lovitura de moarte, în cât astăzi nu se mai simt onorați de asemenea epitet nici Evreii. Intorcându-ne la limba latină, constatăm că dualul, redus, dar totuși păstrat în gecește, nu se mai găsește decât în *duo, ambo* și, probabil, *octo*.

8. Cazurile limbii indogermane erau opt la număr: nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, vocativul, ablativul, locativul și instrumentalul.

De observat e că instrumentalul arată lucrul sau ființa prin mijlocul sau ajutorul, ori tovarășia căreia se săvârșește acțiunea predicatului.

Din aceste opt cazuri limba greacă nu mai păstrează decât cinci, pierzând ablativul, locativul și instrumentalul, iar limba latină șase, pierzând pe ultimele două. Din cazurile pierdute se găsesc numai urme printre adverbiile, prepozițiile, conjuncțiile; unele însă s'au amestecat și contopit, la anumite categorii de cuvinte, cu cazurile păstrate.

De altfel nici chiar în limba indogermană nu se găsiu toate cazurile la toate numerele și la tot felul de teme; așa nominativul era identic cu vocativul la dual și plural; nominativul, acuzativul și vocativul identice la substantivele neutre la toate numerele; tot așa dativul și ablativul plural, genitivul și ablativul singular la toate temele, afară de cele de declinarea II, adică cu caracterul -o.

Syncretismul sau contopirea mai multor cazuri în unul singur provine din mai multe motive:

a) fonetice, d. ex. *lupus* făcea ablativul *lupod*, iar instrumentalul *lupō*; prin căderea lui *d* final, precedat de o vocală lungă, cele două cazuri ajung identice.

b) Sintactice, când un caz încalcă domeniul sintactic al altuia, făcându-l inutil. Această încălcare nu e grea, căci relațiile exprimate prin cazuri sunt cam vagi și neprecize; d. ex. în limbile indogermanice nu se face deosebire prin sufix causal special între *stau pe*, *stau în*, *mă mișc în*, *mă mișc către*, etc., neprecizare care a dat naștere prepozițiilor, și care în alte neamuri de limbi, ca cea finică, este evitată prin existența mai multor cazuri.

c) E greu de constatat, dar totuși se pare că pluralul, prin natura lucrurilor, e mai rar întrebuințat decât singularul; aceasta ar explica mai marea confuzie a cazurilor la acest număr.

9. Genurile limbii indogermane erau trei: **măsculin**, **femenin** și **neutru**, păstrate toate în latinește, și înțelesul lor natural ar fi: ființe bărbătești, femeiești și lucruri. Dintre toate categoriile morfologice aceasta mi se pare a fi cea mai de prisos și mai incomodă: inutilă, de oarece imensa majoritate a substantivelor nefiind mobile, adică neavând două genuri formate din aceeaș temă, nici când exprimă ființe, (cf. bou, vacă; cal, iapă și mai rare cazuri ca equus, equa, etc.), genul este indicat prin însuși înțelesul cuvântului; cât despre adjective, mobile mai toate, neindicarea genului ar putea cauza tot așa de puține dificultăți ca și adjectivul predicat în limba germană. În ceea ce privește incomoditatea genului, este suficient să ne gândim la dificultatea limbii germane însăși și să ținem seamă că ceea ce se învață greu de un străin, nu cere tocmai puțină activitate intelectuală, nici din partea celor pentru care limba în chestiune este maternă, activitate care și-ar putea găsi și altă întrebuințare.

Dintre limbile indogermanice, engleza, cea care a dus evoluția mai departe decât toate surorile ei, a pierdut genul, cel puțin în ce privește numele, iar limba germană, cea cu trei genuri, ca limbile clasice și româna, a scăpat de ele, cel puțin la adjectivul predicat. Alte limbi, ca cea ungurească și în genere cele aglutinante, n'au avut această categorie niciodată, categorie care nici în indogermană nu e primitivă.

E posibil ca în timpurile mai vechi ale limbii indogermane genurile să se fi dat, fără excepție, în chip natural, cum am arătat mai sus; pe atunci deci, toate

numele lucrurilor lipsite de sex vor fi fost de genul neutru. Însă din cauză că popoarele primitive, întocmai ca și copiii, au imaginația mult mai bogată decât cele înaintate în cultură, încă dela început multe nume de lucruri vor fi căpătat genul masculin ori feminin. Aceasta se vede până și în limba engleză, cea lipsită de gen nominal, și se citează exemplul că mateloții, vorbind despre corabia lor, nu întrebuintează pronumele neutru *it*, ci pe cel feminin *she*, ea. Odată porniți pe această cale, Indogermanii au dat genul la nume după cele mai curioase și variate analogii, dintre care unele sunt comune la două trei limbi, iar altele nu. Dintre cele comune limbii latine și grecești, se citează numele arborilor, care sunt de genul feminin, ca și *arbor* și *δρῶς*; numele vânturilor și al lunilor, după *ἄνεμος*, *ventus*, *μήν*, *mensis*; al râurilor, după *ποταμός*, etc. Alte ori cuvintele și-au luat sau schimbat genul după analogia altora cu care veneau des în contact, d. ex. *dies*, devenit feminin după *nox*.

Pe cât se pare nu se specializase încă dela început anumite genuri pentru anumite teme: se știe că atât în grecește, cât și în latinește temele de declinare I sunt mai toate feminine, iar cele de a II-a masculine ori neutre. După părerea în genere admisă, n'a fost așa dela început, și vor fi fost de ajuns teme caracterizate în -*ō* de genul feminin; cu timpul însă, genul celor mai multe a devenit victorios, și s'a ajuns la credința că vocala caracteristică -*ā* indică ea, prin ea însăși, genul feminin, iar -*ō* pe cel masculin ori neutru. Astfel s'a ajuns la un nou criteriu de distribuire a genurilor, cel gramatical, care în unele limbi, d. ex. în cea germană, încalcă drepturile celui natural: *das Weib*, *das Mädchen*, etc.

10. În limbile romanice au dispărut mai toate ca-

zurile. Numai în vechea franceză și vechea provensală se mai face deosebire între nominativ și acuzativ: în vechea fr. N. *suer*, A. *serour*; româneștile *soru-ta*, *surori* nu sunt de aceeași natură cu *suer*, *serour*, ci se explică prin analogie: formele adevărate *noru-* și *surori* au produs pe *soru-* și *nurori*.

Limba română a păstrat următoarele resturi: la declinarea I o formă pentru N. A. și alta pentru G. D. singular: *doamnă*, *doamne*; la decl. II o formă deosebită pentru V. s.: *amic*, *amice*.

Dispariția cazurilor provine din motivele arătate la 8 și mai cu seamă din cauza prepozițiilor *de* și *ad*, care în limbile romanice vestice au făcut inutile formele deosebite pentru cazuri.

Genurile ms. și fem. s'au păstrat pretutindeni; cel neutru numai în românește: *timp*, *timpuri*.

Numerele, categoria cea mai necesară din toate trele, s'a păstrat mai bine; în limba franceză însă s'a pierdut și această deosebire aproape la toate numele și nu se mai păstrează decât în scris, iar foneticeste numai în frază și anume când cuvântul respectiv este urmat de o vocală.

11. În limba indogermană declinarea nu consistă numai în aninarea sufixelor cazuale la tema cuvântului, și în combinațiile fonetice posibile în fiecare caz special (contractie, dispariție de consoane, etc.), ci și în modificarea temei însăși, odată cu schimbarea cazului. Acelaș lucru se întâmplă și la conjugare. Pentru a ne lămuri mai bine, să luăm un exemplu dintr'o limbă modernă, cunoscută și anume următoarele trei forme nemțești: *sie verbinden*, *sie verbanden*, *sie sind verbunden*; pentru ce s'a modificat vocala *i* în *a* și în *u*? numărul de silabe este acelaș, accentul pe aceeaș silabă, cuvintele absolut identice, cu excepția acestei unice vocale

din temă. Fonetica germană nu găsește explicare pentru acest fenomen, și nici nu poate găsi, căci în condiții fonetice identice, identic trebuie să fie și rezultatul. Urcându-ne însă mai sus, pe scara timpului, vom găsi că deosebirea există și în germana medie și în cea veche, și deci nici istoria limbii germane nu ne poate explica faptul; prin urmare variația aceasta trebuie să fie mai veche, să dateze din vremea limbii indogermane, înainte de separația ei în ramuri deosebite. Asemenea variație se numește **apofonie** sau **gradație vocalică**, **Ablaut**, **Vokalablaut**, **Vokalabstufung**, și, fiindcă am luat exemplul din limba germană, nu trebuie s'o confundăm cu **inflexiunea vocalică**, **Umlaut**, simplu fenomen de asimilare regresivă, ca în nemțescul *Band*, *Bände*, românescul *masă*, *mese*. Să dăm câteva exemple de apofonie și din limbile clasice.

Grecește: *λείπω*, *ἔλιπον*, *λέλοιπα*: în primul avem vocala *ε*, în al doilea vocala a dispărut, în al treilea s'a schimbat în *ο*. Acelaș lucru în *γέν-ος*, *γί-γν-ομαι*, *γέ-γον-α*. Prin urmare vocala apare în trei grade: a) ca *e*, b) dispărută, c) ca *ο*. Primul grad se cheamă **e-** sau **Normalstufe**, (**erste**) **Hochstufe**, al doilea **redus**, **Tief-**, **Schwundstufe**; al treilea **ο-** sau **zweite Hochstufe**, **fléchi**, iar noi să-l botezăm: **modificat**.

Gramaticii Inzi numesc **cazuri tari** cele în care tema apare sub gradul ei normal (modificat), iar **slabe**, cele cu tema redusă; deci *πατήρ*, *pater* este un caz tare, *πατρός*, *patris* un caz slab. Acesta este înțelesul termenilor: declinare, conjugare tare și slabă în gramatica latină, termeni învățați de toți elevii și neexplicați de nimeni; deci verbul *verbinden* se conjugă tare, fiindcă se prezintă sub gradul normal: *verband*, modificat *verbunden*, redus *verbinden*; tot așa latinește *fēci*, *făcere*, pe când verbe ca germanul *leben*, latinescul *scribere*

se conjugă slab, prezentându-se totdeauna cu același grad al temei, indiferent care.

Cauza apofoniei în limba indogermană nu este sigură; foarte probabil și în genere admis este că silabele accentuate aveau gradul normal, iar cele neaccentuate pe cel redus: *emi*, eu sunt, *imás*, noi suntem; mai grea de explicat este relația între gradul normal și cel modificat.

După cum ziceam mai sus, declinarea indogermană se făcea cu ajutorul sufixelor și al apofoniei vocalice. Rolul acestei din urmă însă s'a șters aproape cu totul din declinarea limbilor indogermanice, păstrându-se numai în declinarea sanscrită, în conjugarea greacă, germană, latină, și lăsând urme neînsemnate în declinarea clasică: *pater*, *patris*, citat mai sus, γένος, γένους din *γέ-veσος, *genos* (arch.) *generis*, și alte puține, mai ales cunoscute cu declinare heteroclită, care se vor trata la locul lor.

12. După aceste considerații generale, putem începe studiul declinării latine.

După cum se știe din gramatica elementară, limba latină are cinci declinări, care se deosebesc după sunetul caracteristic al temei. Aceste declinări sunt:

I	caracter :	$\bar{a}$, mai toate de genul feminin.	
II	»	ő, masculine și neutre, aproape toate.	
III	caracter	consonantic	} de toate genurile
	»	ı̄ (apofonie - $\bar{e}i$, - $\bar{o}i$)	
	»	$\bar{i}$ și $\bar{u}$	
IV	»	ű (apofonie - $\bar{e}u$, - $\bar{o}u$)	
V	»	$\bar{e}$, feminine și masculine.	

Declinarea vom trata-o luând fiecare caz în parte și cercetând ce formă a luat în fiecare categorie de teme. Vom stabili întâiu forma ideală, și apoi vom explica pe cele care se depărtează de aceasta.

SINGULARUL

13. Nominativul este în toate limbile cazul subiectului. După teoria aglutinării, sufixele personale nu sunt altceva decât fragmente din pronumele personale, al căror înțeles cu timpul s'a pierdut: $\varphi\eta\mu\iota$ ar însemna *zic eu*; $\varphi\eta\sigma\iota$, ($\varphi\alpha\tau\iota$) *zice el*. După această teorie deci, nominativul n'ar fi cazul subiectului, ci apozitia lui, pentru precizarea sufixelor personale, în special ale celor de persoana III.

Declinarea I face N. atât în gr. cât și în lat. fără nici un sufix, d. ex. $\chi\acute{o}\rho\bar{\alpha}$, $\varphi\omicron\gamma\acute{\eta}$, adică tema rămâne curată, suferind numai schimbările fonetice speciale fiecărui dialect, ca cea a lui $\bar{\alpha}$ în η .

Limba latină s'a schimbat mai mult și N. nu mai este tema curată, ci vocala caracteristică $-\bar{a}$ este prețutindeni și în toate timpurile scurtată în $-\acute{a}$. Nu se citează decât câte un singur exemplu cu $-\bar{a}$ și anume din Epitaful Scipionilor, Livius Andronīcus, Ennius și Plaut, care exemple pot fi însă explicate prin motive metrice.

Scurtarea deci trebuie să se fi întâmplat foarte de timpuriu în limba latină; din potrivă formele limbii Osce (vorbite în Samnium și Italia meridională) *viú* (citește *vio*) = *via* și a celei umbrice: *muta*, *mutu* = *multa*, ar indica păstrarea lui $\bar{a}$ primitiv.

14. Motive pentru această scurtare, cu deosebire latină, ar fi următoarele:

a) prefacerea cuvintelor iambice în pirichice, prefacere datorită unei însemnate legi a foneticii latine, cunoscute sub numele de **breves breviantes**. Se știe că accentul poate fi de două feluri: 1) **muzical**, adică atunci când silaba accentuată este pronunțată, aș pu-

teă zice cântată, cu o terță ori cvintă mai sus decât celelalte și 2) **expiratoric**, adică atunci când silaba accentuată este pronunțată cu mai multă forță. În realitate aceste două accente sunt amestecate: silaba cântată mai sus, e cântată și cu mai multă putere; după predominarea însă a elementului muzical sau a celui expiratoric, își ieă numele și accentul: așa se zice că sanscrita și greaca veche aveau accentul muzical ca și actuala limbă litvană, că limba latină și limbile moderne au accentul expiratoric.

Schimbările suferite de cuvintele iambice sunt tocmai o dovadă de natura expiratorică a accentului latin. Și într'adevăr, înțelegem și putem cânta un cuvânt ca *mih̄, tib̄* cu măsura pătrime **si**, jumătate **sol** ori chiar **mi**, dar ne-ar fi foarte incomod să pronunțăm o succesiune de două silabe din care prima foarte puternic pronunțată, iar a doua slab și totuși de o durată de două ori mai mare; n'are oricine decât să încerce și se va convinge. Și din ~~ace~~ stă pricină mai ales în latina arhaică a poeților comici, cei mai apropiați de limba de toate zilele a poporului, cuvintele iambice, mai ales cele strâns legate de vorba următoare, devin pirichice, și Plaut pronunță regulat *volō scire, ab̄i rus, cavē dicas, dom̄i restat, domō prodit, homō*, și nu cu ultima lungă ca pe vremea literaturii clasice. Această fonetică arhaică, mai just populară, s'a păstrat și de limba clasică: *mih̄, tib̄, sib̄, modō, citō*, dintre care primele trei pot fi și iambice, după trebuințele metrice.

Nu se poate zice că scurtarea aceasta ar fi fost trecătoare, arhaică; altfel n'am putea înțelege anecdota lui Cicerone (*de Divinatione*, II, 40,84) în care se povestește că triumvirul Crassus în trecerea pe la Brindisi spre Asia, pentru a fi măcelărit de Parți, ar fi

auzit pe un vânzător de smochine din Caunus (port în Caria), care strigă *cauneas, cauneas (ficus vendo)* cuvinte care au fost înțelese ca de rău augur = *cavē ne eas*; deci pe vremea lui Cicerone poporul zicea *cavē*, căci dacă ar fi zis *cavē*, ca în latina clasică, literară, confuzia nu s'ar fi putut face.

Tot așa se pot explica sincopări ca *vidēn*, care nu poate proveni din clasicul *vidēs ne*, ci din popularul *vidēs ne*.

Deci, conform acestei regule, toate nominativele ca **tōgā, *bōnā, *hērā* au devenit *togă, bonă, heră*; și ca dovadă că schimbarea este pur fonetică, e faptul că aceeaș scurtare au suferit-o și neutrele plurale: *jugă, bonă*, ne mai revenind, nici unele, nici altele, la forma iambică.

b) După o regulă bine cunoscută, finalele *r, l, m, t*, scurtează vocala precedentă: *amō, amōr; animālis, animāl; laudās, laudāt; amēs, amēm*; scurtarea nu e veche și pe vremea lui Plaut nu se făcuse încă. În conformitate cu această regulă, toate acuzativele de declinarea I își scurtează caracterul: *dominām, rosām, terrām* și nu **dominām*, cum trebuie să fi fost la origine, și acuzativele fiind tot așa de numeroase, ori chiar cu mult mai numeroase decât nominativele, cantitatea caracterului lor l-a influențat și pe cel al nominativelor și cum se zicea *dominām*, s'a zis și *dominā*. S'a spus mai sus că această scurtare, cauzată de anumite finale consonantice, nu e veche și că pe vremea lui Plaut nu devenise regulă generală; prin urmare acest motiv n'ar fi tocmai așa de valabil, Adevărul însă e că nu se poate ști, decât din afirmațiile gramaticilor posteriori, când a început *m* să scurteze vocala precedentă, din simplul motiv că, dacă cuvântul respectiv începe cu o vocală, *m* se elide cu vocala precedentă cu tot, iar dacă este

urmat de o consoană, silaba, în care se află, se lungeste prin poziție, și nu ne mai rămâne mijlocul de a vedeà de s'a scurtat vocala ori nu. Prin urmare suntem liberi să admitem că scurtarea cauzată de *m* final e foarte veche și vom mai găsi în cursul acestui studiu motive pentru aceasta.

c) Se știe că în grecește se găsesc unele cuvinte cu caracterul N. s. în *ă*, și anume cele în *ια, σα, ζα, λλα, να*: εὐγένεια, πᾶσα, ῥίζα, ἄμιλλα, μέλαινα, și alte cuvinte izolate, ca *τόλμα*. Cantitatea acestora se explică în gramatica greacă; dar tot așa vor fi existat și în latinește unele categorii de cuvinte cu caracterul scurt, categorii pe care nu le putem descoperi, odată ce toate au luat aceeaș înfățișare, în parte după analogia unora ca acestea.

d) Cum se va vedeà la studiul vocativului, s'ar putea admite ca formă primitivă N. rosă, V. rosă. În acest caz, vocativul ar fi avut aceeaș influență ca și acuzațivul. Dar, cu toate că ne lipsesc dovezile, s'ar putea admite, conform unui fenomen fonetic foarte însemnat, pe care-l vom studia mai târziu, că un *rosă, primitiv ar fi dat în lat. *rose, și deci, neexistând un Voc. primitiv *rosă, ne putem dispensa de acest ultim argument. Prin toate aceste analogii se poate explica destul de mulțumitor cantitatea Nom. sg. al declinării I.

15. S'a văzut că în indogermană, întâlnindu-se caracterul *-ā* la mai multe substantive cu genul natural feminin, s'a ajuns la idea, mai mult sau mai puțin conscientă, că toate temele în *-ā* trebuie să fie feminine. Această specializare a genului a trecut și asupra limbilor indogermanice, și acele dintre ele care ca greaca, latina, limbile balto-slavice, prezentă două, trei cuvinte în *-ā*, de genul masculin, au ajuns la aceasta independent una de alta și anume în chipul următor: Să

luăm cuvintele românești: *tinerete* și *tinerime*. Primul este abstract, al doilea concret și colectiv, arătând pe acei indivizi care se bucură de tinerete — două noțiuni, două sufixe deosebite. Nu e tot așa în alte limbi: *jeunesse*, *Jugend*, *youth*, în care unul și acelaș cuvânt, la început abstract, a căpătat cu timpul și înțelesul concret-colectiv, ba în englezește a mers și mai departe, căpătând și înțelesul concret-individual: a *youth*, un tânăr; tot așa nemțescul *Frauenzimmer*, însemnând la început γυναικεῖον, capătă numele de *femei* (colectiv), iar din sec. XVII încoace pe cel de *femeie*, ajungând astăzi a fi chiar un termen de dispreț.

După cum nemțescul *Bedienung* înseamnă *serviciu*, apoi *totalitatea servitorilor unei case*, și în sfârșit *servitor*, *servitoare*, tot așa s'a întâmplat și cu *verna*, *agricola* = *calitatea de a fi sclav născut în casă* (?), *agricultură*; apoi *sclavi*, *agricultori*, în fine *sclav*, *agricultor*. Odatăce cuvântul a devenit concret, indicând o ființă de sex bărbătesc, și-a luat și genul masculin, ca excepție dela genul gramatical. Aceasta nu s'a întâmplat însă pretutindeni și un Neamț n'ar zice nici odată *ein tüchtiger Bedienung*, nici un Român *un slugă harnic* sau *un calfă priceput*, cu toate că vorbele românești sunt exclusiv concrete și individuale și cu toate că în paleoslovenică acelaș cuvânt *sluga*, cu înțelesul de *servitor*, poate fi de amândouă genurile.

După ce în felul acesta câteva cuvinte au ajuns a fi masculine, Grecii le-au și dat sufixul masculinului, împrimutat dela temele în -ō și au început să zică *νεανίας*, *πολίτης* și nu *νεανία, *πολίτη; Latinii însă n'au făcut acest pas și astfel declinarea lui *agricola* este identică cu cea a lui *rosa*. Cu sufixul -s nu se cunosc decât două cuvinte, citate de gramaticul Festus (sec. II d. C.) în prescurtarea lui Paulus Diaconus (sec. VIII d. C.),

anume *hosticăpas* și *paricīdas* (= *parricidas*, până la Enniu nu se scriau conșoanele duble), găsite într'un text de lege al lui Numa Pompiliu. Epoca în care au trăit cei doi gramatici, felul de autenticitate al lui Numa, pentru a nu mai vorbi de cea a textelor sale de legi, nu ne dau convingerea că suspomenitele cuvinte sunt autentice.

Foneticeste vorbind, *hosticapas* este evident fals, fiindcă în conformitate cu o regulă fundamentală a foneticii latine, cuvântul fiind vechiu, compus, nu neologism, juxtapus, ar trebui să aibă forma *hosticūpas*, scris *-cipas* ori *-cupas* (cf. *capio*, *occupo*; *recipero*, *recupero*), nici într'un caz *-capas*; și apoi se zice *auceps*, *aucupis*, nu *aucapas*; *urbicāpe* al lui Plaut (Mil. 1055) e un juxtapus, cuvânt comic, făurit de poet.

În oscă găsim numele proprii *Marka-s*, *Tana-s*; însă *Arkiia* = *Αρχίας*, *Santia* = *Ξανθίας*, adică numele italice cu sufixul grec, iar cele grecești fără acest sufix. Ce concluzie s'ar putea trage de aici?

Scriitorii arhaici nu pun *-s* nici la numele proprii grecești, d. ex. Enniu zice *Anchīsă* nu *Anchisēs*; scriitorii clasici introduc, se înțelege, cuvintele grecești cu forma lor de origină. De aici se poate conchide că în lat. sufixul *-s* n'a existat la decl. I, iar cât despre oscă nu putem preciza nimic.

16. Declinarea II. În privința genului se poate afirma că în indogermană temele în *-ō* erau numai masculine ori neutre. Numai greaca și latina cunosc câte-va feminine, influențate poate de genul unor cuvinte cu înțeles înrudit, d. ex. *humus* după *terra*, sau neexplicabile ca *vannus*, vânturătoare, *alvus*, pântec; *carbāsus*, pânză, = ἡ κάρπασος își păstrează genul original; *colus*, furcă, se declină și după decl. IV.

17. Nominativul se formează foarte simplu prin a-

ninarea sufixului -s: *ἄνθρωπος*, *Novios Plautios*, *Tribunos*, sau fără -s, d. ex. *Ovio*, după regula cunoscută că până la Enniu, s final, mai ales după vocală scurtă, nu se mai pronunță și din această cauză întâlnim în poezii arhaici, Enniu și Lucrețiu inclusiv, expresii ca *omnibus princeps*, în care *omnibus* este măsurat —, fără ca ultima silabă să mai facă poziție.

Dispariția lui -s a fost însă trecătoare căci scriitorii următori îl introduc pretutindeni, și poporul îl pronunță clar, dovadă pluralul din toate limbile romanice afară de cea română și italiană.

Prefacerea lui -os în -us s'a petrecut pe la anul 200 a. C. și astfel s'a ajuns la formele cunoscute: *dominus*, și negreșit, și la *dominum*, *jugum*, *genus*, păstrându-se însă neschimbat până pe vremea lui Cezar și mai târziu numai după *v* (*u* consonantic): *vivos*, *flavos*, *equos*, *ovom*, din următorul, foarte simplu, motiv fonetic: *v*, rotunzit *u*, era unul și acelaș semn pentru unicul sunet *u*, care poate să fie sau vocală: *domi-nus* sau consoană: *vi-vos*, care nu se pronunță cu doi *v* (spirantă) ca în românește), ci *ui-uos*, cu doi *u* ca ori care altul. Se știe că deosebirea între vocale și consoane este că cele dintâiu fac silabă, iar celelalte nu: în *a-ud*, *u* este vocală, deci la două vocale corespund două silabe; în *o-uom*, *u* e din contră consoană și de aceea avem tot numai două silabe corespunzătoare celor doi *o*. Acestea se pot spune despre discutata pronunțare a lui *u* consoană, și e ușor de văzut că *uo* se poate pronunță (cu oarecare strâmbare de gură, ce e drept!) într'o singură silabă, dar nu și *uu*; de aceea schimbarea fonetică a lui *flavos* în *flavus* este cu vre-o două sute de ani posterioară celei a lui *dominos* în *dominus*, când adică *uu* sau se reduce, (în pronunțare, nu în scris) la

u, ori—cazul obișnuit—e pe cale de a se spirantiza în *vu*, ca în limbile romanice.

18. Abateri dela forma normală de *N.* sunt următoarele :

a) Temele în *-ro* își pierd pe *o* al lor printr'o curioasă și nu de ajuns de explicată sincopă; primitivul *vesperos, va deveni deci *vespers, care după asimilarea progresivă a lui *s* cu *r*, asimilare riguros observată în latinește (cf. *torreo*, τέρρομαι), ajunge la forma *vesperr.

Este însă regulă în fonetica latină ca orice consoane gemene să se reducă foneticește, nu numai ortografic, la una singură, atunci când sunt urmate de altă consoană, d. ex. *disto*, *dis-sto; conform cu această regulă *vesperr trebuiă să rămână neschimbat înaintea unei vocale și să se prefacă în *vesper* înaintea unei consoane; acest fenomen se numește fonetica frazei, sau cu termenul dat de gramaticii inzi, cei mai vechi și mai mari din toți, **Sandhi**. Între formele *vesperr și *vesper*, ultima a învins în luptă și acelaș lucru s'a întâmplat cu toate cazurile analoage, căci, după cum știe oricine, nu există cuvânt latinesc terminat în consoană dublă.

19. Să luăm acuma un cuvânt ca ἄγρος, *agros, în care *-ro* nu mai este precedat de o vocală scurtă, ca la *vespēr*, ci de o consoană. Prin sincopare obținem *agrs, grup nepronunțabil de sunete. În acest caz se întâmplă un însemnat și frumos fenomen fonetic, bănuie încă de gramaticii inzi și lămurit de Osthoff; anume, consoana *r* se vocalizează, în care calitate poartă numele de *r* vocalic și se înseamnă ɾ. Vocalizarea se face în diferite chipuri, după limbi. Pentru lămurirea lucrului să luăm exemple dintr'o limbă modernă, de toți cunoscută. Se știe că Nemții pronunță pe *e* din cuvintele *Vater*, *Mutter*, *Ihnen* foarte puțin clar, aproape

ca și când n'ar există. În cărțile de filologie un asemenea sunet se înseamnă cu *e* răsturnat, *ə*, numit *șva* (termen din gram. ebraică) **indogermanicum**. Prin slăbirea treptată a acestui *șva*, ajungem la *Vatr*, *Muttr* și *Ihnn*, grupe nepronunțabile și înlocuite de poporul german în limba dela țară prin *Vata*, *Mutta*, *Ihna*; deci *r* și *n*, fiind lipsite de vocale, cu care ar fi putut face o silabă, s'au vocalizat ele însele și anume în *a*. Tot o vocalizare se întâmplă și în *agr̥s*, dar altfel și anume din *r* se dezvoltă un *e* premergător, și așa ajungem la **agers*, grup pronunțabil de două silabe. Prefacerea lui **agers* în *ager*, s'a făcut ca și cea a lui **vespers* în *vesper*.

20. Sincoparea lui *o* se face, fără excepție, ori de câte ori *r* este precedat de consoană; însă dacă e precedat de vocală scurtă, atunci cuvântul trebuie să fie de cel puțin trei silabe, adică *-ro* să nu urmeze imediat după accent; deci vom avea *sócer(us)*, însă *terus*. Că vecinătatea accentului este unica piedică a sincopării se vede din faptul că după vocală lungă, deci accentuată, sincoparea nu se întâmplă: *clārus*, *sevērus*, *pūrus*.

Singurul cuvânt sincopat în contra regulei este *vir*, din cauza analogiei cu *socer*, *gener*, *puer* și mai ales *levir*.

Cuvinte nesincopate sunt: *inferus*, *posterus*, *exterus*, *properus*, *superus*, derivate toate din prepoziții, din categoria cărora corecte, foneticește, sunt *infer* și *super* la Cato, *citer* la clasici. Substantivul *uterus* (*uter* la Caecilius) o fi urmat analogia celor precedente, rămase nesincopate cine știe din ce motiv și cred că mai ales pentru a se diferenția de adj. *uter*.

Tot analogiei se datorează plautinele *socerus*, *puere* (care ar indica un N. **puerus*?), apoi *iūnipērus* = *iun(on)i-pirus*, cf. *jūglans* (*jovisglans*) după *pīrus*, cu

schimbarea lui *ir* în *er*, din cauză că silaba respectivă a devenit internă (32), apoi *barbarus*, *hilarus*, *voltūrus*, *morigerus* și altele cu sufixele *-ferus*, *-gerus*, mai târziu, sincopate.

Numele proprii grecești se întâlnesc sau sub forma latină: *Euander*, *Teucer*, sau sub cea greacă: *Euandrus* *Teucrus* la Vergil și clasici.

Substantivele *umerus* și *numerus* se explică prin faptul că *r* al lor provine dintr'un *s* intervocalic rotacizat: *omēsos *ὠμος, ὠμος, gotic *ams* și numele osc *Niumsis* = *Numerius*. Deci aceste cuvinte sunt foarte prețioase căci prin ele putem stabili cronologia sincopării, cu mult mai veche decât rotacismul, ceea ce înseamnă că pe vremea când a început a se zice *omeros* în loc de *omesos*, *o* nu se mai sincopă după *r*, adică îi trecuse vremea; tot așa noi am prefăcut pe *inclinationem* în *închinăciune*, dar nu și pe *declinationem* în *dechinăciune*, fiindcă nu-l aveam în limbă pe vremea celui dintâiu.

În latina târzie se găsesc cuvinte ca *tetrus*, *aprus*, *Dextrus*, *Asprus*, ori altele ca *barbar*, *hilar*; aceste din urmă se prezintă sub forma corectă, pe care ar fi trebuit s'o aibă dela început.

21. Sunetul *l* este de aceeași natură cu *r*, și așa de înrudit cu acesta din urmă în cât grupul indo-iranic vechiu l-a pierdut și l-a înlocuit pretutindeni cu *r*, pe când copiii europeni, până ce se deprind cu *r*, nu pronunță decât *l*, exemplu de cât de relativă este greutatea de a pronunța un sunet. Ca și *r*, *l* devine vocalic: *l*, și în identic aceleași condiții. Ne-am așteptă deci ca și temele în *-lo*, destul de numeroase în latinește, să sufere aceeași sincopă. Lucrul însă nu s'a petrecut așa, și afară de *famul* al lui Enniu, nu mai întâlnim

decât foarte târziu *mascel, vernacel, figel* (în loc de *-culus, -gulus*), după analogia lui *ager*.

Dialectele italice însă sincopau regulat și nu numai după licide, ci și după mute și nazale, d. ex. *túvtíks* (*ú* se citește *o*, *i* este intermediar între *i* și *e*) din **tov-tíkos = publicus; fratreks, Púmpaiians = Pompejanus, Ikuvins = Iguvinus*. Deci *famul* al lui Enniu este identic cu oscul *famel*, căci se știe că poetul vorbiă limba oscă de acasă, din copilărie.

22. b) Un alt caz de sincopare întâlnim în formele familiare dela numele proprii în *-ius*, d. ex. *Cornelis, Caecilis, Clodis, Remis*. Și, fiindcă *s* final se suprimă des înaintea de Enniu, întâlnim nominative ca *Albani, Corneli*. Forma trebuie să fi fost populară, deci familiară și ca dovadă avem celebrul **Senatus Consultum de Bacchanalibus** dela 186 a. C., în care consuli sunt scriși: *Marcíus, Postumíus*, iar cei trei grămatici-redactori simplu *Claudi, Valeri* și *Minuci*—se înțelege: unui servitor *i* se poate zice și *Costache*, stăpânului însă numai *Constantin*.

Pe inscripțiile grecești se întâlnește mai mult α , $\text{Αὐρηλῖς} = Aurelius$ (pe o inscripție bilingă) după analogia numelor grecești ca Ἐπολῖς .

Cât despre *alis, alid*, forme posteriore ale lui Terențiu, ele provin din analogia cu alte cazuri, *ovi: ovis = ali: alis*. *pentru alius*.

23. N. Ac. și V. Neutru. Sufixul indogerman *-m* se anină la temă și este pretutindeni conservat atât în latinește, cât și în dialectele italice: *jugom, sakaraklím = sacrāculom*; în grecește suferă însă cunoscuta schimbare a lui μ final în ν , deci: $\zeta\upsilon\gamma\acute{\omicron}\nu$. Prefacerea lui *-om* în *-um* s'a făcut simultan și în aceleași condiții ca și cea a lui *-os* în *-us*. Suprimarea lui *-m* se făcă și mai ușor decât cea a lui *-s*, de oarece înaintea unei

vocale *-m* se elide, cum știe ori cine, și deci din *donum do* și *donum habeo* se obțin dubletele *donum* și *donu*, arhaic *dono*, prin **Sandhi**. Așa se explică *nihil* în loc de *nihilum* = *ne hīlum, quod grano fabae adhaeret*=(Festus), printr'o locuție analoagă cu: *nici cât negru sub unghie*. Dintre dubletele *nihilum dicit* și *nihil hoc est*, ultimul a rămas învingător.

De notat sunt cuvintele *vīrus, volgus* și *pelāgus*, care, deși neutre, primesc totuși sufixul masculin-femenin. Dintre acestea ultimul este grecescul τὸ πέλαγος, -ος trecut în lat. la declinarea II, dar păstrându-și genul (după analogia lui *mare, aequor*), în deosebire de alte neutre de decl. III grecească, care trecând la II latinească își schimbă genul în masculin. *Vīrus*, ἴος din *Ἰσός a păstrat genul lui *venenum*, cu care este identic la înțeles. Genul lui *volgus* nu se poate explica; la Ac. foarte des se întâlnește sub forma *volgum*.

24. Declinarea III. Substantivele din această declinare sunt de toate trele genurile și nu este nici o categorie de teme rezervată unui anume gen, afară doar de cele derivate cu sufixele *-tiō, -tās, -tūs*, care sunt feminine. Nefiind nimic de explicat istoricește, chestiunea genurilor rămâne pentru gramatica elementară, sau mai curând pentru practică. Aci vom lua pe rând deosebitele categorii de teme, începând cu cele consonantice, și vom căuta în ce chip formează nominativul.

A. Teme caracterizate prin consoane mute.

După cum se știe, latina n'are decât șase mute: câte două guturale, labiale și dentale, una surdă și alta sonoră, și e lipsită cu totul de aspirate, fie de aspirate surde ca cele grecești, fie de aspirate sonore, cum eră majoritatea aspiratelor indogermane.

Toate temele caracterizate în mută, dacă sunt subst. m. ori f., fac N. atât în grec. cât și lat. sigmatic, fără

altă schimbare decât asimilarea regresivă a mutei cu *s*. Sunetul *s* a fost totdeauna surd în amândouă limbile, adică nu s'a pronunțat nici odată ca românescul *z* din *vază*; și surd a fost în limba latină, pentru simplul motiv că *s* intervocalic, singurul care putea deveni sonor, n'a rămas la această fază, ci a evoluat mai departe schimbându-se în *r* încă înainte de 350 a. C. așa că puținele exemple de *s* intervocalic latin (ca *miser*) sunt excepții și se explică altfel. Ca probă că *s* și-a păstrat sunetul surd cât se poate mai multă vreme este și limba spaniolă, în care a rămas neschimbat până în ziua de astăzi. De acest fapt trebuie să ținem seamă, mai ales din pricină că se cetește fals acest semn în toate părțile, unde se învață latinește (negreșit nu și în Spania).

Vom avea deci: *cs*, *gs* = ξ , *x*, care nu se cetește nici odată *gz*, cum pronunță și scriu unii cuvântul *egzamen*, ci, din contră, *cs*.

ps, *bs* = ϕ , *ps*, scris uneori, etimologicește, *bs* (*plebs*), dar pronunțat numai *ps*.

ts, *ds* = *ts*, *ss* și, neexistând nici foneticește, nici ortografic finale duble în cele două limbi clasice, ajungem la *ς*, *s*.

Exemplele sunt foarte numeroase în amândouă limbile; dăm numai din cele cu sonore: $\mu\acute{\alpha}\sigma\tau\iota\xi$, biciu, *rex*; $\varphi\lambda\acute{\epsilon}\phi$, vână, *urbs* (pronunță *urps*); $\lambda\alpha\mu\acute{\pi}\acute{\alpha}\varsigma$, faclă, *vas*, (*va-dis*), garant.

În ceea ce privește în special latina, e de observat că temele în *-nt*, *-nd* sufereau o însemnată schimbare fonetică, anume a pronunțării din ce în ce mai slabe a lui *n*, până la completă dispariție, și a lungirii compensative a vocalei anterioare, care se nazaliză. Deci se citea *ferēs*, *frōs*, și se scria *ferens*, *frons*, negăsindu-se decât puține urme de scriere fonetică pe inscripții,

iar la acuzativele plurale, provenite și ele din *-ns*, totdeauna, cum se va vedea la timp.

Nu trebuie să facem confuzie între *frōns*, citit *frōs*, cu *miles*, citit de Plaut *miless*, cu ultima silabă lungă prin poziție, ca și alte câteva cuvinte ale acestui poet. În prima categorie *n* a lăsat după el o nazalizare, care se manifestă prin așa numita **lungire compensativă a vocalei**. La a doua categorie, *ss* s'a redus la *s* înaintea vorbelor începătoare cu consoană, fără nici o altă prefacere, și această formă s'a întins apoi pe toată linia; mai concret: Plaut ar fi zis: *milēss* (--) *habet*, dar *milēs* (--) *dicit*, adică în ambele cazuri cu vocala scurtă, dar cu silaba lungă prin poziție, ceea ce nu e tot una. Forma *milēs* (*dicit*) a rămas învingătoare.

25. Am zis că sufixul *-s* se anină la temă fără altă modificare decât asimilarea cu efect regresiv a caracterului. Vocala premergătoare caracterului își va păstra cantitatea: *rādix*, *rādicis*, însă *īndex*, *īndicis*. Aceste vocale, dacă sunt lungi, rămân **calitativ** neschimbate, soarta obișnuită a vocalelor lungi; însă, dacă sunt scurte, se supun unei legi fonetice, cea mai însemnată, cea mai generală și cea mai necesară pentru cine învață latinește, pe care vom numi-o **legea ascuțirii vocalice**, și la care trebuie să ne oprim. *deschidere*

În deosebire de felul cunoscut de accentuare a limbii latine, așa cum o găsim scrisă, latina primitivă, anterioară monumentelor literare, trebuie să fi posedat un puternic accent expiratoric pe prima silabă a cuvântului, analog accentului unguresc. Acestui accent se datorește următoarea schimbare fonetică:

Vocalele scurte (*a, e, i, o*), în silabă neinițială, adică lipsită de sus pomenitul accent expiratoric, tind să se ascuță, să se prefacă în *i*, dacă se găsesc în silabă deschisă, adică în silabă terminată în vocală; *u* nu merge

așă departe, ci se oprește la *ü*, scris *i* ori *u*. Însă, dacă se găsesc într'o silabă închisă printr'o consoană, atunci *a* se preface în *e*, *o* în *u*, iar *i* și *u* rămân ne-schimbate.

Exemple de silabă deschisă:

facio, conficio; emo, redimo; itus, reditus; novos, novitas; arcus, arcibus și *arcubus*.

Exemple de silabă închisă:

confectum, redemptum, cinis, (lupos) lupus.

Conform cu această regulă toate cazurile decl. III, afară de N. și V. s, trebuie să aibă caracterul precedat de *î* (negreșit: dacă vocala respectivă eră scurtă), iar N. și V., singurele cazuri cu silaba închisă de consoană, pot avea *e* din *a* sau *e*, *i* din *i*, *u* din *o* sau *u*. Exemple: *comes, -itis, artifex, -icis, adeps, -ipis*.

Regula aceasta este așă de generală, încât nu suferă nici o *singură* excepție reală; prin urmare ori de câte ori întâlnim una din relațiile pomenite la una și aceeaș vocală, după cum se află în silabă inițială, neinițială, deschisă ori închisă, suntem siguri că vocala este scurtă. Analogia însă împiedică dese ori schimbările vocalei, încât regula nu este tot așă de generală, și răsturnată; cu alte cuvinte: dacă unui *a* din silabă inițială îi corespunde *e*, *i* în silabă internă, aceste vocale sunt scurte; nu urmează însă că ori ce *ă* se preface în *î*, intern.

Modificările suferite de această regulă sunt neînsemnate; noi le vom aminti pe măsură ce se vor întâlni, și fiindcă e vorba de teme labiale, putem notă că înaintea labialelor (fie mute, fie spirante) *p, b, v* și a lui *m*, schimbarea nu merge până la *i* în silabă deschisă, ci se oprește la un sunet mai rotund: *ü*, intermediar între *u* și *i*, și pentru care împăratul Claudiu a inventat un anumit semn. Înainte și după Claudiu sunetul se scria indiferent cu *i*, sau cu *u*, și vom avea deci *auceps*,

aucupis (capiro) și *praeceps, praecipitis (caput)*. Schimbarea aceasta este motivată de faptul că labialele, pronunțate prin împreunarea buzelor, rotunzesc sunetele vecine, cf. ceva analog în românescul *vârs, vâd*, moldovenescul *mărg*. În treacăt, să se noteze confuzia între derivatele lui *capiro* și *caput*, dela care numai *cap-* poate da *cep-s*, pe când *caput* n'ar putea da decât **-cipus*.

Conform cu această lege ar trebui să avem nominative cu vocala *e* (din *a* sau *e*), *i* (din *i*) și *u* (din *o*, *u* primitive). Inșă din pricina marelui număr a celor din prima categorie, mai toate cuvintele se prezintă sub forma *e*; deci vom avea *eques*, nu *equus*, din **equot-s*, cf. *ἑπότης, judex* și nu **judix*, cf. *dīco*.

Sunt regulate și n'au fost încălcate de analogie: *pīx, calix, salix, filix, fornix, varix; lapis*, etc.

Să se mai noteze *anas, anātis* în loc de **anes, *anitis*, din trebuința asimilării progresive cu *a* inițial.

Ce neregularități prezintă *praecōx, praecōcis (coquo), interpretis, segētis, tegētis, perpētis, compōs, impōs, compōtis, impōtis, inōps, inōpis*? Ce formă ar trebui să aibă? Neregularitatea lor se explică prin nevoia asimilării progresive la cele în *-es*; prin analogia cuvintelor dela care derivă, la cele în *-ōs*, d. ex. *inops* după *opes*.

26. În ce privește cantitatea, aceasta e identică la toate cazurile, indiferent dacă provine dela un caz tare sau dela unul slab indogerman, lucru fără însemnătate pentru noi, care facem morfologie latină, nu comparată. Excepțiile sunt următoarele:

pēs, pēdis; ποός, ποδός cu gradul normal și lungit la N., cu cel normal la celelalte cazuri, și cu cel modificat în *tripudium, repudiare*. Tot așa *vās, vādis*, dacă Priscian (sec. VI p. C.) are dreptate notându-l *vās*, căci alte mijloace de control n'avem. Să se noteze că ambele

sunt monosilabe. Mai sunt în fine *abiēs*, *ariēs*, *pariēs*, însă *abiētis*... despre istoria anterioară a cărora nu se știe nimic, și care nu s'ar putea explica decât printr'o analogie cu decl. V: *faciēs*, *diēs*. Formele *abiētis* etc. în loc de **abiētis*, se explică prin trebuința disimilării progresive.

27. De altă natură sunt observațiile de făcut asupra cuvintelor *conjunct* și *nix*. Primul, dela rădăcina *jug*, d. e. *jugo-m*, a primit numai la N. un *n*, după analogia verbului *con(jungo)* care-și amplifică tema prezentului, ca multe alte verbe, cu *n*.

Cel de al doilea provine dintr'o rădăcină terminată în labiovelară aspirată: *guh*, care în latinește se preface în *v* totdeauna când este intern, neprecedat de *n* și urmat de vocală, și pierde labializarea, devenind *g*, ori de câte ori e urmat de consoană, (cât despre aspirație, aceasta se pierde în latinește încă din cele mai vechi timpuri), ceea ce dă *nix* pentru N. *niv-* pentru celelalte cazuri. Din această pricină *nivis* face excepție (falsă) dela regula empirică de prozodie, că *iv* este totdeauna lung: *rīvus*, *connīvent*, *petīvi*. Ca și la *conjunct*, găsim și la *nix*, după analogia lui *ninguit* (care a păstrat neschimbată labiovelara din pricina lui *n* precedent, amplificătorul temeii prezentului) un *ninguis* la Lucrețiu

28. B. Teme caracterizate prin consoane lieide și nazale.

Temele din această categorie fac nominativul fără sufix cazual, ci numai cu apofonie și anume luând totdeauna gradul normal și lungit, d. ex. *πατήρ* (normal: *πατέρα*, redus *πατρός*). În latinește cazurile oblice au și ele gradul lungit, prin analogia nominativului: *orator*, apoi: *orator*, *-ōris*, însă *ρήτωρ*, *-ορος*. Unele limbi, d. ex. sanscrita și litvana, pierd pe *r* final; altele, ca latina,

pe *n* (*virgo*); în genere însă consoana finală e păstrată, nesuferind decât schimbările fonetice proprii fiecărei limbi ca *χίών, χιόνος* unica temă în *m* (cf. *χεῖμα, χεῖμών*), cu știuta schimbare a lui *m* final în *n*.

După cum s'a văzut (14), licidele și nazala *m*, ca și *t* final, scurtează în latinește vocala lungă premergătoare. Această scurtare însă nu s'a făcut dintr'odată, nici la toate categoriile de cuvinte, nici la toate consoanele în acelaș chip. În regulă generală vom zice că scurtarea nu se face de loc la monosilabe, d. ex. *sāl, sālīs*, că se face mai târziu acolo unde gradul lungit se păstrează în cazurile oblice, d. ex. *sorōr, sorōris*, (deci analogie reciprocă: *sorōris* din cauza lui *sorōr* și acesta din urmă mai păstrează câtva timp analogia cu *sororis*), și că în sfârșit scurtarea se face chiar dela început, acolo unde cazurile oblice având gradul nelungit, vocala nominativului nu mai găsește nici un sprijin analogic. Ilustrația acestor reguli ne vor da-o exemple:

Caracter *-r*: *pār, pāris; sorōr, auctōr, gubernatōr* la Plaut, *sorōr...* la clasici; *patēr, matēr, fratēr* totdeauna, pe când în gr. *πατήρ, μήτηρ, Δημήτηρ, θυγάτηρ, γαστήρ*. Acelaș lucru s'a întâmplat cu *memōr, -ōris*, derivat dintr'un vechiu perfect cu reduplicație.

Caracter *-l*: *sōl, sōlis*, cuvânt care se declină, după cât se poate deduce din comparația cu vorba corespondentă în Vede și Avesta, curios: grad lungit la cazurile oblice, nelungit la N.; deci *sōl* e după analogia lui *sōlis*.

Sāl, sālīs, gr. *ἄλας*, ac. *ἄλα* (prin urmare *ă*), dintr'o rădăcină necunoscută—de nu cumva o fi fost terminată în dentală, în care caz s'ar explica N. sigmatic grecesc, goticul *salt*, germ. *Salz*.

29. Asupra derivatelor verbului *salio*: *exsūl, -ūlis*,

exsilium e de observat o mică specificare în regula vocalelor scurte din silabă neinițială dela 25.

În limba latină *l* avea două sunete deosebite: unul **velar**, **gutural**, din fundul gâtului, așa cum îl pronunță Românii din Basarabia, ori țărani Sași din părțile Brașovului, și altul **palatal**, aproape îmmuiat, cum ar fi *gl* italian din *foglia*. În limba română *l* nu este nici velar nici palatal, ci intermediar între aceste două, și tot așa în cele mai multe limbi.

În latinește *l* eră velar înaintea vocalelor velare (*a*, *o*, *u*), a consoanelor și final; palatal înaintea vocalelor palatale (*e*, *i*) și în *ll*. Dacă o vocală scurtă, în silabă neinițială se găsea înaintea unui *l* velar, se prefăcea în *u*; înaintea unui *l* palatal însă în *i*, printr'o foarte naturală analogie regresivă cu felul de articulație al lui *l*; exemplu caracteristic: *Σικελός*, *Siculus*, *Sicilia*, iar pentru silabă închisă *conculco* din *calco*.

Conform cu această analogie, vom avea deci *exsul* și nu **exsel*, păstrându-și vocala și în cazurile oblice: *exsulis*, în loc de **exsilis*, pe când în *exsilium*, neexistând posibilitate de analogie, cuvântul apare cu vocala normală.

30. Singura temă în *-m* face N. sigmatic prin excepție: *hiems*, *hiëmis*, pe când în gr. normal: *χιών*... *Em* nu s'a schimbat în *im*, la cazurile oblice, dintr'o trebuință de disimilație cu *i* precedent (cf. *abiëtis*, *ariëtis*, *pariëtis*); *hiems* nu s'a schimbat în **hiens*, cu asimilarea de rigoare, din cauza analogiei cu celelalte cazuri; grupul *ms*, *mt* nefiind obișnuit în limba latină, se intercalează între cele două sunete un *p* ori de câte ori analogia împiedică asimilarea; din această cauză se zice *sumpsi*, *sumptum* și, de obicei, *hiemps*.

Cele cu caracterul *-n*, îl păstrează în grecește și-l pierd în latinește când este precedat de *o*. Gradul tre-

buie să fi fost pretutindeni cel normal și lungit: ἡγε-
μῶν, -όνος, ποιμήν, -ένος, *virgo*, -*inis*. O final a început să
se scurteze abia în sec. I p. C. și anume începând cu
vorbe iambice ca *hōmo*. Faptul că nu s'a schimbat
calitativ este și el o dovadă că vocala eră lungă. În
deosebire de grecește, cantitatea dela N. se păstrează
în toate cazurile.

Nominative cu vocală scurtă nu sunt decât cele în
-*en*, -*inis*, d. ex. *pecten*, -*inis*, fiecă această cantitate au
avut-o chiar dela început, fiecă s'au modelat după cele-
lalte cazuri. De notat mai sunt:

Râurile sabine *Aniō* și *Neriō*, *Aniēnis*, *Neriēnis*, cu
o prefacere a vocalei lungi neobișnuită în latină și,
după toate probabilitățile, dialectală-sabină. Analogia
ne-a dat *Anionis* la Enniu, și *Anien*.

Cuvântul *carō*, *carnis*, sincopat din *carinis și în fine:
hōmō, *hōminis*, în care *hom* nu este primitiv, căci
om se preface în *um* (cf. *numerus*, νόμος, νόμμος), ci
provine din arhaicul *hēmō*, -*ōnis*, dela care derivă și
nē-hēmō = *nemō*; *hemōnis* a dat un *homōnis* citat de
gramatici, și analogia cu substantivele în *ō*, -*inis* a dat
pe *hominis*.—*Sanguīs*, *sanguinis*, în loc de *sanguen
provine dela tema cazurilor oblice *sanguin-*, la care
s'a aninat sufixul -*s*; *ns*, precum s'a văzut la 24, se
reducē la *s*, lungind compensativ vocala precedentă.

31. C. Teme cu caracterul -s. Este indiferent și nici
nu se poate ști dacă această categorie face N. sigma-
tic ori nu, căci făcându-l sigmatic, *ss* s'ar reduce la *s*
în amândouă limbile, întocmai ca la temele dentale.
În ori ce caz declinarea se făceà tot cu apofonie, și la
N. gradul eră tot cel normal lungit: δυσμενής, δυσμενέ(σ)ος,
Cerēs, -*ēris*, *pubēs*, -*ēris*, *mās*, -*āris*, *Lār*, -*āris*, *arbōs*,
-*ōris*. Judecând după prezența apofoniei, s'ar puteà deci
admite că N. eră asigmatic.

Aceste teme prezintă o însemnată schimbare fonetică în ambele limbi, anume dispariția lui *s* intervocalic în grecește, prin faza intermediară *h*, iar în latinește **rotacizarea** lui, prin faza intermediară *z*, cum a rămas în dialectul osc. d. ex. γένος, *γενεσος, *γένεος, γένουζ; *genus, generis*; osc: *egmazum=rerum*.

Schimbarea a început foarte de timpuriu și câtăva vreme a mai rămas numai în numele proprii ca *Valesii, Fusii, Papisii*, nu doar că numele proprii ar avea altă fonetică decât celelalte vorbe, ci numai din pricină că un nume propriu, trecut din generație în generație, în inscripții, documente publice și civile, nu-și poate ușor schimba ortografia la un popor cu respectul tradiției.

Un exemplu identic ar fi formele *Lupul, Onciul* și alte nume de familie din Bucovina, unde limba a rămas într'un stadiu mai arhaic, păstrate din acelaș motiv: acte civile, documente publice. La Romani primul *Papirius*, care a început să se iscălească foneticeste, a fost *L. Papirius Crassus*, dictator în 339 a. C. (Cic. ad. fam. IX, 21,2); deci în sec. IV a. C. rotacismul rămâne definitiv.

Rotacismul petrecut la cazurile oblice s'a introdus apoi la toate cuvintele polisilabe în *-ōs*, și anume la comparative, din primele timpuri, iar la abstracte mai târziu, căci la Plaut întâlnim *odōs*, la Lucrețiu *vapos* iar pe venerabilul *honōs* și mai târziu, și tot așa *arbōs* apoi *arbor, bicorpor, dedecor*. Monosilabele însă au rămas neschimbate: *flōs, rōs*; *or* s'a scurtat apoi, în chip natural, depe vremea lui Plaut. Ca observații mărunte ar fi:

Lār, Lāris, cu cantitatea nominativului după Priscian, rotacizat, deși monosilab, din cauză că pluralul *Lares* era cu mult mai des întrebuințat. Tema este

în -s, (cf. *Lases* din cântul Arvalilor; *arbōs*, *arbōris* dacă are într'adevăr apofonie, atunci e primitiv; dar, în acest caz, de ce nu face *arbēris*, ca *genus*, -ēris?)

32. Următoarele trei cuvinte: *Venus*, -ēris, *lepus*, -ōris, *vetus*, -ēris au forma neutrelor, deși nu sunt neutre. Motivul: *Venus* a însemnat la început *grație* și eră de g. neutru. Grația personificată este numele zeiței; urme din vechiul înțeles se mai văd în *veneror*. *Lepus*, -ōris a însemnat *drăgălășie*, întocmai ca *lep-r*, -ōris (cf. *decor*, -ōris; *decus*, -ōris). *Iepurele* a primit apoi acest nume făcând impresie că e deosebit de grațios. *Vetus* este identic cu ἔτος, ἔτους, an; cu ajutorul sufixului -to căpătăm *velustus*, bogat în ani, care prin haplogie (cf. *idolatrie* în loc de *idololatrie*) dă *vetus*. Ca probă evidentă e *vetustior*, *vetustissimus*, în care haplogia încetează, ne mai având unde se exercită.

Temele în -is sufăr o modificare a vocalei în silabă deschisă (25). S'a văzut că *i* ar trebui să rămână neschimbat în ori ce fel de silabă. Dela un cuvânt ca *cinis* am așteptă deci un *ciniris; înaintea lui *r* însă nu poate stă un *i* și astfel ajungem la *cinis*, *cineris*, cu un vocalism opus lui *artifex*, -īcis. De aceea se zice *Cerēris*, *pubēris*. Exactitatea acestei regule fonetice se constată și prin dubletele *vomis*, *vomer*.

As, āssis și analogul său *bes* nu sufăr rotacismul din cauză că *s* nu eră intervocalic, ci dublu.

33. D. Temele caracterizate în diftong.

Bōs, *bōvis*, βῶς, cu apofonie la N. s. vine după toate probabilitățile dintr'un *guō-s indogerman în loc de *guōu-*, cum ar trebui, adică dintr'o rădăcină care începe cu labiovelara sonoră, și care în grecește, în această poziție, dă β (citește *b* nu *v*!), în dialectele osc și umbric *b*, iar în latinește totdeauna *v*, cf. βαινῶ, umbr. *benust* = *venerit*, lat. *venio*; osc. *bivus*, lat. *vivus*, τάρβος, *torros*

Aşa dar consonantismul cuvântului nu este latinesc, ci dialectal —osc, ori grecesc. Lui $\nu\alpha\upsilon\varsigma$ ar trebui deci să-i corespundă un *naus, pierdut și înlocuit cu *nāvis*, dela cazurile oblice, ca și când ar fi fost temă în *-i*.

34. E. Temele în $\bar{i}$ - și $\bar{u}$ -, sunt numai trei de toate $\bar{i}$ -s, $\bar{i}\varsigma$; $\bar{s}\bar{u}s$, $\bar{u}\varsigma$ și *grūs*, cu N. sigmatic, fără vreo modificare.

35. F. Temele în $\bar{i}$ fac N. sigmatic, *civis*, *ovis*, $\bar{u}\varsigma$. Pe vechi monumente întâlnim și Nominative în *-es*, d. ex. *aidiles* alături de *aidilis* pe două din epitafele Scipionilor. Motivul este că în limba latină vocalele scurte se pronunțau deschis, iar cele lungi închis; deci $\bar{e}$ avea un sunet analog lui *e* unguresc din *fekete*, sau cel puțin lui *e* accentuat, urmat de o silabă cu *e*, cum îl pronunță Bucovinenii: *véde*, provenit din arhaicul *veade*; $\bar{i}$ se apropiă de *e*; $\bar{e}$, $\bar{i}$ semănau cu *e* și *i* din românește. În grecește valoarea fonetică eră tocmai cea opusă: ϵ închis, η deschis. Faptele fiind acestea, *aidiles* alătura de *aidilis* n'are nevoie de explicare, *i* sau *e*, reprezentând un sunet intermediar.

36. Mai demnă de notat este sincoparea lui $\bar{i}$ după *r* în aceleași condiții și cu aceleași rezultate ca și la decl. II; deci vom avea *celer* (alături de *celeris* specializat pentru feminin); *acer* din *acris*, *acrs* și alte câteva adjective.

După *l* se sincopează în *debil* (Enniu); în dialecte însă sincoparea se făcea și după alte consoane, întocmai ca și cea a lui *o*, d. e. *cevs* = *civis*.

O sincopare foarte neregulată și provenită mai mult din cauza analogiei cu cazurile oblice, este cea din cuvinte ca *mors*, *dos*, *pars*, *nostrās*, toate derivate cu sufixul *-ti*; apoi *nox* cu temă atât consonantică cât și vocalică încă din limba indogermană; analogia s'a exercitat astfel: *lapidis*: *lapis* = *partis*: *pars*.

Din contră : *juvenis* în loc de *juven, temă consonantică.

Mai curioase sunt o sumă de cuvinte în *-es*, dintre care unele sunt poate teme în *-s*, d. ex. *plebes*, περι-πληθής; *moles*, *moles-tus* și deci ar trebui să se decline *plebēris, etc. Altele ca *sedēs*, *clādes*, *vatēs*, *verrēs*, *volpēs*, *felēs*, nu indică prin nimic origina consonantică. Atunci de unde vine *-ēs* în loc de *-īs*? Analogia cu decl. V? Toate aceste cuvinte, supuse la analogii contrare au produs mare confuzie în toată declinarea. Astfel, alătura de formele în *-ēs*, întâlnim altele în *-īs*: *vatis*, *felis*, *volpis*, *cautis*, în loc de *cautes*; din contră: *canes*, *apes* în loc de *canis*, *apis*, și ceva mai mult: *trabes*, *trabs*; *nubes*, *nubs*; *plebes*, *plebs* (dela August încoace), *merces*, *merx*, cu trecerea la temele consonantice.

37. Declinarea IV și V. Nominativul regulat sigmatic: *manūs*, *rēs*. În limba indogermană eră o numeroasă clasă de adjective caracterizate în *-ū*; în latinește au trecut mai toate la cele în *-ī*: *suāvis*, ἡδύς, altele la cele în *-ō*, *-a*: *densus*, δασύς. Neologisme ca *centimānus*, *anguimānus*, *quadrumanus* se întâlnesc mai numai la N, Ac. sg. m., afară de Ac. pl. *anguimanūs* în Lucr. II 537; V, 1303, epitetul elefantului. Asemănarea cea mare cu decl. II, a atras dispariția treptată a decl. IV.

38. Pe când decl. IV latină păstrează gradul redus *u*, (normal *eu*, *ou*) a V, din contră, l'a luat pe cel normal dela cazurile oblice, anume *-iē* în loc de *-ī*, cum se vede în sanscrită, gotică, paleoslavă, în care limbi, Nom. acestei declinări este asigmatic. Ambele declinări conservă apoi acelaș vocalism: *-ū*, *-iē*, în toată declinarea. Indogermanul *-ī*, *-jē* servea la moțiunea substantivelor pentru feminin; în latinește asemenea substantive au trecut la cele în *-ī*, d. ex. *neptis*, și nu s'au păstrat decât substantive abstracte ca *ac-iēs*, *fac-iēs*, *ingluvies*, derivate

direct din rădăcină, apoi două teme diftongice: *dies*, indogerm. *diē(u)s* (ca și *guō-* în loc de *guōu-* cf. 33) cerul, ziua și *res*, indoger. *rēis*, cu aceeaș dispariție a celui de al doilea element din diftongul lung, dispariție anterioară limbii latine; în sfârșit, *spes*, temă în *-s* (*spēro*, *speres* Enniu), și *fides*, care pare a fi tot în *-s*. Să se observe că la toate aceste substantive *-jē* monosilabic s'a prefăcut în bisilabicul *-iē* cf. 102. Toate sunt feminine afară de *dies* și *meridies* (din **medīdies* prin disimilare regresivă), masculine dela origine. Genul feminin l-a căpătat *dies*, arătând **data** prin analogia cu *nox*, căci în timpurile primitive numărătoarea se făcea după nopți, ca în lumea modernă la hotel.

Dela cuvântul *fames*, trecut la decl. III, nu se mai păstrează după decl. V decât abl. *famē*, forma poezilor clasici.

Numeroase cuvinte latinești au forme după declinarea I și V: *luxuria*, *canitia*, alături de *luxuries*, *canities*. Comparația cu limba litvană, cea care a păstrat împreună cu latina mai multe urme de teme în *-ī*, *-jē*, ne arată că au putut să existe în indogermană și teme în *-ī*, *-jā*, care făcând și ele Nom. sing. în *-ī*, confuzia declinărilor I și V se explică dela sine. Tot litvana arată că această confuzie este anterioară introducerii lui *-jē*, în loc de *-ī*, la Nom. sg. latin, și deci, fiind așa de veche, dispariția treptată a decl. V este foarte naturală.

Mai e de observat faptul neexplicabil că vorbe ca *luxuries*, *canities* se întâlnesc de obicei cu N. și Ac. sg. după decl. V, iar toate celelalte forme după decl. I.

39. N. Ac. și V. neutru la decl. III și IV. Ca și în indogermană, N. neutru reprezintă tema curată, lipsită de orice sufix, sub gradul nelungit al apofoniei și su-

pusă numai schimbărilor fonetice. Urmând acelaș drum ca și la masculin-femenin, avem:

Teme terminate în mute sunt foarte puține: *allex*, (se găsește și *allex*, m. și f., sos de pește), *caput*, *-itis* din **capot*, cu aplicarea strictă a regulii vocalelor scurte în silabă neinițială; *lac* și *cor* din puțin pronunțabilele **lact* și **cord*. Participii ca *laudans* s'ar părea că fac excepție și că forma în *-s* nu s'ar cuveni neutru-lui. Excepția este aparentă: m. și f. forma primitivă este **laudant-s*, neutru în *să* **laudant*, prefăcut și el foneticește tot în *laudans*. Aceeaș origine o au și adverbialele *totiens*, *quotiens*, *septiens*, în care *s* provine din *t*, nu din *s*. Nu trebuie să ne înșele pers. III plur. *laudant*, în care *nt* nu este primitiv, ci provine din **nti*. După analogia participiilor, s'au produs *velox*, *felix*, *audax*, *duplex*, și mergându-se mai departe s'a ajuns la *victricia arma* din Aeneis 3,54 de genul neutru, cu toate că sufixul *-trix* este exclusiv feminin.

40. Teme licide sunt *marmor*, *-ōris*, *aequor*, *fār*, *farris* din **fars*, cf. umbricul *farsio*=*farrea*, cu obișnuita asimilare a lui *s* cu *r*. Ovid îl măsură *fār*, negreșit licență de prozodie, de oarece *rr* nu produce lungire compensatoare, reducându-se la *r*. Neutru *pār*, păstrează cantitatea masculinului.

Fēl, *fellis* dintr'o rădăcină terminată în *ln*, cf. germ. *Galle*, vechiu *galla*, care nu poate veni decât din **galn*; *ln* devine în cazurile oblice *ll* (*pello*, **pelno*, *πλινναμα*). Această formă a trecut, redusă, natural, într'un singur *l* la nominativ.

Mēl, *mellis*, cf. *μέλι*, *μέλιτος*, vine probabil din vreo temă dentală **melit*, care putea luă calea **melid*, **meld* prin sincopare, *mell* prin asimilare.

41. Teme în n, ca *lumen*, *carmen*, *nomen*, *-īnis*, cu aplicarea regulii dela **25**; *-en* dela N. provine din gra-

dul redus *n*, nu din cel normal *en*, căci numai așa se poate explica *ὄνομα*, cu *α* din *n* (45).

42. Temele în -s sunt cele mai numeroase și mai însemnate. Ca și la masculine-femenine, *r* dela cazurile oblice a pătruns și la N. Se păstrează *s*: a) în monosilabe lungi, d. ex. *ōs*, *ōris*, b) în *ōs*, *ossis* și *vās*, *vasis*, dintre care *os* provine din *ost, cf. *ὄστέον*, care a suferit o asimilare posibilă, deși fără alte paralele; iar *vās*, din *vāss, cum se întâlnește odată la Plaut (*vassa*), și redus apoi la *vāsis*, foneticește și în scris, după regula bine cunoscută că *ss* se reduce la *s* după orice vocală lungă; în sfârșit c) în temele în -*ōs*, -*ēris* ca *genus*, -*ēris*, *γένος*, *γένους*, *vetus*, -*eris*, în care *us* provine din *os*, cum se zicea până pe la 200 a. C. La un asemenea cuvânt se pune întrebarea dacă schimbul acesta vocalic *o*, *e*, este apofonic ori fonetic latinesc. Într'adevăr, legea fundamentală a foneticii latine (25) este observată: *ō* scurt din silabă inițială s'a prefăcut în *u*, în silabă închisă: *genus*; în *e*, în silabă deschisă, urmată de *r*. Observând însă că schimbul vocalic este același și în grecește, unde sus pomenita lege nu e cunoscută, *γένος*, *γένεσος, nu mai rămâne îndoială că avem a face cu gradul normal și cel modificat al unei apofonii indogermane. Nu tot același vocalism îl prezintă *tempus*, -*ōris*, *nemus*, care nu pot fi decât forme mai nouă, (cf. vechiul *tempēri*, cristalizat ca adverb) și anume: *temporis* a luat vocalismul lui *tempos*, fără să-l urmeze mai departe pe calea către *tempus*.

Tot aici se numără și comparativele neutre: (*majōs*) *major* m. și t. însă *majōs*, *majūs* n. pe care eu le-aș explica astfel: -*ōs* dela masculin, fiind același la toate cazurile, s'a prefăcut simultan în -*ōr* atât la N. cât și în restul declinării; -*ōs* N. n. însă n'a putut suferi analo-

gia lui *-ōs* oblic; altă explicație nu găsim. Tot așa dubletele: *fenor, -us; decor, decus; frigor, frigus*.

Rotacismul s'a introdus: a) la unele comparative arhaice: *bellum posterior, foedus prior*, b) la cuvinte în *-ōr, -ōris* (ca și la masculine): *aequōr, -ōris* și *-ūr, -ūris*: *fulgūr, -ūris*, în care analogia a produs felurite confuzii; de notat *rōbur* (forma clasică), temă în *-s* (cf. *robustus*), deci ar fi trebuit să dea *robūs* (Cato) ori *robūr* (clasic), *robūris*. Existența unui masc. (*robōsem* (citată de Festus), ne-a dat însă un vocalism la cazurile oblice identic cu al lui *arbōs, -ōris*. Pricina neobservării regulii dela 25 de cuvintele în *-ōr*, pare a fi sunetul *r*.

43. Temele în -i sunt demne de notat prin prefacerea lui *i* final în *ē*: *marē (*mari)*, *rētē* și întreaga clasă de neutre ale adjectivelor de două finale, schimbare absolut generală, lipsită de ori ce excepție afară de cea a cuvintelor iambice: *mihī, tibī, sibī*, care se pronunțau *mihī* sau *mihē*, după trebuințele metrice, (fără să schimbe ortografia), conform cunoscutei legi **breves breviantes (14)**. Cauza acestei schimbări nu mi-o pot explica decât prin valoarea fonetică a lui *i* = deschis, aproape *e*. Ceva analog vom găsi în dialectul moldovenesc, în care *e* fiind mai închis decât în latinește, ori ce *e* final neaccentuat se prefacă în *i*, *cāni, pāni, ghini, lapti*. De ce prefacerea se întâmplă numai în finale? eu aș explica-o așa: când isprăvești cuvântul cu un sunet deschis, e natural să rămâi cu gura mai deschisă, decât când silaba pronunțată ar fi internă, și invers cu sunetele închise.

Ori cum ar fi, mai observ că vocalele scurte din silabă internă deschisă se prefacă, tocmai din contră, în *i*, iar în silabă închisă în *e*.

Caracteristică este și apocoparea lui *i* (*ē*) după licide

și nu numai când licida e precedată de vocală scurtă, ori consoană, ca la temele în *-o*, ci chiar și de vocală lungă: *animāl*, *calcār*, apocopate și apoi scurtate din **animāle*, **calcāre*; arhaicele *facul*, *difficul*. Mai târziu însă, adjectivele au restituit pretutiudeni pe *e* final: *facile*, *acre*.

Pentru *facul*, *facile* cf. *Siculus*, *Sicilia* (29).

44. Cât despre neutrele de decl. IV, ele sunt foarte puține la număr și încă mai au și dublete după decl. II și a III: *pecu* și *pecus*, *-ūdis*; *cornu* și *cornum*. Ținându-se seamă de cele dezvoltate până acuma, ne-am așteptă ca forma N. să fie: *pecū*, *genū*, *cornū*, adică tema curată fără sufix. Gramaticul Priscian însă ne spune clar, și nu cu simple afirmații, ci bazat pe exemple din poeți, că se zicea *pecū*, *genū*, *cornū*. S'ar putea da mai multe explicații acestui lucru ciudat: a) apofonia, dar am putea obiecta: pentru ce motiv să aibă masculinul gradul nelungit și neutrul gradul lungit, tocmai invers de ce-am văzut până acuma (cf. *majōs*, *majūs*). b) *Pecū* ar fi un plural colectiv, întrebuintat apoi cu sens de singular ca italianescul *pecora*, oaie; *genū* și *cornū* însă ar fi duale, întrebuintate și ele ca singulare; după analogia lor s'ar fi luat și celelalte: *veru*, *tonitru* (Iohannes Schmidt). În acest caz, după cum *-ă* latin și *-ī* vedic și zendic la N. pl. n'are altă origine decât femininele singulare de decl. I și V (80, 82), tot așa și *-ū* ar trebui să provie dintr'un feminin abstract, format după analogia celor în *-ī* (Brugmann, Grundriss) și să aibă valoarea de plural, nu de singular, contrar faptelor. Cât despre *pecora*, motivul trebuie să fie fonetic, nu semasiologic, cf. românescul *foaie*, din *folia*, care a luat înțelesul de singular, din cauza analogiei cu decl. I românească. De aceea eu aș hazarda explicarea următoare:

S'a văzut (43) că *ī* final, sunet intermediar între *i* și *e* al nostru, se schimbă pretutindeni în *ē*. Ce s'ar fi întâmplat cu *ǣ* final primitiv, nu știm, neexistând nici un exemplu sigur; *ō* însă s'a prefăcut și el tot în *ē* d. ex. **lupo, lupe, *sequeso, sequere*; am putea deci admite că și la decl. I, dacă vocola caracteristică ar fi fost dela început *ǣ*, s'ar fi prefăcut și ea în *ē* și am fi ajuns la forme ca *terre. Motivul trebuie să fie cel indicat de mine (35), anume pronunțarea deschisă a vocalelor scurte: *ī = e*, *ū = o*, *ō = ē*, căci acestuia din urmă lipsindu-i rotunzimea, este evident mai deschis decât *o*; legătura dintre *e* și *a* este însă mai mică. Dacă admitem acestea, atunci *genū trebuiă să se pronunțe aproape *genō și mai târziu *gene; prin urmare, ori trebuiă să ia una din aceste două forme, ori, dacă limba, din cauza analogiei cu vocalismul celorlalte cazuri și cu cel al masculinului, voiă să-i păstreze sunetul *u*, să se prefacă în *genū*. După această explicație, iambicele *gēnū, vērū* se vor fi pronunțat sau așa, sau, după ce 'au devenit pirichice, cum se și întâlnesc, **genō, *verō*. Dacă un *mihī* se poate pronunța *mihē*, de ce nu s'ar fi întâmplat, din cauza analogiei cu vocalismul celorlalte cazuri, și lucrul contrar: anume ca *gēnū* să devie *gēnū*?

45. Genitivul. Valoarea sintactică a acestui caz vom vedea-o la sfârșitul studiului morfologic; ordinea ce vom urmă este cea mai potrivită, pentru a evita repetițiile.

Sufixul indogerman prezintă apofonie: *-ēs* normal, *-ōs* modificat, *-s* redus, întrebuințate când unul, când altul, după caracterul temei. Din punct de vedere al apofoniei Genitivul este caz slab: *pater, -tris*. Mai clar se vede sufixul la

Declinarea III. Aci se întâlnesc toate gradele: *civi-s*,

salut-es, Venerus, cu obișnuita schimbare a lui *o* în *u*, de pe la anul 200. La temele în *-i* nu s'a mai întâmplat apoi nici o schimbare; sufixul *-os (-us)* a eșit din întrebuințare, iar *-es*, s'a prefăcut în *-is*, încă din sec. III, printr'o altă modificare a regulii dela 25 și anume: *ēs* și *ēt* finale se prefac în *īs*, *īt*: *agit* din **agetī*; *agis* din **agesi*. Nominative ca *hospe(t)s* nu sunt excepții, ci se explică prin faptul că *e* este urmat de două consoane. Astfel am ajuns la *salutis, Veneris*. Forme arhaice întâlnite pe inscripții, în legi și decrete sunt:

Salutes, Apolones.

nominus, Venerus, Salutus, Kastorus, hominus, praevaricationus, partus, Cererus, Honorus, regus; cu *s* căzut: *Caesaru* într'o inscripție de pe vremea asediului Perusei, *Diovo* (17). Explicarea lui Riemann-Goelzer: sufixul *-os* devine *-is*, transcris de arhaici *-es*, este contrazisă de realitate, cf. *genos, genus*, nu *genis, genes; tempus, corpus*.

În grecește sufixul este *-os*: ποιμένος, ionic πόλιος.

Osca și umbrica au *-eis* (diftong) scris *-eis* (citește aproape *ees*) în oscă; *-es* și *-er* (cu rotacism) în umbrică, *carneis=partis; sakarakleis=sacelli; ocrer*, cetate. Diftongarea se explică admitând că și temele vocalice au primit tot sufixul *-es* care, prin contracție a produs diftongul. Această formă însă (*īs*) s'a lățit apoi și la temele consonantice, ba chiar și la cele în *-o*, în ambele dialecte italiice.

Învățații care nu admit sufixul *-s*, explică pe *-is* dela temele vocalice (*civīs*) pe cale opusă: *regīs* ar fi influențat pe **civīs* până ce l-a gonit cu totul. Lucrul în sine este indiferent, rezultatul fiind acelaș.

Dela *vīs* gramaticii citează G. *vīs*, neîntâlnit de altfel nicăiri.

Grū-s, sū-s, grūis, sūis și nu **grūs*, după analogia

tuturor celorlalte cuvinte de decl. III și conform regulii: «vocalis ante vocalem corripitur», fără nevoia apofoniei. *Bōs*, *bōvis* din *guō-* pentru N. și *guōu-* pentru cazurile oblice, urmează în totul fonetica dela 33. Aici ar fi locul să vorbim de declinarea heteroclită.

46. Se numesc cuvinte **heteroclite** acele care în flexiunea lor se servesc de teme deosebite. Acest fenomen se explică în genere prin motive fonetice, d. ex. *Juppiter*, *Jovis*.

Declinarea III ca cea mai numeroasă din toate, prezintă mai multe exemple de asemenea heteroclite. Cel mai însemnat este *Jūpiter*, *Jūppiter*, *Jōvis*.

Tema indogermană din care derivă, este *djeu-* (*j*, *u* consoane) pronunțată într'o singură silabă. Această temă se declină cu apofonie, și deci N. o fi fost lungit: *djēu-s*, cazurile oblice însă cu gradul modificat *djou-*. Cuvântul înseamnă *ziua*, *cerul*. În latinește *dj*, prin asimilare regresivă, se reduce la *J* (consoană), care se scria *i* și se citea *ii* când era intervocalic, conform cu origina sa, deci *Jupiter*, însă **mai-jus*; vocativul era normal: *djeu*.

Cu aceasta am lămurit consonantismul lui *Jupiter*, nu însă și pe cel al lui *dies*, care vine tot de acolo. Lucrul se explică așa: *i* și *u* consoante se vocalizează, ori rămân consoante după împrejurări, în studiul cărora nu e locul să intrăm aci: *medius*, μέσος; *alius*, ἄλλος, *e-ti-am*, *et-jam* sunt doar identice, pereche-pereche, cu deosebirea că la unele *i* a rămas consoană și a fost asimilat, pe când la celelalte s'a vocalizat. Starea aceasta de lucruri era și în limba indogermană, și alături de *djeu-*, există și un *diēu-* (bisilab), care luând gradul lungit *diēu*, și adoptându-se temelor în *-iē* de decl. V, a pierdut pe *u* și a devenit *diēs*, cu arhaicul *Diespiter*. Diftongul *eu*, dă în grecește εϋ, în latinește *ou*, *ū*.

deci Ζεῦ=*Jū*-. Vocativul Ζεῦ πάτερ este prin urmare identic cu *Jūpiter*, și ca probă că nu suntem în prezența unui nominativ, e că acesta a produs pe *diēs*. Cum de vocativul a ajuns să ia locul nominativului, e ușor de înțeles, când ne gândim că la un asemenea cuvânt, vocativul, cu care eră invocată, se întrebuițea de o sută de ori mai des, decât cazul subiectului. Ori cum, lucrul nu se întâmplă des, sau mai de loc, și un Român care ar zice d. ex.: *m'am întâlnit astăzi cu Radule*, n'ar fi tocmai Român. Exemple analoge la Homer: ἰππότης (=ἰππότης), cavalerul, epitetul lui Nestor; εὐρύοπα, care tună în depărtare, μητίετα, înțeleptul, Ζεὺς, și alte cuvinte și epitete homerice și epice, toate sub forma vocativului.

Ortografia *Jūpiter*, *Jūppiter*; *būca*, *būcca*; *mūcus*, *mūccus*; *lītera*, *littera*, e lucru obișnuit. Genetivele *Jōvis*, *bōvis*, din *djou-* și *guōu-*, primesc sufixul *-es*, *u* însă este consoană=*v*, ori de câte ori e precedat, ori urmat de vreo vocală.

Heteroclite mai sunt *femur*, *femīnis* și *jecur* (*jocur*), *jocinōris*, (*jocinēris*). În amândouă se vede amestecul între două teme, una în *-r* și alta în *-n*; amestecul se vede mai bine în grecescul ἦπαρ, ἦπατος din *ἦπυτος.

Nelămurite de ajuns sunt *senex* cu temele *senec-* și *seni-*, *supellex* (*superlego*) cu temele *supellec-* și *supellectil-*. ~~Nicolae Trajan - Craiova~~

47. Declinarea IV e departe de a avea un genitiv așa de limpede ca cel dela decl. III. Ca forme arhaice întâlnim *senatuos*, de patru ori pe aceeași inscripție, apoi în dialectul falisc: *de zenatuo sententiad*. Am avea deci sufixul *-os*, unicul rămas în grecește. Mai întâlnim apoi în Terențiu *anuis* și ni se spune că Varro și Nigidius Figulus scriau *senatuis*, *domuis*. Aceste din urmă forme ar putea fi resturi din sufixul *-es*, ori mai

curând analogice după temele consonantice: *reg-is*, *senatu-is*. Nici într'un caz însă *-uos*, *-ues* nu s'ar fi redus la *-ūs*, terminația cunoscută a acestui caz, adică nici odată *senatūs* n'ar fi provenit din *senatuos*, pentru simplul motiv că *u*, întocmai ca și *i*, poate fi sau vocală (înaintea unei consoane) sau consoană (înaintea unei vocale) și astfel n'are de ce să se contragă cu vocala următoare în caz de hiat: un *miluos* devine *milvos* și nu *milūs*; tot așa *mortuos*, *mortvos* nu *mortūs*; *duis*, *dvis* și apoi *bis*. Un alt motiv care ar milita chiar pentru neexistența sufixelor *-os*, *-es* la aceste teme vocalice, îl găsim eu în faptul că temele în *-i* primesc sufixul *-s*; cum se declină deci N. *civīs* G. *civīs*, nu s'ar fi putut declina și N. *senatūs*, G. *senatū-s*?

Genitivul obișnuit e însă *senatūs*, *exercitūs*, *manūs* care nu se poate explica decât cu ajutorul sufixului *-s* aninat la tema lungită. Aceasta este explicarea dată de Brugmann (Grundriss) și de toți ceilalți și asupra ei este de observat că în decl. indogermană, cel puțin la temele consonantice, N. este caz tare, iar G. caz slab, deci dacă recurgem la apofonie, corect ar fi: N. *manūs*, G. *manūs*, și nu tocmai din contră. Sau, dacă ne referim la analogia lui *majōs*, *majōris*, în care genitivul a luat gradul nominativului, ar trebui să avem *manūs* pentru ambele. Cu toate acestea *-ūs* al genitivului neputându-se explica altfel, suntem siliți să admitem, pentru această declinare, gradul normal: *-eu-s* sau *-ou-s*, care, amândouă, în latinește ar fi dat *-ūs* și care se vede și în alte limbi indogermanice.

Ca amănunte să se noteze că August zicea *domōs* (capriciu personal), că se găsesc forme cu *-s* suprimat: *de senatu sententia* și în fine că amestecul cu decl. II este timpuriu, începând cu poezii dramatice, care o pre-

feră mai totdeauna, și că s'a propagat din ce în ce mai tare.

Neutrelle fac G. fără sufix, *cornū*, după cum ne spun gramaticii; cei mai buni scriitori însă zic *cornūs*. Suprimarea lui *-s* este explicabilă la această categorie de cuvinte cu N. Ac. V. Ab. și chiar D. în *-ū*; genitivul n'avea decât să meargă după ele.

Dialectele au *-ūs*, prefăcut conform foneticii proprii: umbric, *trifor=tribus*; osc, *castrovs=fundi*.

48. Declinarea II. Temele din această categorie formează G. în felurite chipuri, aproape de fiecare limbă un altul. Limba greacă d. ex. întrebuințează sufixul pronominal *-sjo* care produce forme ca ἵπποιο, învechit încă de pe vremea lui Homer, schimbat apoi în ἵπποιο, formă restituită în câteva pasagii homerice, pentru emendarea versului, și în fine în ἵπποιο. Urme de asemenea genitiv nu se găsesc în latinește, dar nici de cel cu *-es*, *-os*, *-s*. Numai cele două dialecte italice au *-eis*, *eis* (osc) și *-es*, *-er* (umbric); *Púmpaiianeis=Pompeiiani*, *Kapres=capri*, adică același ca și la temele în *-i*, lucrul ușor de înțeles, odată ce prin obișnuita sincopare a vocalei caracteristice, ori de ce consoană ar fi fost precedată, toate temele vocalice (decl. II și III) au devenit de fapt identice cu cele consonantice: *Púmpaiians* (decl. II) întocmai ca *cevs=civis* (decl. III). În colo, nu întâlnim decât finala *-i*: *latini*, *urbani*, sau *-ei*: *cogendei dissolvendei*, și e întrebarea ce este acest *-i*?

Bopp și mai toți filologii de după el sunt de părere că am avea a face cu o confuzie între genitiv cu locativul, al cărui sufix *-i*, aninat la caracterul *-o*, dă *-oi*, devenit și el *-ei*, *-ē* închis, *-i* ori de câte ori este final, cum se va vedea la N. pl. unde nu se începe controversă. Prin urmare, a priori, ar trebui să întâlnim întâiu *Zextoi*, apoi *cogendei* și la urmă *latini*.

Pentru acest amestec de cazuri se aduce exemplul limbii celtice, în care *maq-i* = *fili*, ar fi locativ ca și *Segomari* și se citează ca unul din punctele de asemănare între aceste două limbi și acesta, căci se știe că filologii de astăzi nu mai admit existența grupului greco-italic, și că bazați pe asemănarea formațiilor nouă, săvârșite în urma despărțirii limbilor indo-germanice, găsesc o înrudire mai mare a limbii latine cu celtica decât cu greaca.

În contra acestei păreri generale se opun *a*) dificultăți sintactice, neasemănarea de înțeles a celor două cazuri. Aci se răspunde cu necontestatele genitive *ποῦ*; *οὔ*, *αὐτοῦ* cu înțeles deplin local: unde? unde, aici. Oare confuzia contrară nu se putea face în latină și celtică?— Poate nu! *b*) dificultăți fonetice. Diftongul *ei*, fie primitiv, fie provenit din *oi*, se schimbă în *î* (prin intermediul lui *ē* închis), ex. *dīcere*, *fīdere*, *īre*, *quīre*, *libāre*, *cīvis*, *dīvus*, *dīrus*, *Argīvi* și tot așa și la N. pl. Schimbarea aceasta începe în secolul III, și se isprăvește până pe la 250, 230 a. C. În acest răstimp, și după aceea, grafia *ei* nu mai are valoare fonetică, ci este un simplu arhaism ortografic, cu care oamenii nu știau ce să înceapă, așa încât Luciliu propune *dominī* pentru G. și *domineī* pentru N. pl. întocmai ca la noi Const. Negruzzi și contemporanii săi, care scriau *merg* (eu), *mergu* (ei). Lucrurile fiind așa, de ce nu întâlnim genitive vechi în *-ei*, ci numai în *-î*: *Saeturni pocolom*, apoi în Sc. de Bac. *latini*, *urbani* alătura cu N. pl. m. *oinvorsei*, *virei*, și tot așa la temele în *-io-*, *Aisclapī*, *Pomponi*, nici odată cu *-ii*? Cel mai vechiu G. în *ei*: *cogendei dissolvendei* se întâlnește abia pe o inscripție de închinare a lui Mummius, cuceritorul Corintului. Locativul se întâlnește tot cu forma *î*, deosebindu-se

numai că la cele în *-io-* are *-ii*, ex. *Brundusii* Enniu, *Sunii* Terențiu.

Aceste motive îl fac pe Sommer să nu admită cu nici un chip origina locativală a genitivului, ci să-i caute altă formă originală, care ar fi isgonit și pe locativ (159). Cred, totuși, că atribuindu-se întâmplării lipsa de genitive în *-ei* și ținându-se seamă de propunerea lui Lucilius, ca și de cea cu totul analoagă a lui Negruzzi, s'ar putea admite că *-î* pentru G. și L. s. a luat pretudindeni (ortograficește) locul lui *-ei*, rezervat pluralului, fără să ne fi putut rămâneă vre-o notiță literară asupra faptului, petrecut aproape inconștient, sau, cel puțin, în tăcere. Ne-am putea mulțumi deci cu explicarea lui Bopp. Voiu aminti că Brugmann, care în «Grundriss» inclină pentru această explicație, inclină acum în urmă (1903) în «Kurze Grammatik» pentru o ipoteză a lui Sommer, ipoteză pe care vom vedeă-o la studiul genitivului prominal (159).

49. Observații mărunte. În *-oi* se găsește numai *Zextoi* = *Sexti* pe o cărămidă din Falerii, deci în dialect. Locativ în *-ei* numai *Ladinei* în dialectul osc; apoi *lúvkei*, tot osc, = *in luco*.

Substantivele în *-iō-* fac genitivul exclusiv în *-î*, deci *Valerî* printr'o sincopă analoagă celei dela *N. Valëri(u)s*. Servius (pe la 400 p. C.) și Priscian (sec. VI) spun că asemenea cuvinte se accentuau ca și când sincoparea n'ar fi avut loc, deci *Valëri*, călcându-se regula accentuării latine, ca și la apocopatele *istíc*, *adhúc*, *Arpinás*, *nostrás*. Asupra acestei accentuări vezi și cele dezvoltate de V. Burlă în Revista pentru istorie, archeologie și filologie, I, 1, 331), care susține că vorba românească *Miercuri* ar indica un *Mércuri* latin. Această părere o putem ușor răsturnă, gândindu-ne că această zi a săptămânii nu putea rămâneă *Miercúri* (conform ac-

centuării lui Servius) alături de *Vineri*, *Sâmbătă* și *Duminică*.

De notat este însă că adjectivele nu cunosc sincoparea, d. ex. *patrii* în Lucrețiu, tot așa cum se zicea *morigerus* alături de *puer*, *militāris* și *mortalis*, alături de *calcar* și *animal*, printr'o mai riguroasă nivelare a formelor (*morigerus* după *morigero*...), decât la substantive, simțindu-se, cred eu, o mai mare putere flexionară în adjective, ceea ce se vede și prin moțiunea lor.

Un cuvânt ca *Pompejus* se citea și avea în realitate doi *i* consonantici: *Pompei-ius*, după cum arată inscripțiile, spusele gramaticilor și formele dialectale citate mai sus. Un singur *j* intervocalic dispăre: **trejes*, **trees*, *trēs*. Dar și *jj* dispăre înaintea lui *i* vocală, și e natural, căci cum s'ar pronunța luxosul *Fompej-ji*? Astfel ajungem la *Pompēi*, (*Pompēi*) ca și *ajo* (citește *ai-io*) *ăis*, *ăit*. Vocala este pretutindeni scurtă; urmată însă de *j*, silaba respectivă se lungește prin poziție: două consoane, una scrisă și alta nu. Iată de ce spune prozodia că *j* singur face poziție, ca și cum ar fi consoană dublă! În fine

Metioeo Fufetioeo al lui Enniu e după homericul -οιο (ἴπποιο).

50. Declinarea I are în grecește și dialectele italice genitivul normal: *ā-ēs*, *ā-ōs* contrase, după dialecte, în *ās* ori *ης*, conform cu regulile obișnuite ale contracției: vocala scurtă se asimilează celei lungi; deci avem *χώρας*, *φυγῆς*, *vereias*=*civitatis*; *tutas*, *totas*=*civitatis*; *etuas*=*pecuniae*. În latinește numai în versurile saturnice ale lui Liviu, Naeviu și Enniu: *escas*, mâncare, *Monetas*, *Latonas*, *Terras*, *fortunās*, *vias*, ba Serviu găsește un *auras* în Vergil și *custodias* în Sallustiu. Limba juridică cu *pater-*, *mater-*, *filius familias* a salvat ultimele

resturi. Scriitorii comici, cu limba lor familiară, nu ne-au lăsat nici un singur exemplu.

Incolo genitivul a dispărut și a fost înlocuit cu locativul: *ā-ī*, scurtat normal în *ai* și prefăcut cu timpul în *ae*, care nu e diftong de loc, ci are valoarea lui *ē* închis; astfel *sā* ajunge la tipul *dominae*. Ca arhaisme se pot citi *Duelonai*, *Fortunai*. Numele femeiești *Aquilliaes*, *Valeriaes*, *bonaes feminaes*, *Valentines*, ce se întâlnesc mai ales pe inscripții plebeie, au forma grecească $\eta\varsigma$, redată latinește prin *aes* și *es*, care aveau aceeași valoare fonetică. Tot grecești sunt și nominativele *Marciane*, *Iuliane*, în care $e = \eta$.

Schneider dă (No. 53) următoarea inscripție de pe o oglindă din Praeneste: *Venos Diovem Prosepnaīs* și zice că *Prosepnaīs* ar fi genitiv. O asemenea formă însă este imposibilă, căci *-aes* nu se schimbă în *ais*, ci tocmai din contră: întâiu *rosai* și apoi *rosae* și nu invers. O nouă citire a oglinzii, aflătoare la muzeul din Paris, ne-a dat *Prosepnai*, dativ.

Dar pe lângă acestea se mai întâlnește în hexametrele lui Luciliu, Lucrețiu, Cicerone și Vergil o formă deosebit de ciudată: *terrāi frugiferāi*; *magnāi autāi-pictāi*, cu *āi* bisilabic.

Se știe că în grecește masculinele de decl. I fac genitivul după analogia celor de a II-a: Ἀτρεΐδαο întocmai ca Αἰόλοο, ταμίου ca ἀνθρώπου . Tot așa se va fi întâmplat și în latinește și cuvinte ca *agricola*, *advena*, vor fi căutat să se asimileze la genitiv cu *dominī* și au ajuns atunci la **agricolā-ī*, și după masculine, a venit și rândul fenomenelor: *autā-ī*. Deosebirea este totuși evidentă: *ī* dela decl. II provine din contopirea caracterului cu sufixul; *ī* dela decl. I este împrumutat gata și aninat lângă vocala caracteristică neschimbată. Cu alte vorbe avem o confuzie între domeniul temei și cel al sufi-

xului, cum se întâlnesc multe în toate limbile; pentru mai multă claritate să luăm un exemplu românesc: dela participiul *spălat* derivăm un **nomen agentis**, *spălătoreasă*; deci dela *cusut* ar trebui să obținem un *cusutoreasă*, cum se zice în Moldova; în Muntenia însă auzim *cusătoreasă*, ca și când suflul ar fi *-ătoreasă* și nu numai *-oreasă*, și alte nenumărate exemple. Forma aceasta perdută la decl. I, rămâne totuși la

51. Declinarea V. Analog cu *terrā-ī* avem *diē-ī* și apoi, conform cu regula «vocalis ante vocalem corripitur», *e*, ori de câte ori este precedat de consoană, se scurtează: *fidēī*. Acestea sunt formele clasice. Apoi *-ēī*, prin asimilarea vocalei scurte la cea lungă, ajunge la *ī*, d. ex. *famī* (Cato, Luciliu) și *tribunus plebī*, care a rămas. Dacă mai ținem socoteală și de faptul că la arhaici *-ei* poate să fie egal foneticește cu *ī*, ajungem la concluzia că în proza arhaică nu mai știm cum se citea un *fidei*: *fidēī*, *fidēī* ori *fidī*?

Înșirăm aci diversele forme: *rēī*, *reī*, *reī*, poezii comici; *dii*, Aen. I, 636; *facii*, *fami*, *pernicii*, *progenii*, *acii*, *specii*, *luxurii* la arhaici, și în fine, se afirmă că Cezar zicea *die*, *specie*, poate din tendența de a scoate mai la iveală vocala caracteristică, întunecată în probabil mult mai întrebuițatul *speciei* (citește *specī*). Confuzia aceasta de forme, toate explicate din punct de vedere fonetic, este foarte naturală și-si găsește destule paralele, d. ex. în româneștile *cărții*, *părții* alături de *cărței*, *părței* și în fluctuația scriitorilor între aceste dublete.

Forme adevărate de genitiv nu întâlnim decât *ra-biēs* (Lucr. IV, 1083) și *diēs* într'o inscripție, apoi *facies* citat de Gellius (sec. II p. C.).

52. Căutând acuma înțelesul și valoarea sintactică a genitivului, vom vedea că el are mare înrudire cu

adjectivul, înrudire care se manifestă poate și pe cale morfologică. Cel mai vechiu fel de genitiv trebuie să fi fost cel **posesiv**, din care a evoluat apoi **partitivul**, căci o **parte** din întreg ar putea fi concepută ca o **posesiune** a acestuia: *multi Romanorum* . . . Romanii ca totalitate posedă un număr de oameni care . . . Și într'un caz și în altul se vede natura adjectivală a genitivului; ceea ce se indică prin el este sfera, genul din care face parte regentul său; probabil că acesta a fost și gândul gramaticilor Greci care l-au botezat *πῶσις γενική*, expresie așa de stângaciu tradusă în latinește prin **genitivus**, cel ce naște, din naștere, în loc de **generalis**. Ori cum ar fi, pe cât se poate afirmă într'o chestiune așa de obscură chiar din punct de vedere morfologic, din genitivul posesiv ori din cel partitiv s'au născut și celelalte specii: **subiectiv**, **obiectiv**, etc.

Însă nici în latinește, nici în grecește nu întâlnim o posibilitate sintactică a încălcării locativului în domeniul genitivului. Cazul contrar se întâmplă și, afară de genitivele cu înțeles local citate la 48 mai sunt și altele în Homer cu înțeles temporal, deci într'u câtva înrudite cu cel local, d. ex. *ἡὄς, νυκτός*, cu care se pot compară nemțeștile: *des Morgens, Nachts*; tot în Homer *διέπρησον πεδίῳ*, își luară drumul pe șes, exemple explicabile toate prin genitivul **partitiv**. Acelaș lucru este și cu prepozițiile *ἐπί, περί, μετά*, construite cu genitivul în înțeles local, provenind de asemenea din **partitiv**, și tot de natură genitivală sunt și construcțiile românești cu prepoziții substantivizate: *înaintea casei* ca și *în fața (dosul) casei*. Prin urmare, nefiind posibilitate, nici sintactică, nici fonetică (sufixul *-os* nu seamănă de loc cu *-i*), nici mijlocire prin prepoziții (cf. 8) cum a putut locativul să izgonească

pe genitiv dela primele două declinări? E drept însă că locativele pronominale *moi, *toi, *soi au căpătat în unele limbi, d. ex. în Homer, un înțeles aparent de genitiv, încât confuzia tot se putea face.

+ **53. Dativul.** Sufixul indogerman este *-ai*, diftong, adică o vocală urmată de un *i* ori *u* consonantic. Să nu se piardă din vedere această definiție: caracterul consonantic al ultimului component, căci astfel se explică schimbările fonetice suferite de diftongi, lungirea prin poziție a silabelor respective, unele fenomene arhaice și în special puncte esențiale ale versificației plautine. Din cauză că ultimul component al diftongilor este consoană (dacă ar fi vocală, ar face silabă deosebită), în multe cărți se înseamnă cu caracterele adoptate de autori pentru *i* și *u* consonantic. $\dot{i}$ $\dot{u}$

Acest sufix, aninându-se la temele latinești, va da următoarele forme: **Declinarea I** *āai* și printr'o foarte naturală contragere, *āi*, care (50) se scurtează în *ai*: *fameliāi*, *fileāi*, *Fortunāi Publicāi*. Forma aceasta însă curând dispăre și n'o mai întâlnim apoi decât pe o inscripție a mamei pedantului împărat Claudiu: *Antonīai Augustai... matri*. Schimbarea s'a făcut, ca și la genitiv, în *ae*, cetit *ē* închis, și astfel am ajuns la forma cunoscută: *dominae*, găsindu-se pe inscripții plebee ori dialectale *Diane*, *Erinie*, *Fortune*, *Victorie*. Dialectele prezentă acelaș sufix: osc, *deivai* = *divae*; umbr. *tute*, *tote* = *civitati*. În grecește tot așa: contractia ajunge la $\bar{\alpha}$, scris și pronunțat în timpurile vechi $\bar{\alpha}$: $\chi\acute{\omega}\rho\bar{\alpha}$, $\nu\epsilon\varphi\acute{\epsilon}\lambda\eta$.

Spuneam mai sus că o silabă, în care se găsește un diftong, este lungă prin poziție, vocala fiind urmată de un *i* sau *u* consonantic și apoi de o a doua consoană. Diftongii lungi se scurtează totdeauna. Însă, dacă diftongul e final, atunci n'are nevoie să se scurteze și, prin **sandhi**, aceasta ar trebui să se întâmple totdeauna când

cuvântul următor începe cu o vocală; deci vom avea *domināi ego* și *domināi do*, ca și când diftongul ar fi intern. S'au produs astfel dubletele: *āi*, redus, prin absorbirea lui *i* de către vocala lungă, la *ā*, și *āi*, redus la *ae*. Cele din prima categorie au rămas învinse în luptă și nu mai găsim decât vre-o câteva nume proprii ca *Feronia*, *Fortuna Primocenia*, *Loucina*.

Forma aceasta a decl. I ar putea fi tot cea dela genitiv, adecă provenită din locativ; nu este însă nici un motiv de a crede că e numai decât așa.

Luciliu și Nigidius Figulus au căutat și aici să introducă specializări ortografice, unul într'un fel, celalt în altul, între G. D. s., și N. pl.

54. Declinarea II trebuiă să ajungă la *ōai*, *ōi* (*cōgo*, *coago*; *cōgito*, *coagito*), apoi la dubletele: *ōi* înainte de consoane, care s'ar fi prefăcut în *oe* (cu valoare fonetică nu de ajuns determinată), și *ōi*, înainte de vocale, care trebuia să ajungă la *ō*. Exemple *de oi* numai în **fibula**, agrafă, broșă, **Praenestina**, cel mai vechiu monument scris în latinește, sec. VI a. C.: *Manios med fhefhaked Numasioi = Numerio*, apoi în *Aufidioi* (Schneider) și în *populoi Romanoii*, citat de un gramatic. Dialectele însă păstrează forma mai mult: osc, *hūrtūi* (-ū = ō) = *horto*. Forma *oe* nu se găsește nici aici, nici la N. pl. decât în *pilumnoe poploe*, citat din **Carmen saliare**. Lucrul nu e de mirare, când ținem seamă de marea raritate a acestui *oe* în comparație cu *ae*, raritate care ne și împiedică de a-i determina mai precis valoarea fonetică.

Dubletul *ōi*, produs înainte de vocale și redus la *ō*, este forma obișnuită: *dominō*, ca și în gr. ἀνθρώπων.

55. Declinarea III. Temele consonantice au simplu *-āi*, în care *a*, găsindu-se în silabă neinițială, devine *e* (25) și astfel ajungem la *ei*, *ē* închis, *i*, deci **regāi*,

regi. Formele cu *-ei* sunt foarte numeroase în monumentele arhaice: *aetatei*, *captionei*, *Diovei*, *Junonei*, și nici cele în *e* nu-s rari: *Diovei Victore*, *Junone Seispitei matri*, cu câte două și trei ortografii.

Temele vocalice: *civî*, *ovî* și *ovei* sunt formate ori după analogia temelor consonantice, întocmai după cum gen. *ovis* e după *legis*, ori sunt locative. Adevăratul dativ indogerman pare ar fi avut gradul de apofonie normal, și deci, împreună cu sufixular fi ajuns la un *-ei-ai*, care cu greu ar fi dat în latinește un *-î*.

În grecește însă forma proprie a dativului s'a pierdut cu desăvârșire, ne mai găsindu-se decât în infinitive ca *δόμεναι*, *δοῦναι*, căci modurile nepersonale sunt cazuri dela forme nominale, apoi în *χαρ-αι* (?). Paralele cu asemenea infinitive ar fi în latinește imperativele ca *legiminî*, vechiu infinitiv de felul său. Locul dativului l-a ocupat locativul *-î* dela temele consonantice, propagat apoi și la cele vocalice, care ar trebui să aibă un *ei-i*, (căci și locativul e caz tare) din care însă nu putea eși *-î*.

56. Declinarea IV: *ūai*, *uei*, singur exemplu *senatuei*. Cu excepția categoriei *filîe*, *filî*, grupele cu *i*, *u*, ca prim, *a*, *e*, *o* ca al doilea component, nu se contrag, și astfel *uai*, *uei* nu pot ajunge decât la *uî*, în care s'a petrecut contractia lipsită de excepții a lui *ei* în *î*: *senatūi*, *domūi*. Dativul acestor teme fiind însă caz tare, după cum se vede din sanscrită și paleoslovenică, *ūi* ar putea proveni și din gradul normal: *eu-ai* (modificat *ou-ai*), devenit *ū-î*, căci atât *eu*, cât și *ou* se reduc latinește în *ū*: **deuko* = *duco*, *loucom* = *lucum*, iar *ai*, *ei* devin *î*. Apoi *ūî* s'a scurtat în *ūî* ca de obicei: «*vocalis ante vocalem corripitur*».

Alături cu aceste forme se mai găsește alta în *ū*:

quaestu, cultu, formă pe care Cezar o întrebuintă și apără exclusiv și care a rămas singura la neutre. Asemenea formă, după cele expuse mai sus, nu poate veni diu *ūi*, poate veni însă dintr'un vechiu locativ, lipsit de sufix și cu gradul lungit al apofoniei, după cum ar rezultă din umbr. *trifo=tribui, tribu*, cărora le-ar corespunde diftongul *ōu* indogerman, scurtat în *ou* înainte de consoane, și apoi contras în *ū*.

57. Declinarea V *ēai* trebuia să ajungă *ēī*, identic cu cel al genitivului, cu aceleași schimbări și cu aceeași nefixitate: *rēī, rēī, rēī, faciē, faciī, fidē*.

58. Acuzativul, cazul obiectului direct, n'a avut acest înțeles chiar dela început, ci unul local, exprimând **contact** ori **apropiere**, mai mult sau mai puțin nedeterminat și care se preciză prin sensul verbului regent. De aci provine mulțimea și diversitatea prepozițiilor, cu care acest caz se construiește în toate limbile. Din acuzativul care răspunde la întrebarea: *cât de departe?* s'a derivat mai întâiu cel cu întrebarea: *în cotro?* și de aici apoi ajungem la obiectul direct. Gramaticii greci nu-și dădeau socoteală decât de funcțiunea de obiect direct a acestui caz, și de aceea l'au botezat *πῶσις αἰτιατική* dela *αἰτιατόν*, *ceea ce este cauzat*, termen rău tradus de către latini prin *accusativus* în loc de *causativus*.

În privința morfologică, acuzativul este foarte simplu. Sufixul său este *-m*, care după vocale rămâne neschimbat în latinește, scurtând vocala precedentă, și se preface în *v* în grecește: *dominom, ἄνθρωπον*; după consoane, însă se vocalizează: *m*. Trecând la amănunte, avem:

Declinarea I. Scurtarea s'a făcut și în dialecte: osc *viam = viam*; umbr. *totam = civitatem*, căci dacă nu s'ar fi scurtat, am avea același vocalism ca și la N. (13). Singurul cuvânt neschimbat este monosilabul *paam=*

quam, în care $aa = \bar{a}$. În grecește însă nu s'a întâmplat nimic de această natură: $\chi\acute{o}\rho\alpha\nu$, $\varphi\upsilon\rho\acute{\eta}\nu$.

• În *Cisauna*, *Taurasia* avem cunoscuta suprimare a lui *m* final.

59. Declinarea II. Forme cu vocalism arhaic: *Alixentrom*, *floviom*, *poplom*, *poublicom*, umbr. *poplom*, osc *húrtúm*; *mortuom*, *equom* păstrate multă vreme. Cu dispariția lui *m*: *Antioco*, *oino*, *optumo*, *viro*. Simcopări familiare ca în *Cornelis* (*Cornelius*) nu se întâlnesc decât în dialectul osc: *Pakim* și, cu dispariția lui *m*, *Gavi*, *Popidi*.

60. Declinarea III. Aci am avea $\pi\omicron\delta$ -*m*, *ped*-*m*, *gru*-*puri* nu tocmai pronunțabile. Brugmann însă a stabilit dubla natură a nazalelor, analoage licidelor, consonantice și vocalice și așa s'a constatat că μ , înainte de consoană, ori final, se preface constant în *em* și α ; *em* se asimilează apoi, ca totdeauna, consoanei următoare; prin urmare din *kμtom* vom avea *centum*, $\epsilon\kappa\alpha\tau\acute{o}\nu$, din *dekμ*, *decem*, $\delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha$, iar din $\pi\omicron\delta$ - μ , $\pi\acute{o}\delta\alpha$ și *pedem*.

61. O temă vocalică *civi-* ar trebui să facă *civim*. Din cauză însă că numărul temelor consonantice este cu mult mai mare, acuzativele vocalice au dispărut în mare parte și astfel se zice *civem*. Acuzativele originale s'au mai păstrat: a) totdeauna în: *amussis* (*ad amussim*), linie; *buris*, oiștea plugului; *cucumis*, castroave; *futis* (de la *fundo*) vas de apă; *ravis*, răgușală; *rumis*, piept care alăptează; *sitis*, *tussis*, *vis*; în fine *partim* cristalizat cu adverb.

b) variind cu *em* în: *febris*; *pelvis*, lighian; *puppis*, *restis*, funie; *securis* și *turris*.

c) rar în: *bippēnis*, cu două tăiușuri; *clavis*, cheie; *cratis*, leasă; *cutis*, *lentis*, (*lens*), linte; *messis*, *navis*, *neptis*, *praesaepis*, iesle, *sementis*, semănătură; *strigilis* mănuașă de sârmă ori de corn pentru baie.

d) În fine în nume grecești cu Ac. în *-ω*, *-ιδα* și mai ales în nume de localități și râuri, grecești, latine și barbare: *ibim*, *Isim*, *Phalārim*, *Neapōlim*, *Albim*, Elba, *Tibērim*, *Ligērim*, Loire, *Arārim*, Saône; în Schneider mai găsesc un *Lemūrim*, ca nume de râu.

Vīs, face *vīm* cu scurtarea normală; *grūs* și *sūs*, *grūem*, *sūem*, declinându-se, cum s'a spus cu ocazia genitivului, ca niște teme consonantice, și scurtând «vocalis ante vocalem»: *grūis*, *grūi*. Formele normale ar fi **grūm* **sūm*, **grūm*, **sūm*, umbr. *sim*.

Bōs, *bōvem*; originalul **bou-m* ar fi dat *būm* (*loucsna*, *luna*), **būm* ca și grecescul mai vechiu βῶν înlocuit apoi cu βοῶν, umbr. *bum*. *Jūpiter*, *Jovem* în loc de **Djeu-m*, *Jūm* ca la Nominativ, homeric Ζῆν. Forme fără m: *omne Loucanam*, *urbe*, etc.

Dialectele fac acuzativul temelor consonantice cu *-om* dela declinarea II: *medicatinom* = **meddicationem*, cf. *meddix tuticus* în Liviu, magistrat al cetății, public.

Declinarea IV *manū-m*; **Declinarea V** *diēm*, scurtat în *diēm*, la care nu e nimic de observat.

62. Vocativul nu este nici caz, nici parte a propoziției, ci joacă acelaș rol sintactic ca și interjecțiile. În ceea ce privește morfologia, avem de zis că limba îndogermană întrebuintă tema normală și nu lungită. Aceasta se vede foarte bine în grecește, care la vocativ are ultima scurtă și accentul urcat: *πατήρ*, *πάτερ*, *δεσπότης*, *δέσποτα*, sau măcar și fără urcare de accent, *πολίτης*, *πολίτα*. Nicăeri nu se întâlnește măcar urma unui sufix special. Declinarea latină a pierdut aceste forme reduse, peste tot, afară de cele ale temelor în *-o*; încolo a egalizat V. cu N., după cum e în dualul și pluralul îndogerman.

Declinarea I. Acelaș *-ă* final, la amândouă cazurile, provine din *-ā*, scurtat după analogia lui *-am*? provine

din -ă, care nu se poate ști sigur de trebuia ori nu să devie -ě? La Homer însă avem νόμωη la N. și νόμωα la V., de asemenea în umbr: *Prestota, Tursa, Jovia*, iar pentru N. osc *viúú*, umbr. *mutu, cisterno*, semn suficient pentru a nu le acordă aceeaș origină. Negreșit, netiind siguri de soarta lui -ă final în latinește, cu atât mai puțin putem afirmă ceva în privința dialectelor; paralelismul de mai sus ne-ar permite totuși să derivăm pe *ú, u, o* din *ā*, iar pe *a* din *ă*, cu toate că în genere vocalele scurte sufăr cele mai multe schimbări.

63. Declinarea II este singura care are formă deosebită: ἴππε, *equē*. Vocalismul, în perfect acord cu regula vocalelor scurte din silabe neinițiale, nu se explică totuși așa, ci prin apofonie, odată ce origina îi este indogermană, după cum arată greaca, sanscrita, etc.

Numele proprii de felul lui *Cornelius, filius, genius, meus* fac V. în *ī*, *Publī Cornelī, mī*, nu printr'o sincopă ca la N. căci atunci am avea *Cornelis, *Corneli*, schimbat în **Cornelē*, nici prin analogia numărului de silabe dela N., tot din acelaș motiv, ci printr'o contractie, unică în felul său: *ě = ī*, ca în umbr. *Grabovie, Martie* și analoage celtice. Și vocativele călcau regula de accentuare latină ca și N. și G. și se zicea *Valérī*, ca și când cuvântul n'ar fi fost apocopat. Nigidius Figulus a propus o diferențiere: *Valéri* pentru G., *Vāleri* pentru V. Succesul de care s'a bucurat a fost însă tot așa de mare ca și cel pe care l-ar dobândi vre-un gramatic Român, căruia i-ar veni gustul să diferențieze: *Vasile, Vāsile*. În locul acestor forme obișnuite Varro și alți gramatici au propus *-ii, Aemilii, pii*, pentru a se păstra acelaș număr de silabe cu Dativul, etc., fără a băgă de seamă că o asemenea fantazie e contra foneticii latine, care nesuferind *ī* final, formele se întorceau iarăși la **Aemilie*.

Cuvintele în *-ro-*, sincopate la N., sufăr apocoparea respectivă la V., deci *ager* din **agrē *agr*. Plautinul *puere* este un exemplu contrar. Nominative în loc de vocative se găseesc prin poeți ori în stil solemn, ca mai pline: *audi tu, populus Albanus* (Liv. I, 24, 7); tot solenne sunt și formele necontrase: *pater noster, Saturni filie* (Liv. Andronicus). Nominativ alătura de vocativ avem în *da, meus ocellus, mi anime* în Plaut, *φίλος, ὦ Μενέλαιε* în Iliada, sau și în ordinea inversă. La poeți, negreșit mai sunt și trebuințe metrice care dictează o formă ori alta.

Deus nu se găsește niciodată la V. în literatura păgână, decât în plural. Creștinii însă zic tot *deus*, și numai rare ori *dee*.

Vocativul acestor teme s'a păstrat și în românește, măcar în parte: *băete, copile, bărbate*, arhaicul *doamne*, specializat acum numai pentru Dumnezeu.

64. Declinarea III nu păstrează decât pe *Jūpiter*, despre care am spus că este vocativ, și care a luat apoi locul nominativului **Juspiter*. Ca o nouă probă că acest cuvânt este juxtapus, oricât de vechiu ar fi el, și nu compus, și că deci N. ar trebui să fie *Jūspiter*, este înțelesul; cuvântul *jūglans*, nuc, înseamnă propriu: *ghinda lui Joe*; un N. (compus) *Jupiter* ar însemna *tatăl lui Joe*, sau, cu un exemplu modern: cuvântul compus *mein Tochtermann* înseamnă *bărbatul ficei mele*: dacă ar fi juxtapus ar însemna: *fiică-mea îmi este bărbat, bărbatul meu îmi e fiică*, — *Joe părinte*, — exemple, cred destul de convingătoare pentru origina vocativă a lui *Jūpiter*. Nu s'ar putea pretinde că *Juppiter* vine din **Jūspiter*, căci *sp* se păstrează pretutindeni: *species, expono, spuma, sperno, vesper, σπείρω, ἔσπερος*.

Incolo N. a înlocuit pretutindeni pe V. Pe vremea

lui Plaut, când *r* final nu scurtase încă vocala precedentă, ne-am așteptat la un *uxōr* N., și *uxōr* V. Plaut însă are *uxōr* și pentru V.

Dite pater (dela *Dīs* și *Ditis*) într'un blestem din sec. I sau II a. C., apoi plautinele *Harpāge* (dela *Harpax*) și *voltūri* (*e*) sunt după analogia celor de declinarea II.

Declinarea IV și V deasemenea: V = N.

65. Ablativul. După cum s'a mai spus, limba indogermană nu cunoaște un ablativ deosebit decât la temele în *-o*. La toate celelalte el eră identic cu genitivul; limba greacă l-a pierdut și de unde se află, iar cea latină l'a introdus la toate declinările.

Declinarea II. Considerând arhaicele *Gnaivod*, *Benventod*, *Ladinod* și comparându-le cu clasicele *lupō*, *dominō*, ajungem la convingerea că terminațiunea eră *-ōd*. Această terminație poate proveni sau a) dintr'un sufix *-d* aninat la gradul lungit al temei: *equō-d* sau b) dintr'un sufix *-ād*, *-ēd*, *-ōd*, care, aninat la temă, prin contragere ajunge la acelaș produs, căci *o-o = ō*; *o-a = o*: *cōgo*, **coago*; *o-e = ō*, *prōmo*, **proemo*. Părerile învățaților sunt împărțite între aceste două ipoteze și soluția este imposibil de dat, de oarece ablativul negăsindu-se decât la temele în *-o*, iar apofonia mai numai la temele consonantice, nu suntem în stare să știm dacă ablativul indogerman eră caz slab sau tare.

Oricum ar fi, exemple de abl. în *-ōd* sunt destule pe monumentele arhaice și aceeaș formă apare și în dialectul osc: *-ūd*, *-ud*, *Buvaianud* = *Boviano*, *tristaamentud* = *testamento*. Alături cu *-ōd*, mai există și un *-ēd*, specializat la adverbe: *facilumed*; *-ēd* neputând proveni din contracție, am inclinat să credem că sufixul eră *-d*, și că variația între *ō* și *ē* nu poate proveni decât din două grade de apofonie, ambele lungite.

În grecește, cum s'a zis mai sus, acest ablativ primitiv n'a mai lăsat urme decât în adverbe: *ἄνω, κάτω, ἄνω-τέρω, οὐτόω*, în categoria *καλῶς, σοφῶς*.

66. Declinarea I. După analogia temelor în *-o*, care au dat *-ōd*, s'au luat și cele în *-ā*, care au ajuns la *-ād*, și încă din cele mai vechi timpuri, căci întâlnim pe înscripții *sententiad, praidad* și tot așa în oscă: *toutad = civitate*. În grecește Abl. este identic cu G.: *ἀπὸ τῆς χώρας*.

Declinarea III. După *ā: ād = ō: ōd* s'a ajuns fără nici o greutate la *i: id, marid, clāsīd, loucarid = lucari*, osc: *akrid = acri, amprufid = improbe*, formă lătită îndată și la temele consonantice: *bovid, coventionid*, care în oscă iau forma dela decl. II: *ligud = lege*. După această normă

Declinarea IV nu putea să ajungă decât la *-ūd: magistratud*, iar

Declinarea V la *-ēd*, de care însă nu se găsește nici un exemplu.

67. Forma aceasta în *-d*, care se întâlnește și la Nae-vius: *noctu Trojad exhibant, capitibus opertis*, se pare că nu era de loc întrebuițată în limba familiară a scenei, la Plaut și la ceilalți. Forme cu *-d* și fără *-d* se întrebuintează în acelaș timp, așa în Sc. de Bac. 186 a C. *-d* este consecvent păstrat: *sententiad, extrad, suprad, oquoltod, preivatod, poplicod, facilumed, coventionid*, pe când în edictul lui Paulus Aemilius din 189, *-d* este consecvent suprimat: *in turri Lascutana, ea tempestate*. Pe când dialectul osc îl păstrează, cel umbric îl suprimă: *amprufid = improbe*, însă *rehte = recte; egmad = re*; însă *poplu = populo*. După vocală lungă însă *-d* final dispare cu timpul, în cât la unele categorii — adverbiile în *-ō* nu se mai găsește decât o singură dată: *meritod*. La adverbii evoluția merge și mai

departe și cele iambice ajung pirichice: *citō, modō, benē, malē*.

Admițând ca sufix de ablativ *-ēd*, un *reg-* ar trebui să aibă ca ablativ **regēd*. O asemenea formă însă n'a existat niciodată, căci singurele două exemple: *dictatored* și *navaled* se găsesc pe «Columna rostrata», care nu reproduce textul original din anul 260 a. C., monumentul fiind restaurat în timpul imperiului și scrierea arhaizată fără pricepere. Nici în *-ē*, nu s'ar fi putut preface *-ēd*, din pricină că *d* final dispare numai după vocală lungă, nu și după una scurtă, cf.: *īd, aliūd, aliquīd, quod, ad, apūd, sēd*. Prin urmare ablativul în *-ē*, obișnuit la cea mai mare parte din cuvintele de declinarea III, este sau a) instrumental, al cărui sufix *-ā* s'ar fi prefăcut poate în *-ē*, sau b) ceea ce e cu mult mai probabil, locativ, al cărui sufix *-ī*, s'a prefăcut, conform regulii cunoscute, în *-e*, rămânând neschimbat în grecește, unde a izgonit dativul: *pede—ποδι*. Cum eră și natural, o luptă a început între cele două forme *ī* și *ē*, și temele vocalice fiind mai puțin numeroase, *ī* a trebuit să-și piardă mult din teren. La început însă *ī* se întâlneă mai des, chiar și la teme consonantice: *corpori, deditiōni, heredi, portiōni, sanctiōni, airid, coventiōnid*, sau și sub forma *ei*, care nu este decât un semn grafic pentru *ī*, neavând în el nici urmă de *e* primitiv: *fontei, partei, virtutei*. Aceaș stare de lucruri se găsește și la Plaut, în care citim: *sorti, bili, civi, navi*, iar la teme consonantice: *parieti, pumici, objeci*. Dar chiar la Plaut întâlnim *retē*, deși temă vocalică și într'unul din epitafele Scipionilor, de pe la 200 a. C. *Gnaivod patre prognatus, fortis vir sapiensque*, în care *patrē* ar fi una din cele mai vechi urme de abl. în *-ē*; mai târziu întâlnim *Flusare, Vendupale, Viminale*, toate teme vocalice, și în fine progresele lui *ē*

sunt așa de rezezi, în cât pe vremea lui Varro se zicea *avī, avē; ovī, ovē; civī, civē*, fără distincție. Poetii arhaici se conduc și după nevoi metrice, și de aceea în manuscrisele lui Plaut trebuiesc înlocuite prin *ī* toate formele în *ē*, provenite din necunoștința copiștilor și din tendența lor de a se apropia de limba clasică.

68. Mai târziu ablativul în *-e* a eșit biruitor, și nu ne mai rămân decât puține ablativice în *-ī*, cari s'ar putea grupa astfel:

a) Cele cu Ac. în *im*: *restī* (îndoielnic), *navī, bipennī*, mai des decât *navim, bipennim*. Vechiul *-ī* este mai ales întrebuințat în locuțiuni fixe: *aqua et igni interdicerē*. Tot așa *finī*. Adeseori se întâlnește *-ī* la *amnis, avis, canalis*, canal, țeavă, *civis, classis, fustis, imber, orbis, sementis, strigilis, unguis*; uneori la *anguis, bilis, clavis, collis, convallis, corbis*, coș, *messis, neptis*.

b) Neutrele în *-ē, -āl*, (din *-āle*), *-ār* (din *-āre*). Excepții: *retē*; numele de oraș *Caere, Praeneste*; apoi cele în *-ār, -āris*: *jubar*, strălucirea soarelui, *baccar*, planta valeriana celtica și *nectar*, toate cu ablativul în *-ē*.

c) Celelalte teme în *-i* au ablativul clasic în *-ē*; foarte rar și mai numai în formule, pe cel în *ī*: *sorti, sortē*.

d) Printr'o specializare mai mult literară, adjectivele iau *-i*, substantivele și adjectivele substantivizate însă *-e*: *aedile, volucre, juvene*, nume proprii ca *Civile, Juvenale*, apoi *innocente, sapiente, consorte, Arpinate, supplice*, iar ca adjective: *civili, sapienti*. Cu toate acestea se mai găsește și de cele cu *-ī*, deși substantivizate: *Novembri, Aprilī*.

69. Locativul, caz pierdut și confundat cu altele în amândouă limbile, a lăsat totuși urme destul de clare. Se știe că gramaticii Romani, și după ei cărțile noastre de școală, dau ca regulă pentru construirea numelor de orașe și insule mici următoarea: La întreba-

rea unde? arătând starea pe loc, numele localității se pune la genitiv, dacă este la singular și de declinarea I sau a II, la ablativ, dacă este la plural, ori de declinarea III: *Romae, Corinthi, Athenis, Carthagine*. Se mai adaugă că tot aici se numără expresiile *domi, domi bellique, domi militiaeque*, și că se zice *ruri* pentru starea pe loc, *rurē* ca ablativ al separațiunii, apoi *humī jacere*, ba chiar și *prosternere*. Nu eră tocmai greu de văzut că nu e cu putință ca pentru unul și același rol sintactic să se întrebuințeze două cazuri deosebite, nu indistinct, ci după motive morfologice, adică după declinarea cuvântului respectiv. Și apoi cum intră în regulă cuvântul *rurī*, care nu este nici genitiv, nici ablativ, ci seamănă a dativ? Cauza deosebirii este evident morfologică, nu sintactică; suntem deci pe urmele unui caz pierdut și confundat cu altele, din motive fonetice. Comparația cu alte limbi a arătat că în indogermană a existat un caz deosebit, pe care filologii l-au botezat, după analogia celorlalte cazuri, **locativus**, deși nu e aici vorba nici de chiriași, nici de vreun proprietar de case, și mai potrivit ar fi fost numele **localis**. Acest caz se formă sau fără nici un sufix, sau cu sufixul *-i*. Tema luă gradul normal și deci avem a face cu un caz tare.

70. Ca urme de primul fel se citează infinitivele de felul lui *δόμην* (*δομεναι* însă ar fi dativ), *λύειν*, ori chiar ca *λέγεις-θαι*, de tipul căruia ar fi *pēnēs*, dela *penus*, și al cărui *-ēs* final nu s'ar fi schimbat în *is* ca la genitiv, din cauză că în realitate nu era final ci intern, poziția fiind un simplu prefix în vorbire: *penēs me, penēs te*. Cu gradul tare ar fi *noctū*.

Locativul obișnuit însă era cel în *-i*, pierdut în grecește. Cuvântul *χαμαί*, socotit de unii ca locativ dela o temă *χαμα-*, e considerat însă de Brugmann ca dativ

dela $\chi\acute{\alpha}\mu$ -, și ar fi astfel singurul dativ de decl. III; înțelesul e cu toate acestea de locativ = *humā*. Dar $\Theta\eta\delta\alpha\iota\gamma\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$ și, de asemenea, $\Pi\upsilon\lambda\omicron\iota\gamma\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$, după decl. II, ar putea fi altceva de cât locative? În latinește s'a văzut că la decl. II locativul a gonit, după multe probabilități, pe genitiv din locul său. Înțeles de locativ mai au numai numele de localități, apoi *proximae viciniae*, expresie deasă în Plaut.

La declinarea II, grecească găsim $\pi\omicron\iota$, $\omicron\iota$, $\omicron\acute{\iota}\kappa\omicron\iota$, $\omicron\acute{\iota}\kappa\epsilon\iota$, doricile: $\tau\epsilon\acute{\iota}\delta\epsilon$, $\tau\omicron\upsilon\tau\epsilon\acute{\iota}$, $\alpha\upsilon\tau\epsilon\acute{\iota}$, toate cu forme de locativ, cu înțeles de **illativ** — în cotro? în spre casă, idee, care ar fi cerut cazul acuzativ. Archaicul $\omicron\acute{\iota}\kappa\epsilon\iota$ și formele doricile ar fi un semn că tema suferea aceeaș schimbare apofonică a lui o în e ca și la vocativ.

71. La declinarea III locativul temelor consonantice a luat în grecește locul dativului, chiar și la cele în $-i$. În latinește am avea *ei-ī*, ori $\bar{e}(i)-\bar{i}$, cu gradul normal, ori chiar normal și lungit. Din această formă s'ar fi ajuns la $\bar{i}$, care s'ar fi confundat cu ablativul. Un asemenea locativ ar fi poate oscul Herentatei.

Temele consonantice însă ca *rus*, ar fi dat *rur-e* forma obișnuitului ablativ. De această origină, de locativ, ar fi infinitivele *agere*, *vivere* (pe când pasivele, *vivī*, ar fi dative). Cum s'a mai spus, aci confuzia a fost cât se poate de mare, și pe lângă cea petrecută între ablativul temelor vocalice și ablativul-locativ al celor consonantice, mai întâlnim o a doua, mult mai puțin justificată între formele duble ale unuia și aceluiaș cuvânt. Așa în scriitorii arhaici formele în $\bar{i}$ (abl.) au înțeles de locativ, iar cele în $\bar{e}$ (loc.) pe cel de ablativ: *Carthaginī*, *Sicyonī*, *Accherunti*, la Cartagina.... Cristalizate rămân *temperī*, *lucī*, *rurī*. Toate acestea nu se pot explica decât prin uitarea declinării proprii și

trecerea la decl. II: *Carthagini* după *Corinthi*. Cuvinte nefixate sunt:

a) *hērē*, *herī*, *herī* după nevoile metrice, cu ultima vocală calitativ vagă, după cum spune Quintilian. Tema este consonantică (gr. $\chi\theta\acute{\epsilon}\varsigma$ cu θ intercalat ca în $\chi\theta\alpha\mu\lambda\acute{o}\varsigma$ = *humilis*), și ar fi dat în lat: *hes-ī (*hes-ternus*), *herē*, gotic, *gis-tra dagis*, *gestern*.

b) Dela tema *agro-* ne am așteptă numai la *peregri*, avem însă și *peregrē*, *peregrē*, afară din oraș.

c) Tema *vespero-* dă la archaici *vesperī*, corect.

La declinarea IV: *manū* poate proveni din *maneu-i, în care $\bar{u}$ ar fi absorbit pe $\bar{i}$ dar și din *manūd. *Noctu* după înțeles este locativ.

Declinarea V. $\bar{e}\bar{i}$, prefăcut în $\bar{e}$: *postrīdiē*, *diē crastinī*, *diē quinti* la archaici; în *diē quintē*, ultimul cuvânt a suferit analogia celui dintâiu. Aceeaș analogie o întâlnim în inscripția lui *Duenos*, pe care, fiindcă este a treia, ca vechime, inscripție cunoscută (sec. IV a. C.) s'o reproducem întregă:

Iove Sat. deivos goi med mitat, nei te endo cosmis virco sied, asted, noisi Ope Toitesiai pakari vois. Duenos med feced en manom, einom dze noine med mano statod. (Inscripția se găsește pe un mic vas de lut, făcut de *Duenos* și e scrisă dela dreapta la stânga, ca la Evrei).

Dze noine = *die noni*, remarcabil și prin consonantismul său, *dze* provenind din *djē(u)s* ca *Jupiter*, nu din *di-ē(u)s* ca *dies*. Cuvântul falisc *foied*, *hodie* arată că *diē* ar putea fi și ablativ.

72. Instrumentalul. Nici unul din gramaticii latini nu bănuiesc existența unui instrumental; Quintilian, ce e drept, constată că în *hasta percussi*, *hasta* n'are înțeles de ablativ, soluția însă nici n'o caută, nici n'o găsește. În indogermană însă instrumentalul există și avea două sufixe diferite:

a) Sufixul *-ă*, ori *-ě*, indiferent care, căci în latinește tot la acelaș rezultat ar fi ajuns. În favoarea lui *-a* se aduc eolicul *πεδά*, cu înțeles de *μετά*, cu, și *ἐνθα*, acolo, că- rora le-ar corespunde *pede*, *inde*; acestea însă pot tot așa de bine proveni din *-ě*, ori din *-i* dela locativ, ba încă *inde* are înțelesul lui *ἐνθεν*, de acolo. Ori care ar fi vocala adevărată, iată ce urme ar fi lăsat instru- mentalul!

73. Declinarea I. Doricele *πᾶ*; pe unde? *αὐτᾶ*, pe aici, *ἀλλᾶ*, de altă parte; ionicul *κῆ*, aticele *πῆ*, *ἀλλῆ*, *πεζῆ*, pe jos, *διχῆ*, dublu, *πανταχῆ*, din toate părțile, *ἡσυχῆ*, în li- niște, confundate însă cu dativul și deci scrise cu *ι subscriptum*, înțelegându-se *ὀδῶ* pe lângă unele din ele; pe lângă *πεζῆ* însă ce s'ar putea înțelege? Gramati- cii greci observă că mulți scriu cuvintele fără *ι sub- scriptum* și găsesc într'aceasta o greșală. Mai curând însă s'ar putea vedeà aci un indiciu că în conștiința greacă mai rămăsese încă urmă de înțelesul instru- mental, de ceva deosebit de dativ, în ori ce caz.

În latinește ar fi *qua* = *πᾶ*, *hac*, *illac*, *istac*, pe lângă care însă gramaticii latini zic că se subînțelege *viā*, și într'adevăr, judecând după *suprad*, *extrad* din Sc. de Bacc., după oscul *contrud* (*contrōversia*) am înclină mai de grabă pentru ablativ.

Dar cantitatea arhaicelor *contră*, *frustră* de unde o fi provenind? Nu cumvâ sunt neutre plurale?

Declinarea II. Dacă *citō*, *modō*, *benē*, *malē* sunt într'adevăr ablativ, scurtate după regula cuvintelor iam- bice, cum de și-au pierdut pe *-d* după vocală scurtă? De aceea unii cred că avem înaintea noastră niște in- strumentale *citō*, *citō*. Răspunsul este ușor: întâiu a dispărut *-d* și apoi s'a făcut scurtarea, și prin urmare n'au nevoie să fie instrumentale.

a) La Declinarea III se citează *ἄμ-α*, *ἴνα*, *ἐνεκα*, *πεδά*,

μετά, παρά, (G. πάρος, D. παρὰ, L. περί); în latinește syncretismul fonetic a șters ori ce indiciu.

74. b) Sufixul *-bhi*, gr. *-φι* cu schimbarea sonorei aspirate în surda corespunzătoare, (la Homer: χαλκίφιν, κεφαλήφιν) cu înțeles de ablativ, instrumental sau locativ, aninat la G. ori D. În latinește ori ce *bh* indogerman intern devenind *b*, vom avea *ibī*, *ubī* instrumentale sigure.

În rezumat, nu putem afirma decât puține lucruri în privința instrumentalului latin.

Limba oscă, păstrând pe *d* dela ablativ, ne-ar putea servi mai ușor la deosebirea dintre cele două cazuri; din nenorocire însă, osca întrebuițează ablativul și acolo unde sensul ar cere un instrumental, d. ex. *kūmbennieis tanginud*, prin hotărîrea adunării; *etiuvad*, cu bani; *up eisud sakaraklud* = *apud id sacellum* (în locul locativului).

Suvad eitie upsed = *sua pecunia operatus est*, în care nimic nu dovedește că *eitie* ar fi instrumental, căci dacă adjectivul este la ablativ, substantivul nu putea fi instrumental, deci ori e o greșală a săpătorului, ori *d* începuse să cadă și în oscă. Acelaș lucru se poate zice și despre *oisa aetate* = *usa aetate* cu valoarea de **ablativ absolut**.

Numai adverbul *suluh* = *omnino* ar însemna ceva, dacă nu cumva o fi iarăși vreo greșală în locul ablativului *sullud* (acelaș cu lat. *sollus*).

PLURALUL

75. **Nominativul** egal cu vocativul în toate limbile indogermanice. Sufixul este *-ēs*, care se vede foarte bine și clar la temele consonantice, mai ales în grecește: *πατέρες*, *ποιμένες* cu gradul normal al apofoniei.

În latinește sufixul se recunoaște mai ușor la Declinarea V. *-ēs, -ēs*: *faciēs*.

Declinarea III. Temele vocalice se prezintă de asemenea cu tema normală, *-ei* (redușă *i*, modificată *oi*, lungită *ēi, ōi*) și deci vom avea *ei-ēs* și apoi, cu dispariția regulată în latinește a lui *i* consonantic între două vocale, *ees, ēs*: *oves, cives*. Temele consonantice ar trebui să aibă *ēs-*, prefăcut apoi în *-is* ca la genitivul singular. Faptele însă nu sunt așa, și în fața corectului *ῥήτορες*, latina răspunde cu *oratorēs*, adică forma temelor vocalice, propagată și la cele consonantice, deși cu mult mai numeroase. La aceasta va fi contribuit mult și analogia cu acuzativul, normal *-ēs*, care a produs încurcături și la temele vocalice, cum se va vedea îndată. Fără *s* final: *Pisawrese*, pe inscripții cam dialectale, provinciale.

Cum se va vedea la timp, un cuvânt ca *avis* face N. *avēs* și Ac. *avīs*. La acuzativ însă s'a introdus la temele vocalice sufixul *-ēs* dela cele consonantice, și s'a putut zice *avīs*, ori *avēs* fără nici o deosebire. Confuzia aceasta a trecut apoi și la N. și astfel întâlnim *finis*, sau cu ortografia *ei = i*, *ceiveis, fineis, pel-leis*, și, un pas mai departe: *joudicis, praetoris*, teme consonantice.

În dialectele italice însă sufixul era cel normal *-es*, d. ex. osc *humuns = homines*; *μ.ε.δ.δ.ε.ι.ε.ξ = meddices (magistratus)*, căci sincoparea nu s'ar fi făcut, dacă vocala n'ar fi fost scurtă. În latinește sufixul n'a lăsat nici o urmă, căci prozodii ca Plaut, Persa, 845: *libērās virgīnēs mērcatur*, sau Stichus, 311: *fōrēs án*, ori Trinummus, 835: *cānēs* și *turbīnēs*, în trei octonarii anapestice, nu sunt dovezi de existența adevăratului sufix *-ēs*, ci e o ilustrație a regulii, «breves breviantes» dela 14, căci, după cum, din cauza accentului expira-

toric, un grup iambic cu accentul pe prima silabă, ca *turbīnēs*, (accentul indicat nu este cel al cuvântului, ci cel cerut de ritmul versului) ori *cānēs* se poate scurta în pirichic: *turbīnēs*, *cānēs*, aceeaș scurtare se întâmplă și când grupul este urmat de accent ca în exemplele din Persa și Sticchus.

Vīs, pl. *vīs*, normal, arhaic; în latina clasică *vīres*, după analogia *glīs*, *glīres*; *mōs*, *mōres*.

76. Declinarea IV. O formă ca *manūs*, nu poate proveni din manu-ēs, care ar fi dat *manues, *manvis, întocmai ca și la genitivul singular. Am mai putea adăuga că nici chiar de am admite pentru latinește gradul normal și modificat, ba încă și lungit de apofonie, n'am ajunge decât la *manēues*, *manōues*, care ar da amândouă *manōves, *manōvis (cf. *neuos novos; *neu*_m, *novem*). Prin urmare *manūs*, nu poate fi decât alt caz, și anume acuzativul, cum vom vedea. Alte forme decât în *-ūs* nu se găsesc.

77. Declinarea II. Sufixul *-ēs*, ar fi dat, cu vocala caracteristică, *ō-ēs*, *ōs*, (*coemo*, *cōmo*), care nu se găsește nici în latinește, nici în grecește, ci numai în dialecte, umbric: *Atiersiur* = *Attiedii*, *Ikuvinus*, osc. *Núvlanús Nolani*. Încolo, atât limba latină, cât și altele, au luat sufixul pronominal *-i*, care împreună cu caracterul dă în grecește *-oi*: *ἄνθρωποι*, iar în latinește *-oi*, care trece prin fazele *oe*, *ei*, *ē* și *ī*. Schimbul acesta de sufixe s'a făcut din cauza analogiei: *istī* *equōs = *isti equī*. Cuvinte cu N. în *-oi* nu se mai găsesc; din faza *-oe* nu se citează decât *pilumnoe poploe* = *pilati*, înarmați cu pilum, *populi*, păstrat de Festus după cântul Saliilor și tot la acelaș gramatic *fescemnoe* (*fesceninoe*?). Cea mai mare parte din nominativele arhaice se prezintă sub forma *-ei*: *agrei*, *amiciei*, *ceterei*, *legatei*, *virei* și patru

(Schneider) cu $\bar{e}$ (închis): *Falesce, ploirume, socie* și *III vire*; din $\bar{e}$ s'a ajuns apoi la clasicul $\bar{i}$, *dominī*.

De pe la 150 a. C. până după Hristos se întâlnesc în inscripții forme ciudate în *ei-s, e-s* și *i-s*: *Cavaturineis, facteis, duomvires, lanies, ministris, Veituris*, adică pe lângă forma *-ei, -e* sau *-i* se mai adaugă un *-s* final, împrumutat dela declinările III, IV, V, unde eră înțeles ca semn al pluralului. Această formă barbară însă n'a intrat în limba literară, cel puțin în ce privește declinarea nominală, căci după cum vom vedea, pronume cu amândouă sufixele se întâlnesc, d. ex. *hisce, illisce, istisce*, singurele (și nu: *hī, illi*) pe care Plaut le întrebuintează înainte de vocale.

Cuvintele în *-ius*, pot contradege *-ii* în $\bar{i}$: *flovi, librarei*, sau îi pot lăsa necontrași: *sociei*; cele în *-ejus*, sufăr aceeaș modificare fonetică ca la genitiv: *Pompejus, Pompēi*.

78. Cu ocazia cuvântului *deus* putându-se fixa mai multe reguli însemnate de fonetică, să ne ocupăm de el mai de aproape. Prototipul său indogerman este *deivos*; în latinește ori ce *v* dispare înainte de $\bar{o}$, deci vom avea *deios, dēos* care, prin scurtarea vocalei, ne dă *dēus*.; La N. pl. și G. însă vom avea *deivi, divi*, și tot așa, *deivō, deivōs*, însă **deom, deum*, adică o formă pentru vocala $\bar{o}$ în sufix și altă formă pentru *i, ō*. O asemenea declinare heteroclită însă n'a putut fi conservată, ci s'a făcut o specializare, rămânând *deus* cu valoare de substantiv și *divus* cu cea de adjectiv. Apoi $\bar{e}$ urmat de $\bar{i}$ (*ei*), asimilându-se acestuia, ajungem la pluralul *dii*, care se poate și contradege în *dī*. Toate trele formele se întâlnesc, dar mai ales *dī*.

79. Declinarea I. Caracterul *-ā* urmat de sufixul *-ēs* ar fi dat *-ās*, păstrat în dialecte: osc *aasas* = *arae, scriptas* = *scriptae*; umbr. *urtas* = *ortae*, iar în latinește numai pe

două inscripții provinciale: *Matrona Pisaurese dono dedrot*, fără *s* final. Ritschl a propus, pentru evitarea hiatului în Plaut, modificarea lui *ae* în *as* și se bază pe un septenar trochaic al lui Pomponius Bononiensis (90 a. C.).

quót laetitiaŝ insperatas módo mi inrepsere in sinum, al cărui N. în *as* e foarte probabil, căci genul **fabula Atellana**, în care scrieă autorul, luând subiecte din viața celor din Sudul Italiei, probabil că le imită uneori și limba, și astfel se va fi strecurat și acest sufix osc.

În colo declinarea I a urmat analogia declinării II, împrumutând acelaș sufix pronominal *-i*, care a produs pe *āi*, *ai*, *ae*, citit *ē*, exemple: *clipeai*, *literai*, *tabelai*, *datai*, apoi *dominae*. Afară de această explicare așa de simplă, mai este și cea a lui Brugmann, Grundriss, cum că această formă ar fi de dual, care se formă, pe cât se pare, cu sufixul *-e*, căci în grecește pluralul este $\chi\acute{o}\rho\alpha\iota$ (din *-āi*), iar dualul $\chi\acute{o}\rho\alpha$ (din *āe*). Suffixul se vede de altfel la decl. III: $\kappa\acute{o}\nu\epsilon$, $\beta\acute{o}\epsilon$. În această ipoteză *ae* ar fi forma cea mai veche, dar atunci de ce nu întâlnim nici un exemplu pe monumentele arhaice, ci numai *ai*, care nu poate proveni dintr'un *ae* mai vechiu, pentru a se metamorfoză din nou în *ae*? În dialecte, care, cum s'a văzut, păstrează multe resturi ale vechimii, nu se găsește nici urmă de dual; aceasta este o dovadă că dispariția lui se făcuse în tot cuprinsul Italiei, și că deci nu-l putem căută nici în latinește. În *Kurze Grammatik* Brugmann însuși renunță la explicarea aceasta. După cum la declinarea II am întâlnit *ministris*, *veituris*, tot așa și aici întâlnim, târziu, *sportulaes*.

80. Nominativul, Vocativul și Acuzativul neutru. Se știe că în grecește, dacă subiectul este un

neutru plural, predicatul se pune la singular, și această lipsă de acord se mai întâlnește în limba Vedelor și a Zendavestei. S'ar părea la prima vedere că acest fapt nu merită vre-o deosebită atenție și că s'ar explica prin vre-o analogie ori negligență. Și într'adevăr, se observă la Pindar aceeași lipsă de acord, chiar dacă subiectul este masculin ori feminin, și de aceea se numește *schema pindaricum* acest soi de neacord; aceasta însă nu se întâmplă decât dacă predicatul precede, adică nu avem alt ceva decât un anacolut: poetul nu-și continuă gândirea așa cum și-o începuse. Acelaș lucru se observă în vorba Bucureștenilor: *Aveți lemne? — Este!* și apoi printr'o necesitate din ce în ce mai mare de a nu se mai osteni cu acordul predicatului și cu alegerea între două forme verbale, Bucureșteanul de baștină întrebuintează singularul chiar când subiectul ocupă primul loc: *oamenii este muritori*. Aceasta este o tendență generală a limbilor—simplificarea—tendență ajutată în cazut prezent poate și de alte împrejurări. Nu este acelaș lucru însă cu acordul din grecește: predicatul se pune totdeauna la singular, fie că subiectul precede, fie că urmează și numai dacă subiectul este neutru. Plecând dela acest fapt, Johannes Schmidt în opera sa capitală, *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra*, Weimar, 1889, ajunge să formuleze teoria că neutrele indogermanice la plural n'ar fi alta decât feminine cu înțeles de colectivitate, care fiind la singular, era natural ca acordul în cele trei mai vechi limbi literare să se facă așa cum s'a văzut. Așa s'ar explica de ce unele masculine au plurale neutre: *ὁ σίτος, τὰ σίτα*, grâu, *ἡ κέλευθος, ὄγρὰ κέλευθα* cărare, toate drumurile luate colectiv, *locus, loca, sibilus, sibila*, în care neutrele n'ar avea înțelesul de plural pur, ci acela de colectiv. Tot așa *folium*, foaie, *folia*, frunziș, *folii, foliae*, foi.

Apoi, feminine abstracte cu înțeles concret se întâlnesc în toate limbile: Homer: πρόβασις = πρόβατα, oi; Herodot: θεραπῆνῃ = θεράποντες, servitori; *familia* = *famuli*; *juventus*, *Jugend*. Mai clar se va vedeà din exemple românești. Se zice: *un tânăr*, *un soldat*, *un militar*, — *tinerime*, *soldătime*, *militărimă*, *turcime*, *muscălime*, *mulțime*, *slujitorime*; *un om* — *omenire*, *oștire*; *un creștin* — *creștinătate*, *păgânătate*; *un turc*, arhaic: *turcame*, *mișelame*, cuvinte derivate toate cu sufixe abstracte, cf. *înălțime*, *fericire*, *bunătate*, dar căpătând toate înțeles concret-colectiv. Dacă în românește s'ar fi pierdut toate pluralele: *tineri*, *oameni*, *creștini*, *mișei* și în locul lor s'ar zice: *un om*, **doi omenire*, am aveà identic acelaș lucru cu *jugum*, *juga*.

Un al patrulea argument ar fi dubletele ca: *mendum*, *-i* și *mendă*, *-ae*; *caementum*, *-i* și *caementa*, *-ae*; *opera*, f. și n. pl. amestec de genuri care trebuie să fie motivat de ceva. Al cincilea argument ar fi **pluralis majestaticus**, adică întrebuintarea nejustificată a pluralului dela neutre: *nemo me lacrimis decoret, nec funera fletu facit*, Ennius ed. II, Vahlen; pag. 215; *per clipeum Vulcani, dona parentis*, Aen. VIII, 729 și altele nenumărate: *colla*, *guttura*, *ora*, *pectora*, lipsite de orice **majestas** și botezate astfel de gramatici în perplexitate de a le găsi explicarea. La această categorie se potrivește teoria lui Schmidt, dar tot așa de bine se potrivește și cea a lui Otto Keller, *Grammatische Aufsätze*, Leipzig, 1895, pg. 189-218, care observând că aceste *maiestose* neutre se întâlnesc mai numai în piciorul V al hexametrelui, picior care trebuià să fie numai decât dactil, și mai ales la poeți nu tocmai meșteri, d. ex. Silius Italicus, susține că avem de a face cu un *pluralis metricus*. Aceasta însă nu slăbește teoria lui Schmidt, și nici regula gramaticilor: la început plu-

ralul se întrebuișă inconștient, ne mai simșindu-se origina lui de feminin singular; gramaticii neputându-l înțeleg, l-au botezat *majestaticus* și în urmă poezii hexametrici, în goana după dactili, au fost mulțumiți că pot deveni solemni și maiestoiși cu așă de puțină oste-neală. Conform cu această teorie vom zice, că *-ă* dela decl. II este tot una cu N. sing. dela decl. I, provenind și el din *-ā*. Și precum s'a văzut că *-ā* s'a schimbat la decl. I în dialectul osc în *ú* (cit. *o*), și într'un sunet intermediar între *a* și *o*, scris când *a* când *u*, în umbrică, tot așă se întâmplă și cu neutrul plural: *prúftú set* = *probata sunt*; *veskła, vesklu* = *vascula*. În latinește *ā* s'a scurtat odată cu femininul sau, mai corect, neutrul plural fiind absolut identic cu femininul singular, nici n'ar mai trebui să vorbim de această scurtare. Totuși s'a păstrat vechea formă la toate numeralele ca *trigintā, quadragintā*, cine știe din ce motive.

Schneider dă la No. 372 și 373, două *sortes* în versuri saturnii, travestite fără artă în hexametri dactilici:

De incerto certā ne fiant, si sapi(s) cāveās
De vero falsā ne fiant iudice falso.

Ținând socoteală de lungirea nejustificabilă din *cāveas, certā* și *falsā* nu dovedește nimic pentru existența lui *ā* în latineasca scrisă. Limbile indoiranice, letoslavice și germane indică însă un *-ā* la origine.

81. În grecește o asemenea scurtare nefiind cunoscută, n'am putea explică pe *α* din *φέρωντα*, și de aceea pentru temele consonantice, se admite ca sufix *ə* (**șva indogermanicum**) care nu se deosebește de *a* decât prin faptul că în limbile indoiranice devine *i*, nu *a*; în celelalte limbi *ă* și *ə* au aceeaș soartă, devenind *ă*. Vom avea prin urmare *operă, φέρωντα*, și această formă s'ar fi întins apoi și la declinarea II: ζῶρα după analogia

$\tau\rho\acute{\iota}\tilde{\alpha}$ * $\zeta\tilde{\upsilon}\gamma\tilde{\alpha}$, devenit $\tau\rho\acute{\iota}\tilde{\alpha}$ $\zeta\tilde{\upsilon}\gamma\tilde{\alpha}$; analogia *bonā opesă, bonā operă* va fi contribuit la scurtarea timpurie a lui $\tilde{a}$ mai întâiu la aceste substantive abstracte-colective și apoi, socot eu, această scurtare se va fi întins la întreaga declinare I, motiv de adăugat pe lângă cele înșirate la **14**.

Pentru declinarea II nu s'ar putea admite acelaș sufix: $\tilde{a} = \tilde{a}$, căci aci $\tilde{o} - \tilde{a}$ ar fi dat $\tilde{o}$ (*cōgo, cōgito* din **coago, *coagito*) de care nu se găsește în latinește nici o urmă. Cât despre acest $-\tilde{a}$ însuși, s'ar putea zice ori că este un adevărat sufix de neutru plural (Brugmann, Grundriss), ori că este gradul redus al lui $-\tilde{a}$ dela declinarea I (Br. kurze Gr.). În chestiuni așa de obscure, e greu să ne hotărîm, dar tot mai probabilă este părerea a doua, conform căreia toate neutrele ar avea una și aceeaș origine: femininul singular cu înțeles de colectiv.

82. Temele în $-i$ și $-\tilde{u}$ fac pluralul în limbile indo-iranice în $-\tilde{i}$ și $-\tilde{u}$, care pot proveni sau din contracția lui $-i\tilde{o}$, și $-\tilde{u}\tilde{o}$ în $-\tilde{i}$ și $-\tilde{u}$, sau, mai probabil, $-\tilde{i}$ este sufixul de feminin, care, în aceste limbi, și în altele, se găsește la nominativul asigmatic, corespunzător lui $-\tilde{e}s$ dela declinarea V, și care eră foarte comun în indo-germană; $-\tilde{u}$ însă ar fi o formațiune analogică după $-\tilde{i}$. Am avea deci și aici pentru neutru aceeaș origine feminină. În latinește nu se găsește altă urmă de asemenea plural neutru decât *trīgintā*; în colo, analogia cu declinarea II ne-a dat *tria, maria, genua, cornua*. Pentru cine admite că *pecū* (**44**) este plural de felul său, toate neutrele de decl. IV ar reflecta acest străvechiu plural indogerman. Voiu obiecta numai, că pe când toate neutrele plurale, deși singulare din origina lor, au înțelesul precis de plurale, *pecū, tonitrū, genu* sunt numai singulare; obiecția aceasta însă nu poate avea vre-o deosebită însemnătate.

83. Ca observație de detaliu este de făcut următoarea :

Temele consonantice ar trebui să-și aibă neutrul în *-a*, iar cele vocalice, în *-ia*. Ca în toată declinarea III s'au produs și aici fenomene de analogie și de aceea se stabilește următoarea regulă în gramatica elementară. Primesc terminațiunea *-ia* 1) neutrele în *-e*, *-ăl* și *-ăr*, fiind de felul lor teme vocalice, nu consonantice: *māria*, *animālia*, *calcāria*. 2) cele mai multe adjective și participii, vocalice ori consonantice : *pluria*, *compluria* (însă și *plura*), *laudantia*. *Vetus* își trădează origina de substantiv (=ἔτος) și prin pluralul *vetera*. Forme ca *silenta*, *pulverulenta*, *pestilenta* sunt arhaice sau, mai degrabă, metrice.

84. **Genitivul.** Sufixul indogerman, probabil *-ōm*, se recunoaște foarte bine la **Declinarea III** : *μητέρων*, cu schimbarea cunoscută a lui *μ* final în *ν* și *legūm*, cu scurtarea vocalei înaintea lui *m* final și cu schimbarea mai târzie a lui *-ōm* în *-um*, însă arhaic, *poumilionom*, pitic. Aceasta este forma temelor consonantice; cele în *-i* ar trebui negreșit să aibă G. în *-ium*. S'a întâmplat însă și aici, ca și la alte cazuri, ba încă într'o măsură cu mult mai mare, amestec între cele două clase de teme, în care nici un gramatic vechiu ori modern n'a putut încă descoperi firul conducător, practic. Ori cât de plicticoasă însă și de puțin potrivită pentru o tratare științifică ar fi chestiunea, să ne oprim și asupra ei și să formulăm câteva reguli, care ar avea oarecare aparențe de a fi mai practice. Cuvintele cu G. în *ium* s'ar putea grupa așa:

a) Neutrele în *-ē*; *-ăl*; *-ār*, *-āris* : *mārium*, *animalium*, *calcarium*.

b) Parisilabele în *-is* și *-es* : *civium*, *nubium*.

Excepții: *canis*, *juvenis*, *volucris*; *mensis* face *men-*

sium și *mensum*; *vates*, *ambāges*, *compāges*, *subōles*, *vehes*, căruță, *proles*, *sedes*; *apes* cu *apium* și *apum*.

Genitivele *caedum*, *cladum*, *veprum* par a fi mai mult licențe metrice.

c) Substantivele în *-er*, cu *e* sincopat la cazurile oblice: *imbrium*.

Excepții: *frater*, *pater*, *mater*, *accipiter*; *Insūbres* face *Insubrum* și *-ium*.

d) Temele care la origine erau în *-ti*:

1) Gentiliciile în *-ās* (primitiv *-ātis*) și *-is* (*-ītis*): *Arpinatium*, *Quiritium*.

Excepții: cognumele masculine: *Asprenatum*, *Mae-cenatum*, etc.

2) Temele în *-ti*, precedat de vocală lungă: *dōtium*, *tītium*.

Observare: *nepōtum*, *sacerdotum*, abstractele în *-tas* și *-tus*, fiind teme consonantice, fac G. în *-um*: *aestatum*, *servitutum*.

Excepții: foarte des *civitatium*; uneori *aetatium*, *calamitatium*, *captivitatium*, etc., rar *virtutum*.

3) Cele în *-ti* precedat de o consoană: *artium*, *noctium*.

Excepție: *Martum*. Cele precedate de vocală scurtă fac în *-um*: *hospitum*, totuși uneori: *anātium*.

e) Cele în *-ns*, *-ndis*: *glandium*. Dacă *-dis* este însă precedat de vocală, G. este sau în *um*: *custodum*, sau variază: *fraudum*, *compēdum* (însă numai *pedum*) *palūdum*, *laudium*.

f) Monosilabele în *-x*, *-cis* sau în *-ps*, *-bs*, precedate de vocală lungă ori consoană: *arcium*, *faucium*, *stirpium*, *urbium*; însă *vōcum*.

Vor avea deci *-um*:

a) Monosilabele în *-x*, *-cis* și cele în *ps*, precedată însă de vocală scurtă: *dūcum*, *dāpum*.

Excepții: *făcium*; *scrobium* (*scrobis*); *trabium* (*trabes*) teme mai mult vocalice decât dentale; *stipium* numai la Tertullian.

β) Polisilabele în *-x*, *-cis*, *-ps* cum și toate celelalte în *-x*, *--gis*: *indicum*, *principum*, *legum*, *remigum*.

Excepții, uneori: *fornacium*, *cervicium*, *radicium* (?).

g) Diverse alte substantive neclasabile: *nivium*, *glirium*, *virium*, *mărium* (și *marum* dela *mās*), *murium* rar: *murum*), *larium* (mai des *larum*); *carnium*, *renium* (rar *-um*), *lienium* (și *-um*), *assium*, *semmissium*, *ossium*.

h) Cele în *-ns*, afară de *parentum* și *consentum*; toate celelalte din această categorie au *-um* numai prin licență metrică.

i) Adjectivele parisilabe ori imparisilabe și participiile, chiar substantivizate. Dacă substantivizarea este însă completă, fac în *-um*: *tribunus celerum*; *compărurum*, camarad, și mai totdeauna *volucrum*, chiar dacă e adjectiv. Celelalte sunt archaisme ori licențe metrice, dintre care *versicolorum*, *quadrupedum*, *Caeretum* (și *Caeritum*) se găsesc numai cu *-um*.

Din această lungă listă, pe care am intercalat-o numai pentru a face o carte completă, nu iese altă concluzie decât că *-ium* a încălcat drepturile lui *um*, tocmai contrar de ce am văzut la Ac. și Ab. s. și că din forma genitivului în *-ium* nu se poate scoate de loc concluzia că o temă, cu aparență consonantică, a fost primitiv vocalică.

85. Analogii de altă natură sunt:

Numele de sărbători în *-alia* au uneori G. după decl. II: *Bacchanaliorum*, *Compitaliorum*; tot așa *anciliorum*, *navaliorum*, *vectigaliorum*, cum și unele cuvinte grecești, ca *poematorum*, cum zicea însuși Cicerone, după spusa gramaticilor.

Archaicele *boverum*, *Joverum*, *lapiderum*, *nucerum*, *regerum*, târziul *mensērum*, sunt analogii după decl. V: *dierum*. Trebuie să fi existat și un *suērum, căruia își datoresc existența deosebit de ciudatele *sueris* și *suere* dela *sūs*.

Bōs trebuiă să facă *bōvōm, *bovōm și *bovūm* pronunțat cu *v* consonantic, ca *v* românesc, ceea ce s'ar fi putut întâmpla tocmai târziu, sau *bōum*, forma cunoscută, căci, după cum s'a văzut la 17, *bo-uum* (bisilab este nepronunțabil. Varro citează un *Joum* (*Jūpiter*).

86. Declinarea IV: *manū -ōm*, *manu-ōm*, *manu -um*, care se poate pronunța; *man-uum*, însă nu s'ar putea. *Currum* (Aen. VI, 653) nu poate fi contracție din *curruum*, căci Plaut, Men. 177 are *passum*, cu toate că, pe vremea lui, *uo* nu devenise încă *uu*, și deci nu eră nevoie de contracție. Asemenea forme nu pot fi decât nevoi metrice, ajutate de analogia *regibus*: *regūm* = *passibus*: *passum*.

87. Declinarea I. Sufixul *-ōm* împreună cu vocalele caracteristice dela decl. I și II ar fi dat *āōm*, *ōōm*, *ōm*, grec. *ων*, lat. *ōm*, *ūm*. Prin aceasta *ἄνθρωπος* și *χώρα* ar fi făcut la fel: *ἄνθρώπων*, *χώραων și tot așa și în latinește, *filium*, dela *filius* ori *filia*. Din nevoia inconscientă a clarității, amândouă limbile s'au servit de analogia declinării pronominale, dela care au împrumutat sufixul *-sōm*, deci *-āsōm*, grec. *ων*, lat. *ārum*: *χώρα*, *χωρών*, *terra*, *terrārum*, după analogia *istārum* *equom, *istārum* *equārum*. Formațiunea este comună și dialectelor italice: umbr. *urnasiaru* = *urnariarum*, osc *egmazum* (*egmo* = *res*). Faptul petrecându-se de o potrivă în grecește, latinește și dialecte, trebuie să fie vechiu de tot, și deci exemplele cu sufixul *-um* nu trebuiesc explicate ca archaisme, ci tocmai din contră, ca produse ale analogiei, ori ca forme străine. De acestea avem:

amphorum (ἀμφορῶν), *drachmum* (δραχμῶν); nume de popoare: *Ehaselītum* (Φασηλιτῶν), *Crotoniātum* (Κροτωνιατῶν); patronimice, de asemenea grecești, *Aeneādum*, *Dardanīdum*; cuvinte în *-cola* și *-gena*: *caelicolum Trojugenum*, *agricolum* (și *agricolarum*), ca fiind mai scurte.

88. Declinarea II își păstrează în grecește sufixul propriu *ōm*: ἀνθρώπων. Acelaș lucru s'a întâmplat în dialectele italice: osc *Nuvlanīm*=*Nolanorum*, Μαμερτινουμ, Λουκανομ; umbr. *pihaklu*=*piaculorum*, *Atiersio*. Tot așa și în latina arhaică: *Romanom*, *sovom*=*suorum*, și mai ales cu *m* final dispărut: *Aisernino*, *Romano*, *Suesano*; apoi cu *um*: *duumvirum*, *socium*, *trinum*, *noundinum*. Forma aceasta s'ar fi putut ușor confundă cu Ac. s. și de aceea, inconștient, analogia declinării I a introdus ca finală *ōrum*, în care lungimea lui *ō* n'ar avea ce căută, de oarece *-ō-sōm*, nu poate da de cât *ōrum*. Aceasta este un semn evident că G. declinării II, așa cum e cunoscut, e de origină mult mai nouă decât cel dela declinarea I și că nu e format direct ca acesta, ci după modelul său. Cel mai vechiu genitiv după această normă, *dvonoro*, se întâlnește abia pe epitaful lui Scipione, consul în 259 și poate și în *olorom* (*illorum*) din reînnoita Columnă rostrată. Vechiul G. nu s'a mai păstrat decât *a*) în nume de măsuri și monede: *modium*, *sestertium*, *talentum*, *nummum*, *digitum*, *denarium*, rămase oare cum cristalizate ca și *b*) expresiile politice și religioase: *duumvirum*, *decemvirum*, *praefectus fabrum*, *praefectus socium*, *deum*, *liberum*, *Deum consentum*, și în legătură cu aceste două categorii *c*) în distributive: *denum*, *senum*, *duum*; în fine *d*) în cuvinte cu *r* în temă, sau prea lungi: *liberum*, *superum*, *inferum*, *barbarum*, *consanguineum*, *magnanimum*, și totdeauna în partitive:

nostrum, vestrum. Necesități metrice au dictat pe *Argivum, famulum, avum*, la poeți mai noi.

Substantivele neutre, odată ce au fost luate în înțeles de plural, nu de colectivitate, și-au luat cazurile oblice dela masculine, deci *jugorum* ca și *dominorum*. Pentru a mai clarifica printr'o comparație teoria lui Schmidt vom zice : în românește o declinare ca *un creștin, mulți creștinătate*, însă *viața multor creștini* ar suna absurd, prin heteroclizia atât a temelor cât și a genurilor și declinărilor ; în latinește însă *jugum, *jugā, jugă, jugorum* merg foarte bine alătura, căci nu s'a făcut altă schimbare decât cea a două sufixe de derivare *-ā* și *-ō*.

89. Declinarea V formează G. tot după analogia declinării I și încă cu mult mai natural : *diērum* ca *rosārum*. Unii gramatici latini citează archaisme ca *speciēum, faciēum*, neîntâlnite de altfel în literatură, și care s'ar putea explica după o analogie tot arhaică : *amicī : amicum = speciēi : speciēum*.

90. Dativul, ablativul, locativul și instrumentalul sunt contopite în diferite chipuri și pe cât se poate afirmă, cele două dintâiu identice încă din limba indogermană. Din această cauză este foarte greu de fixat sufixul special al fiecărui caz și de aceea să le tratăm și noi împreună.

Pentru dativ și ablativ întâlnim în latinește un *-bos, -bo, -bus*, căruia în vechea indiană îi corespunde *-bhyas*; nici una din celelalte limbi indogermanice nu prezintă urme ale unui asemenea sufix. Din *-bhyas* (y=i consonantic) și *bos* nu se poate induce nici un prototip indogerman, din care să derive amândouă, conform regulilor fonetice respective, decât doar numai în privința lui *bh* și *b*, provenite ambele dintr'un *bh* indogerman, căci acesta dă totdeauna un *b* în latinește, dacă este intern.

În vechea indiană toate temele, afară de cele în *-o* mai au și un sufix de instrumental *-bhiṣ* (citește *bhiṣ*).

Se poate deci admite că prototipele indogermene ale lui *-bhyas* și *-bhiṣ* s'au contopit împreună, s'au influențat și asimilat reciproc pe pământul Italiei, și că din această asimilare a eșit latinescul *-bos*, prefăcut apoi în *-bus* (25). Acest sufix aninat la temele vocalice a dat cunoscutele dative-ablative *civī-bus*, *partū -bus*, *diēbus*, dela declinările III, IV și V. Forma arhaică este în *-bos*: *navebos*, *trebibos*. Se mai poate observa încă și forma *-ebos*, *-ebus*: *Tempestatebus*, *Calebus* cu e în loc de *ī*, fiindcă, după cum s'a mai spus, *ī* avea un sunet deschis, foarte aproape de *e*. Temele consonantice, primind pe *-bus* direct, ar fi suferit felurite procese de asimilare, prin care sufixul ar fi devenit cu totul schimbat. Analogia temelor vocalice, în special a celor în *-i* a introdus pretutindeni un *i* între temă și sufix și astfel s'a ajuns la *leg-ī -bus*. *Senatoribus* alături de *senatoribus* pe una și aceeași inscripție, trebuie să fie negreșit o eroare a săpătorului.

Gruibus, *suibus* urmează analogia temelor consonantice, ca în întreaga lor declinare. Formele *sū-bus*, care ar proveni direct din temă și sufix și *sūbus*, după analogia lui *sū-es*, se găsesc ambele în Lucrețiu.

Bōs din **guō-s* are dativul *būbus*, foarte regulat, din **guōū-bus* cu reducerea lui *ōū* în *ū* înainte de consoană, și cu prefacerea lui *ōū* în *ov* înainte de vocală: *bōvis*. Forma *bōbus*, care se întâlnește de asemenea, e după analogia lui *bōs*. *Būbus* din Ausonius e după aceeași analogie ca și *sūbus* din Lucrețiu.

Se știe că *ū* din silabă neinițială deschisă trebuie să se prefacă în *i*; când urmează însă o labială, schimbarea nu merge așa departe, ci se oprește la *ū*, scris cu *i* ori *u*. Aceasta se vede foarte bine la declinarea

IV, unde întâlnim *arcubus*, *acubus*, *quercubus*, *portibus*, *partubus*, *lacubus* și *lacibus*, dar în genere forma în *-ibus*, rezervându-se cele în *-ubus* mai mult pentru evitarea confuziei cu declinarea III: *arcus*, *arx*; *partus*, *pars*; *artus*, *ars*. Acest sufix nu se întâlnește de loc la declinarea II și tot asemenea nici la declinarea I oscă și umbrică. În latinește însă avem câteva exemple: $\mu\alpha\tau\rho\epsilon\beta\omicron \nu\alpha\mu\alpha\upsilon\sigma\iota\kappa\alpha\beta\omicron = \text{matribus Nemausensibus}$, pe o inscripție din Galia, *deabus*, *libertabus*, *filiabus*, spre deosebire de masculinele *filiis*, apoi în *duobus*, *duabus*, *ambobus*, *ambabus*, care însă pot fi duale și nu plurale, în *deque manibus dextrabus* dela Livius Andronicus. Formele ar putea fi originale și primitive, dar mai curând sunt create după analogia declinării III, căci așa se poate mai ușor explica lipsa lor din dialecte.

În latineasca târzie și vulgară *deabus* a creat diverse nume de zeițăți: *Nymphabus*, *Vediantibus*, ba chiar și un *Matrabus* și *Fatabus*, ultimul personificarea feminină a lui *fatum*; apoi, un pas mai departe și ajungem și la barbarisme de decl. II: *dibus omnibus deabusque*; *amicibus*, *alumnibus*, *diibus*, *pannibus*.

Dialectele sincopează pe *ŭ* din *bus*, după obicei: osc *teremn-ŭ-ss = terminibus*, cu *bs* asimilat în *ss*; oscul *ligis = legibus* și umbricul *fratrus = fratribus*, redau pe *bs* printr'un *s* care trebuie să fi fost citit dublu: *ss*, căci altfel s'ar fi rotacizat în umbrică.

91. Afară de sufixul *-bhiš* dela instrumentalul din vechea indiană, sufix care se întâlnește poate în $\lambda\epsilon\kappa\rho\iota\phi\iota\varsigma$, oblic, $\acute{\alpha}\mu\phi\iota\varsigma$, din amândouă părțile, am zis mai sus că temele în *-ō* aveau un altul, care împreună cu vocala caracteristică dădea *ōis* și căruia în sanscrită îi corespunde *āiš*, căci, după cum se știe, limbile indoiranice au pierdut ori ce *o* și *e* primitiv.

Această formă de instrumental nu se deosebește de

cea a dativului singular decât printr'un s, semn al pluralului, și deci i-ar corespunde un *ἴπποις, *equōis. Conform însă legii lui Osthoff, ori ce diftong lung se scurtează înainte de consoană în amândouă limbile și deci *ἴπποις și *equōis, au trebuit să devină ἴπποις și equois. Prima formă este cea obișnuită în grecește și tot așa în dialectele italice: osc *Núvlānūís* = *Nolanis*, *ne-simois* = *proximis*; *suois cnatois* = *suis natis*. Pentru latinește ni se citează *ab oloes* = *ab illis* și *privicloes* = *privis* = *singulis* din **Carmen Saliare**; -ois și-a făcut evoluția sa cunoscută: *eis*, *ēs* închis, *īs*, și în textele lui Schneider găsim o sumă destul de mare sub forma *eis*: *agreis*, *anneis*, *ludeis*, apoi următoarele cu *-ēs*: *Cavaturines*, *Martses*, *Mentovines*.

La temele în -ius se întâmplă contractia celor doi *ii* în *ī*: *Januaris*, *controversis* și tot așa *diis*, *dīs*; *gratiis*, *ingratiis* (Pl. și Ter.), *gratīs* clasic.

92. După analogia declinării II s'a condus apoi și declinarea I și a ajuns la *-āis*, scurtat apoi în *αις*, *ais*: *χώραις*, osc *deivinais* = *divinīs*. În latinește se găsește numai *-īs* și formele intermediare: *-eis*, *-ēs*, cele dintâiu în număr mare, și amândouă alătura în următorul hexametru din epitaful de două versuri ale unui mimus: *plouruma que fecit populo soveis gaudia nuges*.

Negreșit, și aici -iis se contrage în *-īs*: *nuptis*, *coloneis*, iar cuvintele în *-jus* (citește *iius*) își pierd pe *j* înainte de *i*: K (*alendis*) *Mais* în loc de *maj-jīs.

93. Locativul avea și el un sufix deosebit: -s urmat de vocala *i* ori *u*, de un caracter discutabil: în limbile letoslavice și cele indoiranice vocala este *u*, în grecește însă *i* și astfel -si ne-a dat întreg dativul plural al declinării III grecești: *πατράσι*, *ποιμέσι*, *ἰχθύσι*. Cu înțeles local avem Ἀθήγησι, Ὀλυμπίασι, Πλαταίασι, θύρασι, afară, iar în latinește, pe cât se pare *alias*, *alteras*, *foras*.

Se poate argumenta tot ca la locativul singular latin: una și aceeași idee sintactică nu poate fi, rațional, exprimată printr'un caz la o declinare și prin altul deosebit la altă declinare. Prin urmare, știindu-se că Grecul exprimă idea de locativ la declinarea III plural prin dativ, nu se poate admite că la pluralul declinării I va exprima-o prin acuzativ, cum ar trebui să-l numim pe Πλαταίαισ (ι), dacă nu voim să admitem urmele unui locativ pierdut. Și tot așa, nu putem zice că *alias*, altă dată, *foras*, sunt acuzative, odată ce înțelesul, cel puțin al celui dintâiu nu e de acuzativ. O dificultate este păstrarea lui σ intervocalic, pe când ar fi trebuit să dispară (*γένεσος—γένους). Explicări se pot da mai multe; mie mi se pare mai simplă următoarea: *i* ori *u* nu făcea parte din sufix ci era o particulă demonstrativă, foarte proprie pentru precizarea unei idei de locativ, analoagă particulei *-ce* dela demonstrativele latine sau *-a* dela cele românești: *acelui*, *aceluia*. În această calitate, particula se anină ori nu la sfârșitul locativului și nefiind un element permanent, σ nu era în realitate intervocalic și nu putea să dispară. Tot din această pricină se prezintă ca *i* în grecește, ca *u* în sanscrită și dispare în latinește: *foras*.

Urme latinești mai citează Schneider: *deivos* din inscripția lui Dvenos și *Devas Corniscas sacrum*. Asupra celui dintâiu nu putem afirma nimic: interpretarea inscripției lui Dvenos nu e tocmai ușoară sarcină; *Devas Corniscas* însă pare a fi într'adevăr locativ, cu sens de dativ, dar tot așa de bine ar putea fi genitiv singular.

94. Pentru a recapitula cele spuse asupra acestor patru cazuri, vom începe cu înțelesul lor sintactic.

Ablativul. Înțelesul primitiv al acestui caz este cel indicat prin **ablativus separationis**, din care derivă

apoi **abl. comparationis**. Limba latină conservând ablativul singular de decl. II și întinzându-l apoi la toate celelalte declinări, se va folosi de această formă pentru sus numitul înțeles. Limba greacă pierzând unicul ablativ dela decl. II tocmai din cauza identității cu genitivul la celelalte declinări, nu se poate folosi, natural, decât de genitiv: Πυθῶνος ἔβας, veniși din Phytho = *Aegypto advenio*; ὁμίχλην νυκτὸς ἀμείνω, o ceață mai întunecoasă decât noaptea = *qua muliere alia nullast pulcrior*.

95. Dativul indică persoana în interesul căreia se face lucrarea arătată prin verb. Din acest înțeles primitiv derivă **dativul final**, care în realitate e tot una cu cel dintâiu: *mă duc să mă plimb* înseamnă că plecarea se face în interesul plimbării. Limba greacă a pierdut dativul decl. III înlocuindu-l cu locativul; ori cum însă, ambele limbi exprimă prin acelaș caz de dativ (loc. la III gr.) sensurile principale ale dativului primitiv și aceasta se vede mai bine la dativul final, exprimat prin infinitive, care sunt în ambele limbi ori dative (cele pasive), ori locative (cele active).

Dacă înțelesul primitiv al cazurilor a fost cel local, după cum sunt probabilități, atunci dativul trebuie să fi însemnat **direcția**, pe când acuzativul **contactul** sau **apropierea**. In asemenea împrejurări, se poate explica syncretismul dativului cu locativul.

96. Locativul arată stare pe loc; confuzie între acest înțeles și cel de mișcare se face în deosebite limbi. Locativul în latinește luând locul genitivului singular la primele două declinări și fiind înlocuit cu ablativul și instrumentalul la plural, rolul locativului l'au luat genitivul și ablativul. In grecește însă luând locul dativului singular și plural la decl. III, acesta din urmă împlinește și sarcina locativului la primele două declinări. In stârșit,

97. Instrumentalul exprimă instrumentul, mijlocul material ori persoana cu ajutorul sau în tovărășia căreia se face ceva. Dacă înțelesul cel mai vechiu a fost local, atunci putea însemna nu numai *a fi cu cineva, ceva*, ci și *a fi în ceva*. Acest caz s'a pierdut înaintea tuturor și din toate limbile indogermanice.

În latinește contopindu-se cu ablativul, iar în grecește cu dativul, aceste cazuri îi îndeplinesc sarcina. Prin urmare în latinește se păstrează Dativul și Genitivul declinării III și IV, acesta din urmă înlocuit însă cu locativul la declinarea II și cu o imitație a acestuia la I și V; Instrumentalul, Ablativul și Locativul declinării III și IV s'au contopit în Ablativ. În grecește se păstrează Genitivul care a izgonit pe Ablativ cu totul, iar Dativul conține în sine D. decl. I și II s., L. decl. III s. și pl. și Instr. decl. I și II pl.

98. Acuzativul este tot așa de clar și de ușor de explicat ca și la singular. Sufixul său est *-ns* care, precedat de o consoană, se preface în *-ŋs*. Vom avea deci *-āns, -ōns, -īns, -ŋs, -ūns, -ēns*; *-ŋs* se preface apoi în *-ēns* și *-ας*. Vocalele lungi sufăr în urmă o scurtare conformă cu așa zisa **lege a lui Osthoff**, numită astfel în cărțile franțuzești, după numele filologului, care a formulat-o și care lege sună așa: ori ce *i, u*, nazală ori ligidă (adică tocmai sunetele care pot jucă rol și de vocale și de consoane) urmată de o mută ori de *s*, scurtează vocala precedentă, deci *-ōis* devine *-ōis*; *-āns, -āns*; *-ēns, -ens*. După aceea, conform unei schimbări foarte vechi, comune limbii latine și celei grecești, cu excepția dialectului cretan și a celui argian, *n* dispăre încet, încet, iar nazalizarea lui trece ca lungire compensativă a vocalei precedente și astfel ajungem la *ās, āς; ōs, ος; īs, ις, εις; ūs* și *ēs*. S'ar putea obiecta că și fără legea lui Osthoff ajungeam tot aici; așa se pare într-o cât pri-

vește limba latină; greaca însă, mai bogată în combinațiile ei vocalice, este dovadă suficientă, deoarece *āns* ar da în ionic-atic $\eta\varsigma$ și nu $\alpha\varsigma$, *κεφαλῆς nu κεφαλᾶς. Dar și în limba latină avem dovadă cu dativul singular și plural: *rosae* vine din *-āi*, scurțat în *-āi* înainte de cuvinte începătoare cu consoană, tot așa *rosīs*, *dominīs* din *āis*, *ōis* = *-āis*, *-ōis*, pe când *dominō* vine din *-ōi* nescurțat, înainte de cuvinte care încep cu vocală.

Urmele vechiului *ns* nu se găsesc decât în dialectele cretan și argian: $\pi\acute{\alpha}\nu\sigma\alpha$, $\tau\acute{o}\nu\varsigma$, cu asimilare în dialectele italice: osc *vīass* = *vias*; *feihúss*, $\tau\epsilon\acute{\iota}\chi\omicron\varsigma$, ziduri; umbr. *vittlaf* = *vitulas*, *avef*, *aveif*, *avif* = *aves*, în care *ss* și *f* provin din *ns*, după fonetica proprie a acestor dialecte. În latinește mai e de observat că *-īs* este scris *-eis* în foarte multe monumente arhaice, în care *ei* n'are altă valoare fonetică decât *i* și nici una etimologică: *Alpeis*, *calleis*, *civeis*. Apoi, cum s'a mai arătat, fiindcă N. pl. dela temele vocalice și, după analogia acestora, și dela cele consonantice eră în *ēs*, formă egală cu acuzativul temelor consonantice, s'a ajuns la idea că și la acuzativ, temele vocalice ar putea avea aceeași formă cu cele consonantice, și astfel s'a ajuns la *-ēs* pentru toate. Monumentele arhaice mai păstrează încă urme de *-īs* și *-eis*; cele mai bune manuscripte ale poezilor Augustani de asemenea, prozatorii și înscricțiunile imperiale însă l-au pierdut pe *-is* în mare parte. Confuzia este nespūsă și textele îngrijite de mulți editori germani, care caută ori să se apropie de manuscripte, ori să introducă peste tot una și aceeași formă, după vre-o regulă mai mult sau mai puțin personală, nu contribuiesc a o micșorā. Vom rezumā în rândurile următoare rezultatele unei migāloase cercetări a lui Otto Keller, *Grammatische Aufsätze*, Leipzig, 1895, pag. 289—324.

99. 1) Toate masculinele și femininele cu ablativul în *-i* pot avea acuzativul în *-is*: *navis*.

2) Adjectivele, participiile, numeralele cu genitivul de obicei sau totdeauna în *-ium* au totdeauna acuzativul în *is*: *acris, omnis, amantis, tris*. Excepție fac cele în *-x*: *felices*. Tot aici se numără și adjectivele substantivizate, cu genitivul numai în *-ium*, deci: *aequalis*; dacă variază la genitiv, variază și la acuzativ: *parentis, (es), serpentis (es), bidentis, volucris*.

3) Adjectivele în *-x*, cu genitivul în *-ium*, fac ori în *-ēs*, ori în *-is*: *felicis (es)*.

4) În privința comparativelor suntem mai puțin siguri. După cum nu s'a putut dovedi la vreun poet augustan ori anterior existența unui ablativ în *-orī*, tot așa nu se poate dovedi existența unui acuzativ în *-īs*, afară de *pluris, compluris, majoris, minoris, prioris, peioris, melioris*, care se întâlnesc însă și cu *-es*; citațiile comparative dovedesc că începuseră a se confunda cu adjectivele de două finale, cu temă vocalică.

5) Toate substantivele în *-x* și toate cele cu genitivul, obișnuit ori exclusiv, în *-um* fac acuzativul în *-es*, deci *arces, falces, sermones* și nu *arcis*, cum s'a introdus moda în multe ediții, d. ex. Horațiu al lui Kiessling, fără vre-o autoritate a manuscriptelor.

6) Substantivele în *-is* cu gen. în *-ium* au unele totdeauna, altele dese ori, altele nici odată acuzativul în *-is*.

Cele cu abl. în *-i* pot avea *-is* la acuzativ; deci cele cu abl. în *-e* vor avea și acuzativul în *-es*.

Todeauna cu *-īs*: *aedis, Alpīs, amnis, auris, cassis, civis, clavis, febris, finis, funis, Gadis, hostis, messis, naris, navis, ovis, piscis, postis, securis, sentis, Syrtis, testis, tigris, turris, unguis, vallis, vitis* și *Manes*.

Totdeauna *-es* la poeții Augustani: *apis, caulis, ensis, fascis, neptis, nubes, ratis, trudis, vectis, vepris* și *fores*.

Tot *-es* au și cele cu N. s. numai în *-es*, nu și în *-is*: *caedes, cautes, moles, palumbes, rupes, sedes, strages, volpes*.

Nesigure sunt: *anguis, avis, classis, collis, cratis, crinis, ignis, lis, mensis, orbis, sudis, vestis, vis*.

7) Substantivele în *-ns, -ntis* sunt nesigure. Totuși *nons, pars, fons, gens, pons, rudens* au totdeauna *-is*; *mens, dens, frons(-ndis)* totdeauna *-es*.

8, 9) Nesigure mai sunt *imber* și *urbs*.

100. Părerea mea este că cu toată minuțiozitatea lui Keller și a elevilor săi, cari l-au ajutat la această cercetare, rezultatul la care a ajuns nu poate să aibă mare valoare, căci doar suntem la arbitriul copiștilor de manuscrise, cu mult posteriori epocii lui August, și formele acestea neputându-se subsuma într'o regulă scurtă și limpede, așa ca să poată intra într'o memorie de om, greșelile de copiat și de scris se vor face totdeauna. Pentru a ne convinge de aceasta, n'avem decât să învățăm regulile lui Keller și după două trei zile să ne apucăm să scriem latinește pentru a vedea de câte ori îi vom observa și de câte ori călcă preceptele. Din punct de vedere pedagogic mult mai cu minte fac editorii francezi, care nu vreau să știe de un acuzativ în *-is*, decât unii editori germani, care tipăresc unul și acelaș cuvânt în două feluri (cum se găsește în manuscrise), pare că ar scrie românește. Keller însă ține la distincțiile sale și găsește că prin ele s'ar evita unele ambiguități și interpretări greșite și citează din Hor. Epod. IX, 17.

*At hinc frementes verterunt bis mille equos
Galli canentes Caesarem*

în care unii comentatori au luat pe *frementes* ca nominativ, epitet al lui *Galli*, pe când el este acuzativ

și epitet al lui *equos*; ortografia *fremētis* ar fi impiedecat confuzia. Confuzia n'ar fi trebuit să se facă însă nici cu *fremētes* căci un asyndeton ca *fremētes, carentes* nu e latinesc, dar ori cum ar fi, acuzativele în *-is*, se vor putea confunda în proză, și uneori chiar în versuri, cu genitivul singular, și încă mult mai ușor decât cu nominativul plural, pe cât am putut însumi observa.

101. Declinarea IV. Acuzativul *manūs*, a luat locul nominativului care ar fi trebuit să fie *manves ori *manvis, cum s'a văzut la locul său.

COMPARAȚIUNEA ADJECTIVELOR

102. Comparativul se formează cu două sufixe deosebite:

1) *-jēs, -jōs*, redus *-īs*, care în grecește, amplificându-se cu un al doilea sufix, *-ōn*, a dat **ισων, ων, ιων*, ne mai lăsând alte urme de forme primitive decât la cazurile fără *v*, d. ex. *μείζω, μείζους*, care nu provin din **μείζονα, *μείζονας*, după cum au aerul, ci din vechile **μείζοσα, *μείζοσας*.

În latinește sufixul urmează regula generală a temelor în *-s*: Nominativul ia gradul modificat lungit pentru masculin și feminin: *-iōs*, și nelungit pentru neutru: *-iōs*; lungimea apoi se păstrează în toată declinarea, iar rotacismul dela cazurile oblice se introduce și la N. s. masc. și fem.; *-iōs* mai târziu se schimbă în *-ius*. Voiu mai observa că *j, i* consonantic se vocalizează în latinește, ca de obicei, când e precedat de o consoană, iar în grecește se vocalizează ori rămâne consonantic, după normele foneticii grecești: *medius*, μέσος din *medjos; *alius*, ἄλλος din *aljōs; ἀσχιών alături de ἐλάσσων din *ἐλαχιών. Ca archaisme se citează:

meliosem, majosibus, meliosibus, nerotacizate încă, apoi, din vechii cronicari, neutrele *prior* și *posterior*, forme identice cu cele dela masc.-fem. după analogia cu *ferens, audax*, și nici decât primitive.

În limba indogermană femininul avea o formă deosebită, cu sufixul *-î, -jē* (cel care a dat decl. V latină); deci în lat. am avea *melior* m., **meliorî* f., respective **meliorēs* și apoi **melioris*, trecut la decl. III, ca *neptis, melius* n. Ca singură urmă a unui asemenea feminin se dă *mulier* (în loc de **mulieris*, ca *arbor, -oris*) care ar veni din rădăcina indogermană *mel*, ce se întâlnește în *mollis*, cu sufixele de derivare *-jēs-î* și cel cazual *-s*. Cuvântul ar însemna: (*sexul*) *mai slab, mai delicat*.

Gradul redus îl găsim în *magis, magis-ter*, în superlativul în *-is-simus* și în *nimis* din *nē-mi-is*.

Acest prim sufix se anină direct la rădăcina indogermană, sau, rămânând în domeniul limbii latine, la rădăcina latină, lipsită de sufixele de derivare; tot așa și în grecește, deci: *alt-ior, grav-ior, pigr-ior, suav-ior, tenu-ior, asper-ior, oc-ior, ὠκ-ίον* (dela ὠκ-ύ-ς) *αἰσχίον* (dela *αἰσχρός*). Se știe că în grecește vocala caracteristică, sufix de derivare și ea, în compunere se schimbă în *-o*, sau rămâne *o*: *φιλό-σοφος*, pe când în latinește se schimbă în *i* (25): *agri-cultura*, deci dacă vocala caracteristică n'ar fi posterioară formării comparativului, am avea **αἰσχίον*.

103. 2) Al doilea sufix este *-terq* sau *-ero*, care în limba indogermană nu eră de comparativ propriu zis, ci adverbial, arătând paralelismul, egalitatea. În grecește însă și în limbile indoiranice a ajuns să fie sufixul obșinuit al comparativului; în latinește își păstrează înțelesul primitiv: *matertēra* = sora mamei, ca și o mamă, și se întrebuințează pentru cuvinte cu înțeles local: *alter, dexter, exter, citer, post-erus* sau *pos-terus*,

superus, inferus; apoi *mag-is-ter* și *sin-is-ter* cu amândouă sufixele. După cum se poate vedea din *ōci-ter*, ὠκί-τερος, față de ὠκί-ων, acest sufix se adaugă la tema întreagă, care în grecește își lungește vocala caracteristică, dacă în silaba precedentă vocala e scurtă: *πονηρότερος*, însă *σοφώτερος*.

Fiindcă *-tero* în latinește nu avea înțeles de comparativ, cuvinte ca *citer*, *superus*, luau și pe celălalt sufix, când aveau să exprime comparativul: *citerior*, *superior*.

104. Superlativul. 1) Primului sufix de comparativ îi corespunde la superlativ *-is-to*, compus din cel de comparativ redus și din *-to*, un foarte obișnuit sufix adjectival. Acesta se găsește în grecește, dar mai rar d. ex. ἐλάχιστος și este unicul în limbile germanice: *der älteste*, *der schlechteste*. În latinește însă nu se găsește decât poate în *juxta*, care ar putea proveni din *jug-istā = inuogați împreună, și de aici: alături.

105. 2) Sufixului *-ero* și *-tero* îi corespunde la superlativ *-mo* (după o consonantă *-mmo*) și *-tmmo*, aninat la tema întreagă. Se știe că *m̄* este semnul unui *m* vocalizat atunci când nu se poate pronunța altfel și că în latinește îi corespunde *em*. Dacă acest *m̄* este urmat de o vocală, atunci mai desvoltă, între el și vocala următoare, un alt *m*, consonantic, după cum în românește nu putem pronunța *pălăria*, *Germania*, așa cum scriem, *cî pălări-ia*, *Germani-ia*, adică încă cu un *i*, desvoltat între *i* și *a*. Acelaș lucru se întâmplă și cu *l*, *r*, *n*, care deci se vor însemna toate *ll*, *rr*, *nn*, *mm*, când sunt urmate de vocale. Întru cât privește pe *m̄m* și *nn̄* în latinește, ele s'ar putea notă și simplu, căci tot acelaș rezultat îl au: *em* și *en*. Nu tot așa se petrece cu *l*, *ll*, *r*, *rr* nici în latinește, nici în unele din lim-

bile indogermanice și de aceea trebuiesc notate ca mai sus, pentru a păstra simetria grupei lor.

Vom ajunge deci la *-mo*, *-emo* și *-temo*, care aflându-se în silabă neinițială și conținând, cele două din urmă, un *ē* în silabă deschisă, vor tinde să-l prefacă în *i*; însă din cauza labialei *m*, prefacerea nu se poate face deplin, ca și înaintea labiatelor *p*, *b*, *f*, ci se oprește la *ū*, scris când *u* (d. ex. în Sallustiu), când (de cele mai multe ori) *i*; astfel ajungem la *aeditumus*, cel ce locuiește în templu, (corupt apoi în *aedituus* prinfr'o etimologie populară: *tueor*), *finitimus*, *maritimus*, *dextimus*, plautinul *quotumus*, al cătelea, toate fără idee de superlativ, ci numai locală, apoi *citimus*, *intimus*, *postumus* (?), în care idea de superlativ e introdusă mai târziu. Tot aici s'ar număra *sollistumum tripudium*, terminul augural care se dădea semnului bun, când adică paserile sacre mâncau cu atâta poftă, în cât le săriau grăunțele din plisc — ar însemna deci: *prevestire completă*, (*sollus* = întreg); tot așa se explică și *sin-is-timus*, alt cuvânt augural. Pentru *-emo* se citează *infinus* (*inf-erus*), *post-umus* (?), iar pentru *-mo*: *minu-mus*, *sum-mus*, **supmos* (*superus*) *dē-mum*, cel mai jos, mai dela urmă, *de* însemnând *de sus în jos*.

În *suprēmus*, *extremus*, avem acelaș sufix, aninat la o formă cazuală ori adverbială, care nu se poate determina.

În dialecte labialele au rotunzit cu totul pe *em* și astfel în umbrică se zice *hondomu* = *imus*, în faliscă *Maxemo*.

106. 3) Temele în *-ro*, *-ri* cum și următoarele șase în *-li*: *facilis*, *difficilis*, *similis*, *dissimilis*, *gracilis* și *humilis*, în care *r* și *l* sunt precedate de consoană ori de vocală scurtă, fac superlativul în *-is-imo*, *-isimo-*, sufixul obișnuit în limbile celtice, și care suferă sincoparea obiș-

nuită în declinarea temelor în *-ro* și *-ri* și întâlnită de vreo două ori în Enniu la cele în *-lo* și *-li*. Deci vom avea **pigr-is-imus*, **miser-is-imus*, *facil-is-imus*, apoi, cu sincopa lui *i* și vocalizarea licidei unde trebuie: **pig̃s̃simus*, *pigersimus*, *misersimus*, *facilsimus*, cf. *acerbus*, **acribus*; *incertus*, **incritus*, ἀκριτος; *ter*, **terr*, **ters*, τρις; apoi, cu asimilarea indicată în *ter*, în *fer-re*, **ferse*, *porrum*, πρᾶσον (*pr̃sóm*), ajungem la *pi-gerrimus*, *miserrimus*. Aceeaș asimilare a lui *ls* în *ll* ca în *collum*, **colsom*, germ. *Hals*, *velle*, **velse*, ne dă *facillimus*.

Aceeaș formație o prezentă și *matūrrimus*, deși, având vocala dinaintea lui *r* lungă, nu suferă sincopa în *matūrus* și n'ar trebui s'o suferă nici în **matūr-is-imus*. Forma sa deci nu e normală, ci trebuie să fie după analogia lui *celērrimus*, cu care se înrudește la înțeles. Tot așa și târziul *procerrimae* care se întâlnește în niște sehologii ale lui Vergil.

Arhaicele *pūrime* și *clārimum* ar putea fi formate cu sufixul *-mo*. Înțelesul lor de superlativ adevărat împiedică însă o astfel de explicare, și deci trebuie să le punem în categoria lui *maturrimus*, cu deosebirea că *r* este scris simplu, ca de obicei în monumentele arhaice.

107. Aceeaș sincopare însă la temele fără *r* sau *l* ne-a dat *maximus*, **mag-is-imus*, arhaicele *oxime*, **ocisime*; *proximus* din **propisimus* cu *ps* prefăcut, neobișnuit, în *x*; *medioximus* dela *oc-ris*, înățime, deci: la jumătate înălțime. Asemenea sincopare ar avea o paralelă în dialectele italice în care, după cum s'a văzut, vocalele scurte se sincopează după tot felul de consoane. În limba celtică însă întâlnim sufixul *-smmo* (pe lângă *-ismmo-*) care își trage originea dela temele în *-(e)s*, și deci l-am putea admite și pentru latinește. De

altfel s pare a face parte din temă în *oxime* (ὠξ-ύς, ὠκ-ύς) și în *proximus* care are un paralel sanscrit cu s în temă.

O altă formă a sufixului ar fi *-is-mo*: **pri-is-mo*, *prī-mus* și **ismus*, *īmus*, cf. *cosmis* (insc. lui Dvenos), *cōmis*; **dismoveo*, *dimoveo*.

108. 4) Sufixul cel mai obișnuit este *-issimo*: *altissimus*, *divitissimus*, ba chiar și *miserissima* ori *humillissimus*. Origina acestui *-issimo* nu e de loc clară și dintre explicațiile ce se dau, iată cea a lui Lindsay: *-issimo* nu poate proveni din *-is-temo* căci *st* nu se schimbă în latinește: *haustus*, *gestus*, *ustus*, *est*, *aestas*, *sollistimus*. Ar putea însă proveni din *is-to-temo* cu sincoparea lui *o* între doi *t*, cf. *cette*, **cedăte*; *egressus*, **egrettus*, **egreditus*. Ajungem astfel la *-isttimo* în care *tt* devine *ss*: *fissus*, **fictus* (*fīdo*); *ausus*, **audtus*; *fīsus*, **fīdtus* (*fīdo*); *vicēsimus*, **vicent-tumo* (cu obișnuita simplificare a licidelor, nazalelor și a lui *ss* după vocală lungă); după toate acestea am ajunge la *altissimus*, cu trei *s*, din care primii doi se simplifică înaintea consoanei următoare. Această explicație, deși cu trei sufixe, cu sincopări și asimilări, nu e lipsită de probabilități. Brugmann însă (Kurze Gr.) care admite sufixul italoceLTic *smmo* (107) dă o explicație mult mai simplă: *is-smmo*.

109. Neregularități sunt următoarele:

1) *Vetus*, *vetustior*, *vetustissimus*, cu gradele de comparație dela adevăratul pozitiv, înlocuit cu substantivul *vetus* din cauza haplologiei. Se întâlnește însă și *veterimus* din *veter-*.

2) Cele în *-völus*, *-dīcus* și *-fīcus* fac gradele de comparație dela temele participiale respective: *benevolentior*, *-dīcentior* și, după analogia acestor două *-fīcentior* în loc de **fīcientior*. În latina arhaică se zicea *muni-*

ficior, beneficissimus, însă compuse cu *-völus* mai că nu existau, ci numai cu *-volens*; după *-völens* deci s'au condus *-dicus* și *-ficus*, și când *-völus* a luat locul lui *-volens*, înlocuirea nu s'a făcut și la celelalte grade. După analogia acestora este și *pienlissimus*, mai des întrebuințat decât *piissimus*.

3) *Frūgī* (dativul lui *frux*) = *frugi bonae faciendae aptus*. Dativul final *frūgi est* a început să aibă înțelesul lui *bonus est* și apoi s'a întrebuințat și atributiv: *homo frugi*. Prin aceasta adjectivul **frugalis* a fost înlăturat și nu i se mai păstrează urma decât în *frugalior, frugalissimus*.

Acelaș lucru se poate zice despre adverbialul *nequam*, după formă acuzativ, care face *nequior, nequissimus* dela un **nequos* pierdut.

4) Sincopa unei întregi silabe o întâlnim în *juvenis, junior* și *dives di(vi)tior, di(vi)tissimus*, ca și *dītis* și *divitis*.

Diu-t-ius, diu-t-issime prezintă un *t*, provenit din cine știe ce analogie.

5) *Prīmores*, comparativ derivat din superlativul *prīmus* își datorește existența analogiei: *priorum: priores = primorum: primores*.

110. 6) În mai toate limbile indogermene cuvintele care înseamnă: *mare, mic; bun, rău; mult, puțin* formează gradele de comparație prin heteroclizie reală ori aparentă, provenită din deosebite motive. Să înșirăm și să explicăm toate aceste cuvinte:

a) *Māgnus, măjor, māximus, măgis*, este în realitate o comparație nu se poate mai regulată: *māg-nu-s* e format cu un foarte comun sufix adjectival; sufixul *-jos-* și *-is-simmo* aninându-se la rădăcină, și nu la temă, vom avea **māg-jos* în care *gj* se asimilează, ca totdeauna, în *jj*, scris *j*, și astfel ajungem la *măjor*, cf. *ājo*

(*ad-äg-ium* cu *i* vocalic); *māximus* a fost explicat mai sus ca provenind din sincoparea lui **māgisimus* ori, după Brugmann, din *mag-sūmo-* în care *ā* s'a prefăcut în *ā*, conform unei frumoase regule a lui Lachmann, după care ori de câte ori o sonoră suferă asimilare regresivă a unei surde următoare, lungește vocala precedentă: **āgtus*, *āctus*, cum se vede din *redīgo*, *redactus*, pe când dela *factus avem confectus*. Tot așa și aici **māg-simus*, dă *māc-simus*, *maximus*.

Māgis este comparativul redus, și ca adverb trebuind să fie neutru, ar fi un indiciu că neutrul indogerman luă sufixul redus *-is*, nu pe cel modificat nelungit *-jōs*. Lui *māgis* îi corespund în oscă: *mais*, *maimas*; în umbrică *mestru* = *magister*. Tot ca *major*, e și *sen-ex*, însă *sen-ior*.

b) *Parvus*, *minor*, *minimus*. Din rădăcina indogermană *mei*, *mi*, a micșoră, nu «a fi mic» se putea naște un comparativ și un superlativ, dar nu și un pozitiv, căci nu permite înțelesul. Din această pricină pozitivul s'a format dela altă rădăcină. Aceasta poate să fie cauza heterocliziei gradelor de comparație dela vorbele cu care ne ocupăm și așa se făcea, probabil, comparația primitivă la toate adjectivele, nivelată apoi cu timpul.

Minus după formă nu este comparativ, ci substantiv neutru ca *genus*, ori *vetus* și înțelesul său trebuie să fie *minoritate*. După analogia *majus*: *major*, s'a făcut un *minus*: *minor* și s'a declinat *minōris* în loc de **minēris*, urmele căruia le păstrează *minerrimus* ca și *veterrimus*. Aceeaș rădăcină e în $\mu\iota-\nu\acute{o}-\theta\omega$, *mi-nu-o*, deci: *minus* provine din **minvos* în care *u* consonantic dispare înaintea lui *ō*, după obicei, cf. *parum*, neutrul cristalizat ca adverb în loc de *parvum*, în care *v* a fost introdus după analogia lui *parva*, *parvi*, *parvōs* și tot așa *minuo*, reintegrat după *minuis*, *minuēbam*; super-

lativul cu sufixul *-mo*: *minimus*. În oscă lui *minus* îi corespunde *minstro* = *minister*. Tot dela această rădăcină vine și *nīmīs* în loc de *ne-mi-is*, **nemīs*, sub aceeaș formă de neutru redus ca și *māgis*, și în care nu s'a petrecut decât o asimilare regresivă și o reducere a iambului în pirichiu.

c) *Bonus, melior, optimus*. Lui *bonus*, arhaic *dvonus*, pare a-i corespunde vechiul indic *duvas*, onoare. *Melior, multus*, *μᾶλλον, μάλιστα* vin din aceeaș rădăcină, în care se află un *lj*, cu *j* rămas consonantic în grecește, vocalizat în latinește, cf.: *φύλλον, folium*; *ἄλλομαι, salio*; *altior, ἐλάσσω*.

Deosebirea între *μᾶλλον* și *μάλιστα* pare a fi apofonică.

Optimus dela *op-s*, ajutor, (*opto, opes*) deci: ceea ce-ți dă ajutor; ori dela prepoziția *ob* ca *in-timus*; amândouă etimologiile sunt de o potrivă de justificate, atât ca formă cât și ca înțeles.

d) *Mālus, pējor, pēssimus*. Pozitivul pare a avea o rudă în litvanul *melas*, minciună. Pentru etimologia comparativului și a superlativului trebuie să distingem cu atenție cantitatea lui *e* de cantitatea silabei, lungă prin poziție: *jj*, *ss*, și să nu notăm greșit ca Stolz: *pējor*. Dovadă pentru *pējor* este italianul *peggio* cu *e* deschis, provenit numai din *ě*, iar pentru *pēssimus* este nesimplificarea lui *ss*, care ar fi trebuit să se facă după *ē*, dovadă însă mai slabă, căci analogia cu celelalte superlative n'ar fi suferit un **pēsimum*. Rădăcinii indogermene **ped* îi corespunde în sanscrită *pad* (cu *e* prefăcut în *a* ca totdeauna), a pieri, a fi distrus. Aceeaș rădăcină ar fi în *pecco*, **pedco* și în **ped-jōs* cu *dj* prefăcut în *j* (**Djeupater, Jūpiter*), *pējor* și în **ped-tmmo*, **pedtimo*, *pessimus* ori *ped-smmos*, cum zice Brugmann.

e) *Multus, plus, plurimus*. *Multus* este înrudit cu *μᾶλλον, μάλιστα*, care servește spre comparație lui *ἀγαθός*,

bun, fiindcă aceste două idei se înrudesesc în multe limbi. Rădăcina indogermanică *plē*, *plō* a umplea, a mări, se întâlnește sub amândouă formele: *plē-nus replētus*, *plē-rique*, *πλήρης*, *πλείων*, *πλεῖστος*, iar ca *plō* în **plō-is*, **plōis*, conform legii lui Osthoff, *plūs*, prin contragerea lui *oi* intern în *ū*, pe când *oi* în silabă finală devine *ī*. După cum *minus* a dat un *minor*, *minōris* tot așa *plūs* a dat *plūres*. Forma intermediară *ploeres*, se găsește la Cicerone, de legibus, în care el își archaizează intenționat limba. *Plurimus* este *plō-is-imo-*. Formele *plous* și *plouruma*, din citatul epitaf al unui mimus, n'au valoare fonetică ori etimologică, ci numai ortografică, *ou* fiind un semn pentru *ū*.

Cât despre *pleores*, *pleoris* din **Carmen fratrum Arvalium** și *plisima* din **Carmen Saliare**, considerate ca invenții de ale gramaticilor de către Lindsay, iar *pleores* ca bătându-și joc de orice explicație rațională de către O. Keller (Grammatische Aufsätze, pag. 309), ele se explică minunat de rațional din *plē-jōs-es*, *plē-is-imo* ca și *πλείων*, *πλεῖστος*, adică din *plē-* forma sub care rădăcina se întâlnește de obicei. **Pleiores* a dat *pleores* prin dispariția obișnuită a lui *j* intervocalic: **trejes*, **trees*, *trēs*; *πλείων* și *πλέων*. E drept că nu se poate pune mare preț pe textul cântului Arvalilor, care e din timpul imperiului și într'o stare de plâns; formele citate însă se explică foarte rațional și n'au de ce să fie false.

111. Adjectivele în *-eus*, *-ius* și *-uus* (nu și cele în *-quus* în care primul *u* e consonantic) fac gradele de comparație cu *magis*, *maxime*, din motive de eufonie. Asemenea comparații perifrastice se găsesc mai târziu și la alte adjective și este chipul de comparare moștenit de limbile romanice: *mai*, *cel mai*; *plus*, *le plus*; *più*, *il più*. Numai comparativele *melior*, *pejor*, *major*

și *minor* s'au moștenit în unele limbi romanice, nu însă și în românește. Superlativele s'au pierdut cu totul căci *richissime*, *ricchissimo* sunt neologisme. Se mai întrebuințau în latinește particulele *per* și *prae* pentru superlative: *pergratus*, *praeclarus*. Românescul *prea* este o contaminare a acestor două și a slavicultui *pre*.

NUMERALELE.

112. Sistemul de numărătoare al Indogermanilor eră cel **zecimal** și urme de cel **duodecimal**, ca la neamuri de altă rasă, d. ex. Babilonienii, se mai păstrează în *duzină*, care se găsește în toate limbile europene și în sistemul fracționar al Romanilor. Numeralesle și pronumele sunt cele mai stabile cuvinte ale oricărei limbi, ba încă cele dintăiu sunt și mai stabile decât pronumele, și de aceea după ele se judecă mai ales gradul de înrudire între două limbi. Totuși, numeralesle, formând o serie asemănătoare paradigmelor nominale ori verbale, vor fi supuse și ele destul de des analogiei. Un exemplu îl putem luă chiar din limba noastră: numelor *September*, *October*, *November*, *December* le corespund în limba noastră veche bisericească, adică literară: *Sep-temvrie*, *Noemvrie*, *Dechemvrie* și *Octomvrie*, modelându-se ultimul după celelalte trei. Acelaș lucru s'a întâmplat și în latinește, dar fără succes, cu forma *October*. După aceste scurte observații generale, să studiem numeralesle, după diviziunile obișnuite.

113. **Numerale cardinale** I. Indogerman **oi-no-*, în grecește οἷη, numărul 1 pe arșicul dela jocul cu zarul, și cu alt sufix în cipriotul οἷ-φος, aticul οἷος, Latinește *oinos*: *hunc oino ploirumē* (Epit. Scip), *oinvorsei* (Sc. de Bac.), *oinumama* = *unimmama*, Amazoană (pe o cistă

praenestină), *oina* (lex agraria). Sub forma intermediară către *ūnus* în *noenum* = *nōn*.

La plural se găsește numai cu «pluralia tantum»: *una castra*, sau în înțelesul de unul singur: *tres unos passus* (Plaut); latina populară îl cunoaște și cu înțelesul indefinit ca în toate limbile romanice: *una adolescentula* (Ter.).

A doua formă indogermană *sem*, *sm̥* a dat εἷς (*sems), μία (σμία), ἕν (*sem*) iar în latinește: *singuli*, *simplus*, *simplex*, *semel*, *semper*, *sincinia* (*cantio solitaria*, solo) *simpludearea funera* = *quibus adhibentur duntaxat ludi* (Festus); de asemenea ἄπαξ, ἀπλοῦς.

Unus este declinabil și la G. și D. s. ia formele pronominale ca și deminutivul său *unulus, *ullus*; *nullus*, *solus*.

114. II. În limba indogermană *duwō și *dvō; δῶω, *duō*, ambele dela prima formă, căci a doua ar fi dat în latinește *bō. Forma obișnuită este *duō*, cu scurtarea cuvintelor iambice, iar *duō*, cum se întâlnește la poeții mai târzii este imitat după δῶω. *Duō* se declină amestecat, dual și plural. Dualul pierzându-se în parte sau cu totul în cele mai multe limbi indogermanice, este aproape imposibil de a fixa o paradigmă sigură a acestui număr. Noi să nu mai discutăm și să considerăm ca plurale formele care seamănă cu pluralul, așa cum îl cunoaștem și de duale numai forma *duō*, masculină și neutră. Dacă *duae* este dualul după care s'ar fi modelat pluralul, ori dacă lucrul s'a întâmplat tocmai pe dos, s'a văzut la N. pl. al decl. I ce credeă Brugmann și ce i se putea obiecta. Vechiul G. *duom* s'a păstrat în *duumvir*. Afară de *duos*, -as, formele plurale obișnuite, se mai întâlnește și *duo* și, din contră, barbarismul, cum îl declară Quintilian, *dua* pentru neutru. *Duobus*, *duabus*, *duobus* pot fi duale (cine mai știe cu încurcătura ace-

stui sufix de dativ-ablativ?) pot fi însă și plurale: *duābus* după *deābus* și *duōbus* după *duābus*. Tot așa se declină și *ambō*, ἀμφω, indoger. *ambhō, cu sonora aspirată prefăcută în φ și în b, ca totdeauna când este intern; acuzativele lui Plaut *ambō*, *ambōs*, după necesități metrice.

Dialectul umbric declină ca la plural: N. *dur*; Ac. *tuf*, *tuva*. O altă formă a aceleiaș rădăcini este *dvi, care în grecește a dat δι-, iar în latinește *bi-*: *bipes*, *bidens*, *dvidens*, *hostia*, *dvicensus*: *cum altero*, *id est*, *cum filio census*, *bes*, *biennium*, *bīmus*, *Bellona*, *bis*, *bonus*. Cuvinte ca *des*, *diennium*, *dimus*, n'au fonetică regulată, ci și-au împrumutat consonantismul dela *duo*, *duplex*, iar exemple târzii, ca *dilōris*, cu două curele, *dinummiūm*, au luat pe *di-* deadreptul din grecește. În *dūplus*, *dūplex*, *dūcenti*, umbricul *dupursus* = *bipedibus* (*rs*, din *d* intervocalic, aveà un sunet intermediar între *r* și *ș*, ca în numele componistului cech *Dvorak*, cit. *Dvoršac*), *dubius* (*dubhu-ijo-s, de două naturi, dela o rădăcină care ne-a dat pe *fui*, *fio*), *du-* se prezintă sub forma din *du-ō*.

115. III. Rădăcina indogermană *tri-* cu N. *trejēs*, τρεῖς, cretic τρέεις, τρία, lat. *trēs*, *tria*, cu obișnuita dispariție a lui *j* intervocalic în latinește, se declină regulat ca toate temele în *-i*, deci *trium*, Ac. *trīs*, arhaic *treis*; cu timpul începe a deveni indeclinabil, ceea ce s'a întâmplat și cu *duo*.

În compoziții apare sub două forme: *ter-* și *tri-*. Prima este cea fonetic regulată: tema *tri-* suferă aceeaș sincope ca *agro-* și devine **tr-*, *ter-*, din *ternus*, *tergeminus*, *terveneficus*, *Terventum*. Forma *tri-*, cea mai des întrebuințată, până și în cuvintele citate cu *ter-*, este cea analogică după *tria*, *tribus*, *trīplus*, *trīplex*, τριπλοῦς. Brugmann înțelege altfel această rădăcină, și anume ca

tr, *tr̄*. Cunoscându se confuzia între temele în *i* și cele consonantice, discuția ar fi de prisos, mai ales că ori care ar fi rădăcina primitivă, formele istorice se explică tot așa de ușor. De altfel, însuși Brugmann a părăsit această idee în *Kurze Grammatik*.

116. IV. Tema indogermană *qvetver*, *qvetvor* prezintă o apofonie prea complicată și prea puțin lămurită, pentru a ne mai opri la ea. Probabil apofoniei se datorește vocala *a* din *quatuor*, ori *quattuor*, cum se găsește în inscripții și în cele mai bune manuscripte. În grecește avem doric τέτροες, atic τέταρες, lesbian πέσυρες; osc *petora* și tot cu fonetica oscă: *Petrejus*, *Petronius*.

Consonantismul se explică astfel: Labiovelarele rămân neschimbate în latinește, se schimbă în labialele respective în dialectele italice; în dentale în dialectele principale grecești, când urmează o vocală palatală, adică *e* ori *i*; deci numai πέσυρες face excepție, având un vocalism asemănător celui italic nelatin. Limbile romanice presupun însă altă formă latină decât *quattuor*, și anume un tip popular *quattro, care se vede în *quattro*, *quatre*, *patru*; pentru 14 însă avem nevoie de un *quattor ca în *quattordici*, *quatorze*. Forma aceasta nu se găsește în latinește, căci exemple ca cel din *Mostellaria*, 630, nu arată că *quattuor* era bisilab, ci numai că se accentuă *quattuor*, ca orice dactil la începutul unui vers iambic; iar Enniu, Ann. 93 *quattuor corpora* se citește ∟ ∪ ∪ ∟ ∪ ∪ fără lungirea prin poziție a silabei *or*, cum se vede și la 101 unde citim *virgines* ca ∟ ∪ ∪ (ediția II a lui Vahlen). În compuse întâlnim o a patra formă: *quadru-*, rămasă neexplicată și pentru care eu aș hazarda ipoteza următoare: Se știe că *r* este consoana care variază mai tare decât toate celelalte dela popor la popor: *r alveolar* ca cel latinesc și romanic în genere, *r cacuminal* ca cel englez, *r*

uvular ca cel francez și cel german, *r* glotal ca la cei ce «graseiază». Se știe că în genere copiii învață a pronunța *r* mai târziu decât ori ce alt sunet, și în domeniul uneia și aceleiaș limbi, oamenii îl pronunță diferit: câți Români d. ex. nu pot pronunța *tr* cu *r alveolar*, ci numai cu *r uvular*, sau mai degrabă *cacuminal*, slab, fără vibrare, ca la Englezi! Dar tot aceeași Români pot pronunța pe *dr* cu *r alveolar*. N'ar fi deci imposibil ca Latini de acei care nu puteau pronunța *r alveolar* decât după o consoană sonoră, să fi schimbat pe **quatu-* în *quadru-*, care a rămas apoi în *quadruplus*, *quadri-pedibus* = umbr. *petur-pursus*. De altfel, în ambele limbi clasice *tr* și *dr* mai că nu se schimbă și exemple de asemenea schimbare sunt prea puține pentru a dovedi ceva. Variațiunea *quadrupes*, *quadripedibus* provine din schimbarea lui *ŭ*, din silabă neinițială deschisă, în *ü* înainte de labiale și din nefixarea ortografică a acestui sunet.

Numărul *patru* se declină în indogermană, și tot așa în grecește, sanscrită, etc. În limba latină declinarea a existat poate, și un *quattuores m. f. *quattuora n. trebuiau să sufere sincopare ca *agros, *agr̄s*, apoi asimilare ca în *agerr și simplificare: *ager*; astfel ajungem la *quattuor* care nu seamănă cu nici un plural latinesc și deci rămâne indeclinabil. Aș obiecta numai că acelaș proces fonetic i s'ar fi putut aplica și lui *arbores*, și totuși nu-i s'a aplicat nici lui, nici întregii sale clase, și deci mai degrabă n'aș mai admite posibilitatea de declinare a lui *quattuor* în latina primitivă.

117. V. De aici și până la 10, numeralele indogermane nu se mai declinau; totuși se găsesc urme dela forme provenite din vre-o analogie târzie: lesbian *πέμπων*; limba litvană a declinat pe *cinci* totdeauna. Forma indogermană este *penque*, deci osc (în ceea ce privește la-

biovelara) *pumperias* = *quincuriae*, *Púmpaiians* = *Fompejanus*, iar în grecește *πέντε*, latinește *quinque*. S'a mai întâmplat însă un fenomen de asimilare progresivă în l. germanice: *fimf*, *finf*, *fünf* și una regresivă în *quinque* și forma corespunzătoare celtică *cóic*, din care pricină se și aduce ca motiv de mai strânsă înrudire între latină și celtică numele acestui număr. Vocalismul lui *quinque* se explică prin regula că *ë* se preface în *i*, când e urmat de un *n gutural* (*n*+guturală) d. ex. *tinguo*, *τέρω*; *legere*, *lignum*, lemn, propriu zis: *găteje*, *vreascuri de adunătură*; *ilex*, *iligneus*. Cantitatea lui *quīnque* e după analogia lui *quīntus*. În compuse: *quincū-* în loc de *quinquu-* (cu obișnuita dispariție a lui *u* consoană înaintea unui *ö* și mai ales *ŭ*) ca și *quadru-*; deci *quincuplex*, sau *quiquiplex*, pentru *quincūplex,

Vulgarul *cinque*, din care vin *cing*, *cinque* e produs prin disimilație regresivă.

118. VI. *Sex*, *ἕξ* absolut identice. ✕

VII. *Septem*, *ἑπτὰ*, deci indogerman *septm'*. În compuse întâlnim *septem*: *septempedālis*, *septemplex*, *septemgeminus*; apoi *septi-*, după *uni-* (*universus*): *Septimontium*, *septennis*, *septennium* cu eliziunea lui *i*, și în sfârșit *septu-ennis*, după *quadru-*, *quincu-*. Târziu întâlnim *Settembris*, ca în italiană, și *Setebres*.

VIII. *octō*, *ὀκτώ*, are aparență de dual ca *duō*, *ambō*, și de aceea Fick îi dă ca origine rădăcina *ac*, *oc*, a fi ascuțit, din *acuo*, *acus*, *ὄκρις*, *ocris*, înălțime ascuțită, și deci *octō* ar însemna *două ascuțisuri*, *două perechi de vârfuri dela mâni*, *două rânduri de câte patru degete*.

Scurtarea în *octō* e târzie, ca și cea a lui *ambō*. În compuse întocmai ca *septi-*: *octuplus*, *octipes*, *octennis*.

IX. Indogermanul *neuŋ* dă *ἐννέα* în compoziție cu prepoziția *ἐν*, și *novem*, cu ultima consoană schimbată după analogia lui *septem*, *decem*. Cât despre schimbarea

Sch.

lui *ev* în *ov*, cf: *novus*, νέος; *Jovis*, *Djieu·; *ovare*, ἐβάζειν; arhaicul *plovere*, ἔπλευσα.

X. Indogermanul *dekṃ* dă regulat *decem*, δέκα. Compusele ca la *septem*: *decemplex*, *decunx*, *decennis*. Semnul latinesc al numărului zece este X, corespunzător greceseului ξ. Jumătatea superioară a acestui X este V=cinci.

119. XI—XIX. Aceste numerale se formau prin compunere încă din limba indogermană, întocmai cum se formează, cu întrarea în compunere a unui nou element, *spre*, și în românește. În limba latină 18 și 19 se redau printr'o expresie mai nouă și anume prin substrație din 20. Observarea comună la toată seria este că vorbele sunt într'adevăr compuse, nu numai juxtapuse, că se va accentua deci *undecim* și nu *undécim*, cum arată *onze*, *douze*. Lucrul fiind așa, *decem* ar fi trebuit să ieă (25) forma -*dicem și nu *-decim*. Analogia lui *decimus* a dat *undecimus* și acesta din urmă pe *undecim*.

Undecim este *unumdecem, asimilat *unundecim și apoi cu haplologie.

Vulgarul *undecim* nu se poate explica.

Trêdecim din *trêdecem, ca *sîdo* din *si-sd-o*.

Quindecim din *quinedecem, cu sincoparea lui *ē* neaccentuat și cu reducerea lui *qu* în *c* înainte de consoană, apoi cu aceea a lui *ncd* în *nd*, schimbări fonetice pentru care se găsesc multe alte exemple.

Sêdecim cu reducerea lui *csd*, ca în *ēdo* din *exdo.

Septendecim cu asimilarea lui *md* în *nd*.

Se găsesc și în ordine inversă: *decem et tres*, iar în limba umbrică ordinea aceasta este cea obișnuită: *desenduf*=12, la Ac. În latina târzie întâlnim *duodecorum*, G. pl., căci după pierderea lui *m* final, *duodeci* avea aparența unui plural de decl. II.

120. XX—XC. Din indogermanul *dek_m* se pare că s'a produs un *dk_m, care apoi cu un sufix *-t* ar fi dat (*d*)*komt* și (*d*)*k_mt*; din primul ar veni *kovt*; din al doilea *-gint*. Cuvântul ar fi însemnat decadă, în cât *vîgintî* înseamnă *amândouă decadele*; *trîginta*, *trei decade*. Comparând pe *vîgintî* cu *trîgintā* nu ne putem opri de a zice că *gintî* trebuie să fie o formă de dual, iar *ginta* una de neutru plural; în dorică avem *ἑξάκι*, atic *ἕξοσι*, cu *i* final. Dualul pierzându-se, și urmele lui fiind așa de obscure, cred că e de prisos să mai căutăm a lămurii relația între cantitatea ultimei vocale în cele două limbi și să ne mulțumim cu presupunerea că amândouă formele sunt de dual sau, cel mult, să admitem lungirea lui *i* final după analogia lui *vî-*. *Vî-*, *ἑξ-*, *εἰ* înseamnă, probabil, *doi* și s'ar părea înrudite cu *dvi-*, care însă în latinește dă *bi-*, iar în grecește *δι-*. În latinește *dv* se reduce la *v* când este intervocalic: *svadvis, *svavis*, în grecește însă se păstrează: *ἑξόσι*, așa încât și acest *vî-* rămâne neexplicat, ori trebuie să-i admitem altă origine, d. ex. *veî*, care ar fi însemnând *despărțire*, și s'ar fi găsit în *vi-tr-icus*, *wider*, *weit*. Nic. Traian.

Acuma în urmă (1903) Brugmann îl identifică în K. Gr. cu *vi-* din Zendavesta, și cu *u* din vechiul indian *u-bhāu*, amândoi, și găsește că *vîgintî* înseamnă *cele două, amândouă decadele* nu numai *două decade*. Aceasta s'ar potrivi cu probabila origine a sistemului zecimal: numărarea degetelor dela mâni și picioare, isprăvindu-se, în cele mai vechi timpuri cu numărul douăzeci.

Comparând pe *trîgintā* cu *τριακοντα*, constatăm extraordinarul fapt că pe când limba latină, care scurtează pe *ā* final la feminine și neutre, nu l-a scurtat și aici, limba greacă l-a scurtat, deși la decl. I nu-l scurtează. În latinește *k_mt* ar fi trebuit să dea *cent-*, *cent-*, cu

asimilare, și cu toate acestea nu numai *viginti*—*nonaginta*, dar și ordinalele, distributivele și adverbiile de la 40—90 au cu toatele *g* în loc de *c*. Origina acestui enigmatic *g* pare a fi indogermană și poate să fie motivată de *d* care s'a pierdut din **dkmt-* și care putea să prefacă în sonoră pe *k* următor, cf. totuși 121. În sfârșit *viginti*, în loc de *viginti, poate fi explicat prin dubla asimilare a lui *ĕ* neaccentuat, (căci poporul accentuă *viginti*, *trīginta*), pe când *trīginta*, etc. vor fi fiind după analogia lui *viginti*.

Trīginta, τριᾶ'κοντα cu *tri-*, neutru plural primitiv ca în limbile indoiranice. Tot neutre sunt poate și *quadrași*, după analogia acestuia, *quinquā-*, *sexā-*, *nōnā-* (cu vocalismul lui *nōnus*); apoi *septuāginta*, ca *septuennis* și în fine *octōgintā*, cu păstrarea formei de dual.

După cum *ā* dela *quadrā-* s'a propagat și la celelalte, tot așa în grecește η din πεντήκοντα s'a introdus în ἐξήκοντα, și de asemenea lungirea vocalică din τετρώκοντα, alături de τεσσαράκοντα, a trecut și asupra lui τριᾶ'κοντα.

Formă vulgară este *cinquaginta*. *Cinquante*, *quarante* presupun o pronunție vulgară *cinquáginta*, *quadráginta*, care ar fi dat prin sincopa lui *i*, reducerea lui *gn* în *n* și asimilarea lui *dr* în *rr* un *quarranta*, care se și găsește; tot așa *trienta* și *viginti*, căci *viginti* ar fi rămas neschimbat.

121. **Sutele.** Indogermanul *kṃtōm* din *dkṃtōm*, dă *centom*, *centum* prin asimilare, ἐκατόν; *kṃtōm* nu poate fi decât neutru: o *decadă* (*de decade*), precum se vede în limba vedică (Brugmann) sau trebuie scris *kṃtōm* și atunci ar fi un G. pl.: (*o decadă*) *de decade*, precum *sestertium*, G. pl. a devenit neutru singular, ca o nouă unitate de măsură de 1.000 de sesterții (Lindsay). Acest G. pl., fiind confundat cu neutrele, pu-

teă să devie *ἐξάτον*, cu finala scurtă, și s'ar fi scurtat în latinește în ori ce caz. Expresiunea întreagă pare că se păstrează în goticul *taihuntē-hund* = *δεκάδων δεκάς*.

În compuse sau: *centum-plex*, sau *centi-ceps*, întocmai ca *septem-* și *septi-*. Comparând formele *ducenti*, *trecenti*, *sescenti* cu *quadringenti*, *quingenti*, *septingenti*, *octingenti*, *nongenti*, vom vedea că surda *c* a devenit sonoră, ori de câte ori este precedată de *n*, schimbare fonetică, pe cât se pare, normală și de origină indogermană. *Ducenti*, *trecenti* și *sescenti* sunt compuse ca *dūplex*; în *trecenti*, în loc de **trīcenti*, s'a întâmplat asimilare regresivă, iar în *sescenti*, din **secscenti*, o reducere ca la *disco* din **diesco* (cf. *dī-dic-i*). *Quingenti* s'a format prin acelaș proces fonetic ca și *quīndecim*, și după analogia lui s'au condus și *quadrin-*, *septin-*, *octingenti*. *Nongenti* are vocalismul lui *nōnus*. După analogia acestora se vor fi luat *viginti*, *triginta*, cf. totuși **120**. Forme rare: *septigentis* ca *septiformis*, *quadragentis* ca *quadraginta*, *noningenti* ca *septingenti*. Plaut totdeauna: *quadrīgenti* deși manuscriptele au *quadringenti*.

Centum este un adjectiv neutru, nedeclinabil în amândouă limbile; *ducenti*, *-ae*, *-a*, *διακοσιοι*, *-αι*, *-α* sunt adjective de trei finale. În latina arhaică erau substantive neutre cu regim în genitivul partitiv: *ducentum auri*, *argenti*, *vini* ca și în vechea indiană. Apoi devin adjective nedeclinabile: *nongentum tabernae* (pe o inscr.) și în sfârșit adjective de trei finale.

După schimbările suferite de guturala palatală, așa cum se găsește în *kṛtom*, se impart limbile în **limbi centum**: greaca, latina, celtica, germana (cu guturala păstrată) și **limbi satəm** (cuvânt avestic): sanscrita, avestica, armeană, albaneză, litvană, slavă, cf. d. ex. *suta* noastră care e de origine slavă.

122. *Mia*. Pentru această noțiune nu se poate stabili un singur prototip indogerman, căci cuvintele respective se deosebesc aproape dela limbă la limbă, ceea ce ar fi un semn că protopărinții noștri nu ajunseseră cu numărul așa departe. Latinescul *mille* nu se poate identifica decât cu celticul *mīle*, *mil*, de nu cumva aceste din urmă vor fi împrumutate din latinește, ceea ce pare foarte probabil. Identificarea cu $\mu\acute{o}\rho\iota\alpha\iota$, propusă de unii (Havet), nu e probabilă. În grecește *mia* se chiamă $\chi\acute{\iota}\lambda\iota\alpha\iota$, iar lesbic $\chi\acute{\epsilon}\lambda\lambda\iota\alpha\iota$. Ori cât de puțin seamănă acest cuvânt cu *mille*, Fay, un american, le identifică și le scoate din acelaș prototip. Etimologia, de aparență poate prea americană, n'a găsit aprobare decât din partea lui Sommer, și acuma și din cea a lui Brugmanu în K. Gr., și eu nu văd întru cât ar călca fonetica latină. Iată: Tema indogermană adjectivală **ghēslō-*, cu *g* palatal, a dat pe $\chi\acute{\epsilon}\lambda\lambda\iota\alpha\iota$, $\chi\acute{\iota}\lambda\iota\alpha\iota$, și cuvântul corespunzător sanscrit, după regule fonetice care nu ne privesc. Considerând că în $\acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\acute{o}\nu$, $\acute{\epsilon}$ - este în loc de $\acute{\alpha}$ -, provenit din **sm*, rădăcina lui $\acute{\epsilon}\iota\varsigma$, $\mu\acute{\iota}\alpha$, $\acute{\epsilon}\nu$, am putea admite acelaș lucru pentru prototipul lui *mille*; luând rădăcinile **sm* și *ghēsl* și făcând din ele două feminine, cu ajutorul sufixului $\tilde{i}$ (cel care a dat decl. V), ajungem la **smīghēslī*, redus: **smīghslī*. Conform regulilor fonetice, orice *gh* (palatal, aspirat) se preface înainte de consoană în *g*; deci ajungem la **gslī*, prefăcut și el în $\tilde{i}$ ca $\tilde{a}$ din **ālla*, **aksla*; $\tilde{m}$ din **mālla*, *smaksla*, cu asimilarea prealabilă a lui *g* în *k* înainte de *s*, iar **smī*, care a dat în grecește pe $\mu\acute{\iota}\alpha$, a devenit **mī*, ca *primus* din *prīsmus*. Astfel ajungem la un **mīllī*, care sub forma sa de dativ-ablativ și-a creat un nominativ singular și plural *mille*, *mīlia*, măcar că putea rămânea nedeclinabil, ca *centum*, *nequam*, *frūgī. Cât despre ortografia *mīlle*, *millēsīmus*, *millī*, *millēni*, *mīlia*,*

milies, explicarea este următoarea: Se știe absolut sigur că în latinește consoanele duble se pronunțau dublu: *vac-ca* întocmai ca în limba italiană. Dacă dublele erau mute, pronunțarea eră foarte clară; la licide și spirante, în special la *ll*, *ss*, confuzia între *ll* și un *l* prelungit este inevitabilă; n'are ori cine de cât să încerce pentru a se convinge. Din această pricină încă dela începutul imperiului începe a se generaliză ortografla *causa*, *divisio* în loc de *caussa*, *divissio*, cum se scria pe vremea lui Cicerone, din simplul motiv că în ambele cazuri pronunția este aceeași. Confuzia mi se pare că se putea mai ușor face când vocala următoare era *i*, deoarece atât *li*, cât și *ll* aveau acelaș sunet: palatal, îmmuiat (29) și de aci regula lui Lachmann (în com. lui Lucrețiu, I, 313): *ll* se reduce la *l* înainte de *i*, afară numai dacă acesta nu face parte din sufix: *villa*, *villula*, *vilicus* însă *villis*; excepția pusă de Lachmann, înseamnă că analogia cu celelalte cazuri a împiedicat existența unui **vilis*, care ar fi fost străin de *villa*.

În limba arhaică *mille* eră substantiv declinabil, ca și *milia*: *mille hominum occiditur*; *milli* (abl.) *passum vicerit*. După analogia lui *centum* devine și *mille* adjectiv nedeclinabil. Pluralul însă a rămas substantiv declinabil, întâlnindu-se la Varro și ca adjectiv.

123. S'a văzut că litera X servește pentru numerele zece și cinci; de oarece nu era un semn tocmai întrebuițat. Limba latină neavând sunete aspirate, semnele corespunzătoare θ , φ și ψ , împrumutate din alfabetul grecesc, chalcidic, nu puteau servi la nimic. De aceea Romanii le dădeau valoare de cifre, și anume: θ însemnat cu Θ în alfabetul etrusc, care derivă și el din acelaș alfabet chalcidic al Grecilor din Sudul Italiei, prin modificări grafice și prin influența inițialei lui

centum, a devenit C. Chalcidicul χ scris $\downarrow$, $\perp$, L, deveni L, semnul lui 50; iar φ , scris Φ , deveni CIO=1000, și pe jumătate, IO, D=500. După aceeaș normă 10.000 este CCIOO, iar CCCIOOO=100.000. De prin secolul II a. C. începe a se întrebuința M ca prescurtare a lui *mille* și, în această calitate, notațiunea MM, pentru 2000, pare a fi falsă. Tot așa se simplifică prin $\bar{X}$, $\bar{C}$, $\bar{M}$ semnele pentru 10, 100, 1000 de mii.

Numere ca 4, 9, 14 se însemnau mult mai des prin adunare: IIII decât prin scădere: IX.

124. Numeralele ordinale sunt adjective care arată ordinea, locul ocupat într'o serie, și sunt formate cu mai multe soiuri de sufixe, din care unele au devenit apoi sufixe de comparativ ori superlativ, ceea ce arată că înțelesul lor primitiv nu putea să fie decât adverbial, indicând locul ocupat de cineva. Latina întrebuințează mai mult sufixul *-mo*, *-mmo*, care are un înțeles local și la celelalte adjective, nu numai la ordinale.

125. I. Prīmus prī-is-mo- dela rădăcina care se găsește în *prae*, *pro*, $\pi\rho\iota\nu$, $\pi\rho\rho\upsilon\sigma\iota$, $*\pi\rho\rho\upsilon\tau\iota$, în anul trecut, paelign: *prīsmā*-. Pentru *sm* = *m*, cf. *dīmīto* din $*dīsmīto$. Dela aceeaș rădăcină comparativul este *prīor* din *prījōs* cu *j* intervocalic dispărut, *prius*, *pris-* din *prīstinus*, *prīscus*.

II. *Secundus*, part. viit. pas. dela *sequor*, cu *v* dispărut înaintea lui *ō* din $*sequōndos$, nu însă și în *sequōr* care l-a avut multă vreme lung. Că *ōnd-* eră adevărata cantate, ne-ar arătă-o chiar și legea lui Osthoff. Când e vorba numai de doi, se întrebuințează *al-ter*, comparativul lui *alius*.

III. Tema *trī-*, sincopată *ter-*, cu sufixul *-to* dă lesbianul $\tau\rho\rho\tau\omicron\varsigma$, lat. *tertius*, ca *Marcus*, *Marcius*.

IV, V, VI. *Quārtus*, *quintus*, *sextus*, toate cu sufixul *-to*. *Quartus*, praenestin *quorta*, rămâne greu de ex-

plicat din pricina obscuriei și complicatei apofonii cu care se prezintă tema. *Quīntus* din **quinque-to*, **quinct-*, cu sincoparea lui *ī* și prefacerea lui *qu* în *c* înainte de consoane, cf. *nec* și *ac* (**atc*) înainte de consoane, *neque*, *atque* înainte de vocale. Deosebirea de cantitate între *quīntus* și πέμπτος se explică prin lungirea în latinește a vocalelor înainte de *ns*, *nf*, *nx*, *nct*: *cōnsul* (*cūm*+*sedeo*), *īnfra* (*īn*), *jūnxi*, *jūnctus* (*jūgum*), *sānctus* (*sāncio*), din cauza pierderii totale, ca în *ns*, sau în parte a lui *n*, cu nazalizarea și lungirea vocalei precedente (24). Aceste schimbări fonetice sunt posterioare celei formulate prin legea lui Osthoff (98). Astfel se ajunge la *quinctus* care se reduce în *quīntus*, cu o simplificare destul de deasă, deși nu generală: *ultus*, *ulsi* (*ulcisor*) alături de *junctus*, *defunctus*. Aceeaș dispariție a lui *c* se vede în oscul *Pūntiis* alături de Πόμπτιες (tot osc) și grecul πέμπτος, în care π corespunde latinului *c*. După *quīntus* și-a luat cantitatea și *quīnque*, față de πέντε. Când cuvântul ajunsese la faza *quīntus*, legea lui Osthoff nu mai eră în vigoare și de aceea n'a devenit **quintus*.

Sestus, umbr. *sestentasiarū* = *sextantariarum*, oscul Σέστες sunt formele normale, cu reducerea lui *est* în *st*. Clasicul *sextus* e reconstruit după *sex*.

VII. *Septimus*, **septm-mo-s*, *septumus*, cu *ū* (*i*, *u*) înainte de *m*. Grecescul ἑβδομος se explică altfel.

VIII. *Octavus*, ὀγδοος, **ὀγδοϝος*. Cuvântul își urmează și aici calea sa deosebită de a celorlalte numerale, probă că are și origină deosebită, cea duală, după cum zice Fick. Alături de **octō* trebuie să fi existat, cu apofonie, un **octōu*, din care au eșit formele greacă și latină. Pentru prefacerea neobișnuită a lui *ov* în *av* cf. totuși *lavo*, λούω, **lovo*; *cavus*, *covus*; *caveo*, ἀκούω. Tot cu *av* este și oscul *Úhtavis* = *Octavius*.

IX. **Nevn-no-s*, **novenos*, **nevn-to-s*, ἑνατος. Indoger-

manele *ove, ovi, ave, avi* devin în latinește, în silabă neultimă și înainte de consoană, ori *ō*: *mōtus, *movitus; lōtus, lavetos; nōn, noenum*, ori *ū*: *rūfus*, alături de *rōbigo; nūntiare, nōntiare*. Conform acestei regule s'a ajuns pe de o parte la *nōnus*, pe de alta la *nūndinum* din **novendinum, noundinum*, dela rădăcina din care provine paleoslavul *dinī, zi*.

În umbrică *nivino-*, pelign. *Novnis = Nonius*, mai aproape de formele originale.

X **Dekm-no-s, *decemus, *decimus* cu *ē* devenit *i* în silabă internă deschisă (25), **dek-m-to-s, δέκατος*, forme foarte regulate. Aceeaș formă până la 17 incluziv, sau dela 13 în sus cu amândouă numerele sub forma ordinală: *quartus decimus*.

XX. *Vikm-tm-mo-s*, cu sufix de superlativ, **vicentemos, *vicēnssemos (108)* și în fine, cu dispariția lui *n*, cu lungirea compensativă a lui *e* și cu simplificarea lui *ss* după silabă lungă ajungem la **vicēsūmus, vicēsīmus*. Seria continuă: *tricēsīmus* cu *c* normal, și apoi mai departe *quadragēsīmus*, cu *g* dela *septigenti*.

C. Dela *centum* și *centi-* am avea **kmttm-mos, *cēsīmus, ducēsīmus, quingēsīmus*, dintre care ultimele două se găsesc făurite de Priscian, cu toate că n'au existat nici odată. Formele *centēsīmus*, etc. sunt după analogia lui *vigēsīmus*. Tot așa e și *mill-ēsīmus*.

126. Numeralele adverbiale. **Sm*, forma redusă, da în latinește **sēm-*, în grecește *ά-*, ca în *άπαξ, άπλοῦς* și, poate, *έ-* în *έκατόν*. Goticul *mēl*, timp, nemțescul *Mal-einmal*, indică o rădăcină **mēl*, care cu sufixul feminin *-ī* ne-ar da *sm-mēl-ī*, dela care am putea ajunge la un neutru **sēmēlē*, apocopat și scurtat în *sēmēl* ca *animāl, *animāle*.

Bis, *δῖς* din **dvī-s*, și tot cu acelaș sufix *-s*, *τρίς* care în latinește devine **terr*, cum îl măsoară Plaut, clasic

ter, prin sincoparea, asimilarea și simplificarea cunoscută. Ca *ter* e *quăter* la a cărui complicată apofonie nu ne mai oprim.

Dela cinci până la zece incluziv se adaugă la tema, isprăvită cu ultima consoană, sufixul *-iens* arhaic, *-iēs* clasic după regula fonetică explicată mai sus; deci *quinqu-iēs*, *sexies*, *septies* (*sept-nov-*, *dec-*, socotite ca temă, iar *-em* ca sufix), *octies*, *novies*, *decies*. Acest sufix trebuie să provie dintr'un **ient*, **int*, în ori ce caz de genul neutru și fără sufixul casual *s*, devenit apoi *-iens*, cum s'a arătat la adjectivele și participiile de o singură finală (39). În locul lui **vicenties*, cum ne am așteptă, avem *vīcies*, *trīcies* și apoi *quadrāgies* cu *g*, de oarece normalul *vīkent-ient-* trebuia să fie supus la haplologie. Apoi regulat: *centiēs*, *miliēs*.

Acelaș sufix îl mai întâlnim în *totiens*, *quotiens*, *pluries*; umbr.: *nuvis* = *novies*, osc *pontis* = *quinqies*. Pe inscripțiile târzii sufixul este *-is* ori *-es*: *quinquis*, *decis*, *sexis*, *quinqes*, *deces*, *vices* ca și *quietus* în loc de *quietus*, cu consonantizarea lui *i* din *ie*, cf. românescul *muiere* care nu vine din *mulī-e-rem*, ci din popularul *mu-ljé-rem*.

127. Numeralele distributive. *Singūli* vine dela *sm-co-lo-* cu două sufixe de deminutiv; astfel ajungem la **senculi*, care schimbându-și pe *c* în *g*, probabil din pricina lui *n* precedent, și pe *e* în *i* din cauza aceluiaș *n*, dă *singuli*. *Bīni*, *trīni*, *terni*, *quatēni* sunt formate dela adverbiale cu sufixul *-no*: **bīs-ni*, *bīni* ca *egestas*, *egēnus*; după *trīni* se formează *quatrini*. Apoi *quinc-ni*, *quīni*; **sex-ni*, *seni*, ca *luna* din **loucsna* (în care *s* este indogerman); *octōni* regulat; *septēni*, *novēni* în loc de **septemni* (cf. *alumnus*), după *sēni* și tot așa *dēni* în loc de **decēni*. Dela 20 în sus distributivele se formează după tema adverbialelor: *vicēni*, *trīcēni*, *cen-*

tēni, *millēni*, însă dela 200—900 tema se mai reduce: *ducēni*, *trēceni* (în loc de *ducenteni), după analogia zecilor.

128. Numeralele multiplicative. *Simplex*, *duplex*, *triplex* se formează dela temă, așa cum se găsește în compuse, cu sufixul *plax (umbr.: *tuplak* = *duplex*, gr. $\delta\iota\pi\lambda\alpha\acute{\xi}$), prefăcut în *-plex*, ca silabă neinițială închisă (25). Sufixul vine dela o rădăcină *plek*, a impleti, a în-ăoi, ca în $\pi\lambda\acute{\epsilon}\chi\omega$, *plectere*, *plicare*, *einfältig*, *zwiefältig*. Alătura cu acest sufix se găsește un al doilea, *-plus*: *simplus*, *duplus*, $\acute{\alpha}\pi\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, dela rădăcina *pel* care se găsește și în *pleo*. Vocalismul lui *simplus*, *simplex* e după analogia lui *singuli*. Negreșit, după cum nu se zice în românește: *inoptit*, *innoit*, *îndouăsutecincizecișitreit*, nici în latinește multiplicativele nu sunt numeroase, și dela *octuplus* în sus se cam isprăvesc, căci nu mai întâlnim decât *decuplus*, *decumplex*, *centumplex*.

129. Sistemul duodecimal întrebuințat mai ales de Babilonieni, nu e conservat în latinește decât în fracțiuni. Unitatea monetară se numește *as*, *assis*, iar cea de greutate *libra*. Etimologia cuvântului *ās* este cu totul nesigură. Să fie înrudit cu $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$, devenit în dialectul tarentin $\acute{\epsilon}\varsigma$ și împrumutat de Romani dela Tarentini? Ceea ce se poate afirma e cantitatea: *ās* nu *ās* cum îl notează unii. (Bréal, Georges, Quicherat), căci *assis*, cu doi *ss*, nu poate proveni decât din *ās* scurt, contorm cu cunoscuta simplificare a consoanelor duble după o vocală lungă (42), cf. *ōs*, *ōssis*. Singurul exemplu versificat cu *as* la N., ce cunosc, este Ausoniu, Eclogar. I, 2: *As solidus quoniam bis sex de partibus Constat*, care însă nu dovedește cantitatea *ās*, hexametrul începând cu o silabă lungă prin poziție. Cât despre *libra*, el provine dintr'o rădăcină care conține un *dh* intern, prefăcut în latinește, regulat în *b*. Cuvântul este

identic cu sicilianul *λίτρα*, împrumutat dintr'un dialect italic încă de pe când indogermanul *dh* nu se prefăcuse decât într'un sunet spirant, identic cu *θ* grecesc modern, ori *th* englezesc, pe care Grecii vechi, în lipsă de sunet analog, l-au redat prin *τ*.

Jumătate se chiamă *ἡμι-σους*, *sēmī-s*, temă în *-i*, după cum se poate vedeă din compusele sale *semīacerbus*, *semīamphora*, *semībos*. Cuvântul este uneori nedeclinabil, dar în genere se declină: *semīssis*, *semīssi*, deci heteroclit. Atât la acest cuvânt, cât și la *as* și la cele ce vom mai studia este un haos greu de lămurit, cauzat de tendența limbilor să scurteze cuvintele uzuale, d. ex. numele de măsuri; cf. al nostru *un kil de vin*, *un deți de rachiu*. Așa se va fi întâmplat cu genitivul *sēmī-ăssis*, în care *a* se va fi elidat cu totul și tot așa în *quīquēssis*, *quadrūssis*, *centūssis*, *dūssis* (ca *duplus*), *octūssis*, *vicēssis*, *decūssis*=10 sau 10 ași. În alte compuse, decât cele cu *as*, eliziunea se face însă după normele obișnuite: *semermis*, *semēsus*, *semestris*. Toate compusele enumerate mai sus au luat ca nominativ forma genitivului, cf. N. *ovis*, G. *ovis*; excepție face numai *sēmīssis*, *semīssis*.

Un alt compus este *sestertius*, doi ași și jumătate, trei ași dintre care al treilea este numai pe jumătate; vine dela **sēmīs tertius*, sincopat în **semstertius*, *senstertius*, *sēstertius*, *ns* pierzându-și pe *n* cu lungire compensativă; acelaș fel de numărătoare se obișnuște în nemțește: *dritt-halb* = $2\frac{1}{2}$ și după analogia acestuia *anderthalb*, al doilea pe jumătate. *Sestertius* se notează HS, ceea ce nu e decât II, două bare pentru a se indica numărul 2, traversate de o a treia, pentru a se ști că e vorba de un număr, și nu de litera *i*, și urmate de S(emis).

Unul și jumătate se chiamă *sesqui-* din **semisque*, **semsquē-*, *sesqui-* cu *ē* prefăcut în *ī* în silabă deschisă

internă : *sesquidigitus*, *sesquihora*, *sesquipipes*, *Sesculixes*, un Ulise și jumătate.

Asul se împarte în 12 părți numite *ūnciae*, dela sicilianul *ōv̄zia*, iar fracțiunile sale se numesc astfel: *sextans* $\frac{1}{6}$, $\frac{2}{12}$, *quadrans* $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{12}$, *triens* $\frac{1}{3}$, $\frac{4}{12}$, *quincūn̄x* $\frac{5}{12}$, *septūn̄x* $\frac{7}{12}$, *bes* $\frac{2}{3}$, $\frac{8}{12}$, *dōdrans* $\frac{3}{4}$, $\frac{9}{12}$, *dextans* $\frac{5}{6}$, $\frac{10}{12}$ și *deun̄x* $\frac{11}{12}$.

Bēs, notat așa de toți, ar putea să aibă următoarea etimologie: după cum *tri-* face N. pl. *trei-ēs, *treēs*, *trēs*, tot așa *dvi-*, care se vede în *bis*, ar face N. pl. *dveies*, *bēs* (Stolz). Etimologia aceasta e conformă cu toate regulile foneticii latinești; dar de ce *bes* nu înseamnă doi, ori doi ași, ci numai $\frac{2}{3}$ de as? La N. nu se găsește cuvântul decât în Ausoniū, ca ultimă silabă a unui hexametru, și deci cantitatea nu-i poate fi determinată. Genitivul *bēssis* ar indica însă un N. *bēs*, ca și *ās*, și deci poate că au dreptate profesorii americani, Hale și Buck, notându-l *bēs*, în minunata lor *A latin Grammar*, Boston, 1903, neadmițând, îmi închipuiau, etimologia *dveies*.

Dacă *bes* ar fi un compus al lui *as*, analogia lui *quincūssis*, *centūssis* ar fi cerut un *bēssis*, nu un *bēs*.

Sextans, *quādrans*, *dōdrans*, *dextans* au aerul de participii prezente de conjugarea I, iar *triens* de conjugarea IV, dela niște verbe care ar însemna: *împart în șase*, *patru*, *trei*, etc.

Dōdrāns înseamnă: *întregul minus un quadrans*, $\frac{3}{4}$; deci trebuie să fie în loc de *dēquādrans *dequōdrans, **do(quo)drans*, cu niște faze probabile, deși curioase și fără paralele. Că aceasta trebuie să fie etimologia justă, o arată *dextans*, $\frac{5}{6}$, care nu poate veni decât din *desextans*, $1 - \frac{1}{6}$, și tot așa *deun̄x* = $1 - \frac{1}{12}$ față de *quincun̄x*, *septun̄x*.

Să nu uităm nici pe *dīmidius*, din *dismēdius, ca *ēmo*, *redīmo* și *prismus, *prīmus*.

DECLINAREA PRONOMINALĂ

130. Pronumele se deosebesc de nume prin faptul că se derivă din niște rădăcini cu totul speciale, numite **rădăcini pronominale**. Și flexiunea lor se deosebește *a)* prin unele sufixe particulare, d. ex. *istud jugum*; *b)* prin heteroclizie, d. ex. *ego, me, nos*; *c)* prin afixarea unor particule demonstrative, d. ex. *ὅτιοσι'*, *his-ce*, particule devenite uneori parte integrantă, ca și când ar fi sufixe cazuale, și care sunt o veche urmă de origina aglutinativă a flexiunii. Dacă dintr'o expresie ca *Heimwärts, Stadtwärts*, s'ar desface-*wärts* și ar deveni un sufix cu senz casual precis, și dacă i s'ar uita înțelesul primitiv, am avea a face cu un sufix ca ori care altul, *-es, -m*, etc.

Pronumele se împart în două categorii: *a)* cele fără forme de gen, cum sunt personalele în toate limbile indogermanice și *b)* cele cu forme de gen, și care pot fi și adjective: posesive, demonstrative, interogative, relative și indefinite. Le vom studiă pe rând.

131. Pronumele personale pentru persoana I s. sunt *ēgō*, ἐγῶ. Forma primitivă trebuie să fi fost *ēgō*, cum se întâlnește une-ori la Plaut, și scurtarea s'a făcut ca la cuvintele iambice. Forma *egō*, dela poezii mai târzii, nu poate fi amintire a vechei cantități, ci imitație grecească. Unele dialecte grecești au ἐγών, iar sanscrita

ahám, indiciu că prototipul indogerman o fi fost terminat în *-m*, pierdut apoi din cauza analogiei cu verbul: **egom lego, ego lego*.

Pentru persoana II doricul $\tau\acute{o}$, aticul $\acute{o}\acute{o}$, lat. *tū*, celt. *tū*, homer. $\tau\acute{o}\nu\eta$, indică un prototip *tū*. *Tūquidem* nu e indiciul vre-unui *tū primitiv, ci e o scurtare provenită din cauza encliticiei, cum vom mai avea ocazie să vedem.

132. Genitivul persoanei I, ca și întregul singular se formează dela altă rădăcină, nu numai în latinește și grecește, ci chiar și în nemțește. În toate aceste limbi mai este comun amestecul între genitivul personalelor și cel al posesivelor, amestec care a pricinuit dispariția celui dintâiu. Astfel latineștele *mei, tui, sui* sunt evidente posesive neutre, iar homericele $\epsilon\mu\epsilon\acute{o}$, $\epsilon\mu\epsilon\acute{o}$, $\sigma\epsilon\acute{o}$, $\sigma\acute{o}$, $\epsilon\acute{i}$, $\acute{e}$, devenite în atică $\epsilon\mu\acute{o}\acute{o}$, $\sigma\acute{o}\acute{o}$, $\acute{o}\acute{o}$, nu pot proveni decât din $\epsilon\mu\epsilon\text{-}\sigma\acute{j}\acute{o}$ în care sufixul este curat adjectival. Acest lucru trebuie notat cu atenție. În nemțește e cam tot așa: *erbarme dich meiner*. Forme proprii pronominale sunt *mīs* și *tīs* în Enniu și Plaut, după toate probabilitățile cu cantitatea lungă. Asemenea forme ar putea proveni din indogermanele *moi, *toi, care au dat în sanscrită formele cu înțeles de locativ, genitiv și dativ, în grecește însă numai de dativ, $\mu\acute{o}\acute{i}$, (ori genitiv) ca în homericul $\mu\eta\tau\acute{\epsilon}\rho\iota\ \mu\acute{o}\acute{i}$; *moi, *toi, întrebunțate ca enclitice, trebuiau să devină *mei, *tei, *mī, *tī, și cu adausul lui *-s*, sufix de genitiv nominal, au devenit *mīs*, *tīs*.

133. Dativele umbr. *mehe, tefe*, paelign. *sefei*, prusienele (limbă înrudită cu litvana) *tebbi, sebbi* față de *mihei, tibe, sibe*, formele arhaice latine, arată că vocala primei silabe era *e* și că schimbarea nu se datorește decât asimilării regresive cu *ei* = *ī* următor sau, mai probabil, ^{descuțirii} ascuțirii vocalice (25), cuvintele întrebunțându-se enclitic.

Mihī, tibī, sibī au devenit apoi, din iambice, pirichice chiar la clasici, nu numai la arhaici și ca indiciu al valorii fonetice de *e* a lui *ī* deschis găsim *mihe* și *tibe*. Limba greacă și a pierdut dativul întocmai ca la decl. III, înlocuindu-l, ca și acolo, cu locativul ἐμοί, (μοί) σοί, οί, în cât dativelor le corespund numai sanscritele *māhjam, tubhjam*, identice în totul cu *mihī, tibī*, afară de sufixul casual, care în latinește e după declinarea nominală. Plaut versifică a) *mihī*, b) *mihī*, c) *mī, m'*. Este *mi* contras din *mihī*? ori, mai puțin probabil, negăsindu-se și **ti, *si*, corespunde locativului μοί, cu înțeles obișnuit de dativ? Intrebuințarea lui *mē* ca dativ, citată de Festus, nu este de natură morfologică, ci sintactică, cf. *me impendet, mare impendet, vae me* cu o simplă și nu rară schimbare de regim.

134. Acuzativul se întâlnește pe cele mai vechi monumente sub formele *med, ted, sed*. *Manios med fhefhaked Numasioi* pe fibula praenestină cunoscută și tot așa: *Dvenos med feced* pe inscripția lui Dvenos, unde mai citim de asemenea *ted*. Atari forme seamănă cu ablativul nominal și de aceea faptul cere o explicare. Părerea lui Brugmann era (Grundriss) că din cauză că la ablativ *d* tinde să dispară după vocală lungă și înainte de consoană (*sēditio* însă *sēgrego*), existau alături dublete de ablativ cu și fără *d*. După analogia acestor dublete de ablativ s'a creat apoi unul de acuzativ cu *d*, pe lângă cel normal, căruia îi lipsia asemenea consoană. Greutatea stă însă tocmai în faptul că pe vremea lui Dvenos și a lui Manios nu existau ablativ fără *d* și prin urmare nici dublete. Altă explicare ar fi confuzia sintactică între Ac. și Abl. Asemenea confuzie însă este inadmisibilă pentru primele timpuri ale limbii latine, când cazurile își aveau

înțelesul mai aproape de cel original: acuzativul *contactul* și ablativul *separația*, idei cu totul deosebite.

În sfârșit, o a treia și mai probabilă explicație ar fi următoarea: grecescul ἐμέ-γέ, goticul mi-k, germ. mi-ch arată tema pronominală însoțită de o particulă demonstrativă, care în nemțește s'a contopit cu totul cu tema, ca și când ar fi sufix de acuzativ. În Vede se găsește o altă particulă, *-id*, destul de deasă. N'ar fi deci mai simplu să admitem un acuzativ *mē-d* cu particula demonstrativă și un abl. *mēd* în care *d* să provină din sufixul cazual? și apoi amândouă să-și fi pierdut pe *d* în aceleași condiții fonetice?

135. Ablativul este, negreșit, identic cu acuzativul și Plaut zice *med* ori *me* și pentru un caz și pentru celălalt, Terențiu însă numai *me*. *Ted* nu se mai întâlnește de pe la 150 a. C., iar *sed* de pela 120. Formele umbrice *tiom*, *tio*, osce *tiium* și *siom* nu pot fi de ablativ, ci numai de acuzativ, ori chiar de nominativ.

136. Pluralul pronumelor personale se formează din rădăcini cu totul deosebite de cele dela singular, ba în nemțește chiar din câte două (*wir*, *uns*; *ihr*, *euch*; *sie*, *ihnen*). Deosebirea aceasta la persoana I este foarte justificată, căci *noi* nu este un plural al lui *eu*, nu înseamnă *mai mulți eu*, ci *un eu și un tu, sau el*, adică o idee deosebită de *eu*. Deosebirea temelor face însă superfluă deosebirea sufixelor cazuale dela plural de cele dela singular, și într'adevăr, vom vedea că flexiunea este aproape aceeași. Pluralul grecesc fiind diferit de cel latin, nu vom indica decât asemănările. Nominativele *nōs*, *vos* se regăsesc, cel dintâiu în dualele *vōt*, *vō*, iar al doilea în *wir*, de asemenea în acuzativele indoiranice, care nu se deosebesc decât prin schimbarea lui *o* indogerman în *a*, după obicei. Această compa-

rație ne arată că *nōs* și *vōs* sunt de felul lor acuzative, care au izgonit pe nominativele pierdute. Cât despre

Enós, Lasés, juváte

Enós, Marmór, juváto (C. fr. Arv.)

nu se poate afirma nimic, nici ca formă, nici ca accent, nici ca explicare, odată ce inscripția este foarte târzie și foarte neîngrijită. Cine voiește s'o explice, compară pe *enos* cu ἐνός, ori zice că este o tmeză în loc de *en nos juvate, en juvate nos, ca ob vos sacro*, și că ar fi existat un *enjuvare, injuvare*, paralel lui *adjuvare*.

137. Genitivul ca și la singular se confundă cu cel al posesivului și încă mai natural și mai ușor decât acolo. Formele clasice sunt: *nostri, nostrum; vestri, vestrum*, însă nu și *suum*, (care ar fi putut însemna *al porcilor*), ci *suorum*, adică genitivul neutru singular și cel primitiv plural, cu sufix nominal. Primul se întrebuințează când persoanele sunt luate ca un tot individual: *aliquid, pars nostri*, ceva, o parte din individualitatea, din ființa noastră; iar al doilea, când persoanele fac o colectivitate, cu alte cuvinte la genitivul partitiv: *pars nostrum*, o parte dintre noi. Latina arhaică n'are fixată încă această regulă și de aceea întâlnim expresii ca *vestrum miseret, consensus vestrum* pentru primul sens, cel de individualitate, și formele adjectivale *nostrorum, -arum* pentru al doilea sens, cel partitiv, și aici confuzia eră ușor de făcut, odată ce *multi nostrum*, mulți dintre noi, e tot una cu *multi nostrorum*, mulți dintr'ai noștri. În limba arhaică se zice *vostri, vostrum*. După cum *nostri* nu se deosebește întru nimic de *mei* dela singular, tot așa *nobeis, nobis; vobeis, vobis* nu se deosebesc de *tibi, sibi*, decât prin s, caracteristic pluralului; prin urmare, cele două numere se declină aproape la fel, deosebindu-se destul de bine prin rădăcină. Aceste

forme sunt comune dativului și ablativului și n'au paralele în celelalte limbi indogermanice.

Festus citează un *nīs*, care se poate explica prin analogia *illos: illis = nos: nis*. Dacă *noisi* din inscripția lui Dvenos este același lucru, nu e ușor de spus.

138. Pronumele personale își întăresc formele, când se tinde la accentuarea înțelesului, fie prin repetare, fie prin afixarea particulelor *-tē, -ptē, -mēt*, a căror origină este discutată. Astfel întâlnim: *egomet, mihimet, mihipte, meme, mepte; tūtē, tētē, tibimet, tēmet, tutimet*, în loc de **tutēmet*, cu *ē* în silabă deschisă prefăcut în *ī* (25); *semet, sibimet, sepse, sēse; nosmet, nobismet; vosmet, vobismet, vopte*.

139. Pronumele posesive sunt înrudite cu genitivele celor personale și de sigur derivate din acestea, cum se vede mai limpede din genitivul doric *τέο*, al cărui posesiv este *τέος*. Astfel.

Meus, -a, -um nu poate fi derivat decât din *mei*, locativul, cu înțeles de genitiv și dativ (cf. *μητέρι μοι*), cu sufixul adjectival *-ō, -ā, -ō*. *Mejos* și-a pierdut apoi pe *j* intervocalic și a dat pe *meus*. Indogermanul **tev-os* a dat pe *τέφος, τέος*, iar latinește, prin schimbarea lui *ev* în *ov* (*véος, novus*) pe **tovōs*, în care *v* dispărând înaintea lui *ō* (17), și apoi, fiindcă aceste forme se întrebuintau enclitic, *ō* în silabă deschisă schimbându-se în *u*, ajungem la *tuus*.

Acelaș proces s'a petrecut cu **sevos, σεφός, έός, suus*. Dintr'un prototip redus **svos* au eșit *σφός, ός*, iar latinește **sos*.

Pluralul se formează în amândouă limbile cu ajutorul sufixului de comparativ, *-tero*, aninat la ceea ce se simte că ar fi tema pluralului: *noster, voster, ἡμέτερος, ὁμήτερος, νοίτερος, σφώτερος, σφέτερος*.

140. Observații de detaliu. În Terențiu se găsește

un *mi-is*, căruia îi corespunde *mi-eis* ($ei = \bar{i}$) într'un epitaf al Scipionilor și la Plaut. Fonetica este aceeaș ca la *deus, deorum, dii, diis*, sau contras: *dī, dīs*.

Ca aceste forme contrase sunt și vocativele plurale dela Plaut: *mi homines, mi spectatores*. Cât despre vocativul singular masculin *filī mī*, el provine din *filī *mee, mie* (în calitate de enclitic), *mī* ca și *filī*.

Explicarea lui Brugmann că *mi* ar fi tot una cu $\mu\omicron\iota$, ($\acute{\omega}$ γόναι $\mu\omicron\iota$) din locativul (genitivul) **mei*, nu se potrivește, căci atunci ar trebui să se întrebuițeze pentru toate genurile și numerele, odată ce ar fi pronume și nu adjectiv. Exemple însă ca *mi soror, mi parens*, mamă, sunt abiă de pe vremea lui Apulejus.

Nominativul alături de vocativ se găsește deseori la Plaut: *meus ocellus, mi anime; meus pullus passer, mi lepus*.

Limbile latină, sanscrită și germană arată că *suus* este de amândouă numerele, ca și reflexivul *se*. În limba slavă atât reflexivul cât și posesivul derivat din el, se întrebuițează, nu numai pentru amândouă numerele, ci și pentru tustrelē persoanele. Dacă s'ar zice în latinește: *ego se geram, vos sibi placetis, amisimus suam matrem, quin sine rivali seque et sua sōlus amares*, am aveā tocmai acelaș lucru ca în limbile slavice. În românește se întâlnesc uneori asemenea expresii, evitate însă ca barbarisme: *eu însuși*.

În ce privește forma, se întâlnesc pe inscripții și la poezii arhaici tot felul de ortografii: *soveis, suei, suom, sovo, sovom*, când ca monosilabe, când ca bisilabe, ceea ce se vede și la *meus, tuus*, citite cu aceeaș **synizesă**, adică cu aceeaș consonantizare a lui *e* și *u* în *j, v*. Afară însă de *suos*, citit *svos*, se mai întâlnește și forma primitiv-redusă *sos*: *sas, sapsam = suam ip-*

sam, sapsa, sis, sam la Pacuviu, Enniu și imitatorul său, Lucrețiu.

Judecând după umbricul *vestro* am putea zice că forma *vester* este cea mai veche. În realitate însă limba arhaică nu cunoaște decât pe *voster*, după *noster*, prefăcut pela 150 a. C. foneticește în *vester* ca *voto, velo; vorto, verto; vorsus, versus; vortex, vertex*. Această schimbare fonetică trebuie să fi fost generală, și *voster* care a dat naștere posesivului romanic, nu e o formă populară primitivă, ci una nouă, reconstruită a doua oară după *noster*.

Genitivele *meum, tuum, suum, nostrum* și *vostrum* ca adjective, nu ca personale cu înțeles de genitiv partitiv, se întâlnesc uneori în literatura arhaică, și din contră, tot în limba arhaică pentru partitive și pe lângă *omnium* se zicea *nostrorum, -arum*.

În dialecte se întâlnesc următoarele forme: osc *tu-vai=tuae*; *suvam, suvad, suveis = sui*; *nistrus = nostros*; umbr. *tua, tuva, tuer, tover = tui*; *vestra*.

Posesivele se întăresc și ele cu particulele *-met* și *-pte*, dintre care prima nu se întâlnește la Cicerone și Cezar și e în genere rară, pe când a doua este foarte deasă, întrebuintându-se aproape exclusiv la ablativ, când acesta își precede substantivul: *suapte manu, meopte ingenio, nostrapte culpa*, ceea ce face foarte probabilă etimologia propusă de Thurneysen, după care ablativalele **suad-pe, *meodpe, *nostrad-pe*, făurite cu particula *-pe*, ar fi dat, prin asimilarea de rigoare și prin metateza posibilă, *suapte*.

La scriitorii clasici întărirea se face cu ajutorul lui *ipse*: *meo ipsius ingenio*, iar în stil familiar printr'un fel de repetare: *suus sibi, meus mihi*.

141. Pronumele demonstrative. În limba indo-germană erau mai multe teme pentru demonstrative,

dintre care unele devin, în unele limbi, simple particule ori adverbe, d. ex. *-ce* latin din *ce-do*, dă incoace, ori din *hujucz*, *illisce* este acelaș cu cel din oscul *eko-* = *hic*. Rădăcina din care se derivă *hi-c*, *ho-c* în grecește se vede abia în *ὄχι*, nu, *ναί-χι*, da. În ce privește declinarea, indogermana nu posedă forme cazuale dela fiecare temă, din care pricină domnia cea mai confuză heteroclizie, câte două și trei teme asociindu-se pentru a completa paradigma declinării. Cu timpul însă analogia a nivelat în felurite feluri, după limbi, și această declinare. O observație comună acestor pronume, cât și celor interogative, relative, indefinite, adjectivelor pronominale este că pentru genitiv și dativ singular ele au niște forme cu totul deosebite, care neșemănând nici cu cele nominale, nici cu cele dela pronumele personale, vor putea fi studiate și discutate mai cu folos la urmă, după ce se vor fi trecut pe rând toate pronumele, cu toate celelalte cazuri ale lor. O altă observație, comună limbilor clasice, este relativă la N. sing., care în grecește se formează pretutindeni cu *-s* pentru masculin (afară de *ὁ*) și fără nici un sufix pentru neutru. În latinește însă masculinul ia una din aceste trei forme: a) sufixul *-s*: *i-s*; b) nici un sufix: *ille*; c) sufixul *-i*: *quī*; neutrul își are sufixul său special *-d*: *id*, iar toate celelalte cazuri sunt ca la declinarea nominală, cu deosebirea că la N. și G. pl. identitatea provine din faptul că numele și-au împrumutat sufixele dela pronume.

142. I. *is*, *ea*, *id* cu două teme: *i-* care se găsește numai la N. s. m. și n., la Ac. s. n. și a doua: *eio-* origina tuturor celorlalte forme. Tema *i-* se mai găsește în oscul *i-zik* (z se citește z) neutru *idic*, unde e mărginită la aceleași cazuri, în gotică, apoi în sanscrită; *eio-* însă nu se găsește decât în latinește și dialectele italice:

umbr. *eam* s., *eaf* pl. În aceste dialecte mai există și o a treia temă *eisō- origina cazurilor G. D. Abl. și L. dela toate genurile și numerele. Cum își împărțiau cazurile aceste teme deosebite în limba primitivă, nu se poate ști, odată ce numai *i*- se găsește în mai multe limbi; în latinește însă specializarea este consecventă și confuzie de teme nu se găsește decât la unicul *im*, scris și *em* după analogia *turrim*, *turrem*, pe care ni-l transmite Festus. Încolo declinarea este foarte regulată: *i* intervocalic dispăre, ca totdeauna și astfel ajungem la *ea*, *eia, *eorum*, iar *ēi*, *ēs* se prefac în *iī*, *iīs*, *i*, *is* ca la *deus*, *dīi*, *dīs*.

143. Ca amănunțimi vom enumăra ablativale arhaice *eod* și *arvorum ead*, întrebuințate adverbial, ca și *intereā*, *anteā*, ablativale și ele. Apoi arhaicele *eeis*, *ieis*, *eis*, nominative plurale formate din *ēi*- (*i* = *ei*), *iī*- cu un al doilea sufix de N. pl., ca cel dela decl. III. Dat. Abl. *i-bus* în loc de *i-s*, cu confuzia sufixelor, dela aceeaș temă *ei(o)*-, *eibhos, sanscrit *ēbhjas*. Dacă o fi existat și vre-un *i-bus*, s'ar explica ușor după *quibus*. De aceeaș natură este *ēabus* al lui Catone, ca *filiabus*, iar neutrul târziu, *eum*, se explică după analogia acuzativului nominal, *dominum*: *jugum*. Festus citează și un genitiv ca cele nominale: *eum*. Ortografia *ei* în loc de *i* se întâlnește în *eei*, *eeis*, iar *i* în loc de *e*, prin prefacere regulată fonetică a lui *ē* în silabă deschisă, cuvântul fiind întrebuințat enclitic, se vede în *iam*, *iei*, *ieis*. După cum *iī*, *iīs* deveniau monosilabe prin contragere, tot așa *eō*, *eōs*, *eōrum* se reduceau la Plaut în *jo, *jos, *jorum, prin consonantizarea lui *e* înainte de vocală lungă. *Aeam* și *aeorum* sunt confuzii ortografice, de oarece *ae* se citea *e*; iar nominativul *eis* care se întâlnește de trei ori în *lex repetundarum* (123 ori 122 a. C.) alături de *is*, e desigur o greșală ca și *seine* și *leiteras*

de pe aceeaș inscripție ; tot așa o fi și dativul *eiis*. Cine însă voește să le considere de autentice, le poate explica după analogia lui *ejus*, din care s'ar fi abstras o temă *ei-*. Particula *-ce* se întâlnește abia târziu ca enclitică întăritoare a lui *is*: *ejusce modi*, *postea*. In oscă însă și umbră chiar dela început: *izic* = *is*, *iúk* = *ea*, *idík* = *id*; în umbrică cu rotacism: *erec* (citește *eršek*). Se mai citează *emem* și *imeum*, acuzative reduplicate.

144. II. *īdem*, *eadem*, *īdem*, explicat din *īs* și din particula *-dem*, tocmai, chiar, care s'ar găsi în *ibīdem*, *tantīdem*, *tantundem*, în *dum*, *δῦ*, *δῆ*, *ῶδε*, sanscrit *idā*, acumă, *idoneus* (?). Pentru Brugmann, care admite această formă a particulei, *īdem* se explică foarte ușor din *īsdem*, ca *audio* din **ausdio*, cu lungire compensativă (155); *īdem*, însă ar rămâneă neexplicat, și de aceea alți filologi găsesc că particula eră *-em*, deci *īd-em*, că după ce ablativul *eod*, *ead* au devenit *eō*, *eā*, *eōdem*, *eādem* s'au despărțit foarte natural în *eo-dem*, *ea-dem*, dela care s'a rupt un fals *-dem*, care s'a aninat apoi în *īs-dem* și în toată paradigma. Știindu-se cu câtă ușurință se contopesc temele cu sufixele și particulele, așa în cât sufixele se pot deslipi mai lungi ori mai scurte decât sunt în realitate, pentru a servi la formarea altor cuvinte, această a doua ipoteză ar putea să fie justificată. Cu toate acestea, cei mai mulți admit, ca formă, *-dem*, și pe *īdem* îl explică destul de natural prin scurtare din cauza encliticiei, căci tot așa se explică *sīquidem*, *tūquidem*, *mēquidem*, etc.

Forma obișnuită eră *īdem*, scris și *eidem*; cu toate acestea unii preferau, după cum ne spune Cicerone, *isdem*, ori *eisdem*, fără să mai facă pomenita schimbare fonetică, lucru care s'a întâmplat cu *ejusdem*, Dat. *isdem* și *eosdem*. Neobservarea regulii fonetice se explică foarte ușor prin nevoia de claritate: dacă s'ar

fi aplicat, am fi ajuns la *īdem* pentru N. s. și pl. D. pl.; *eōdem*, *eādem* pentru Abl. s. și Ac. pl. Din nevoia clarității oamenii n'au făcut legătură completă între cele două cuvinte asociate și le-a păstrat mereu individualitatea neștirbită.

Precum există un N. pl. *eis*, *is* tot așa întâlnim *eisdem*, *isdem*. În *eundem*, *eorundem* s'a făcut asimilarea cunoscută a labialei *m* cu dentala *d*.

Posibila confuzie, despre care s'a vorbit mai sus, s'a întâmplat în limba poporului și mai cu seamă la Roma, unde, din pricina prea multelor forme identice, cuvântul căpătând aparența unui indeclinabil, se găsește *idem* și *isdem* chiar pentru G. și D. singular.

X₁₁₇ 145. III. *Hīc*, *haec*, *hōc(c)* vine dela o temă indoger-mană, care nu poate fi precizată mai de aproape, de oarece nu se găsește în alte limbi, decât poate în *ōyī*, *vātyī*, în particula demonstrativă din dialectul umbric *-hont*, și de asemenea în particulele sanserite *gha* și *ha*. De aceea ne vom mulțumi să-i abstragem tema latină *hō-* care se combină mai totdeauna cu particula *-ce*, apocopată în *-c*. Declinarea este următoarea: Nominativul singular masculin **ho-ce*, întrebuințat enclitic devine **hice*, scris și *hec* (25), și apoi *hīc*, iar fără particulă în *hīquidem*. Sub această formă se găsește pe epitaful lui Scipione, consul în anul 259:

*Consol censor aidilis hic fuet a(pud vos),
Hec cepit Corsica Aleriaque urbe (pugnandod)
Dedet Tempestatebus aide merito(d votam).*

Femininul *hā* (primitiv *hā*) cu sufixul *i*, care se vede și la *qui* și în avestică, dă **haic*, *haec*; iar neutrul **hōd-c* nu poate da decât *hōcc*, după cum se spune că se pronunță înainte de vocale. Negreșit, în latinește neobișnuindu-se a se scrie consoanele duble finale, s'a

ajuns la *hoc*, măsurat totdeauna *hōc*, însă nu din natură, ci prin poziție, căci înainte de vocale eră citit *hocc*, iar înainte de consoane, cu obișnuita simplificare a dublelor, *hōc*, silaba însă tot lungită prin poziție. Acest *hoc*(*c*) vine din forma accentuată, nu din cea enclitică, căreia i-ar corespunde *huc*(*c*). După analogia acestui *hōc* (*hōcc*) se făurește apoi un *hīc* (*hīcc*). Acest *hīc* se întâlnește mai mult la poeții clasici, pe când vechii poeți scenici nu cunosc decât pronumele *hīc* și adverbul *hīc*, scurtat și el în succesiuni iambice: *quīd hīc est? quīd hōc est?*

Acuzativele *honce*, *hance*, și în S. c. de Bac., care înseamnă toate dublele simplu, *hoce*, au dat pe encliticul *hunc*, apoi *hanc* și *hocc*. *Hunc* ar mai putea fi explicat și prin prefacerea lui *ō* înaintea lui *n* urmat de guturală: *uncus*, ὄρυκος; *unguis*, ὄνυξ.

Ablativul **hōdc* **hādc*, **hōdc* dau *hōc*, *hāc*, *hōcc* cu lungimea naturală a vocalei.

Locativul **hoic*, *heic*, *hīc*, ca ποῖ, πῆ, ἐκεῖ, osc *eisei*.

146. Nominativul plural **hoi*, **hei*, *hi*, **hai*, *hae* tot enclitice și fără particulă. Neutru are aceeași formă ca și femininul printr'o identificare asemenea celei din limba litvană și cea română. Se știe într'adevăr că în limba noastră substantivele neutre seamănă la singular cu masculinul, iar la plural cu femininul, că ar fi adică heterogene, cum au și fost numite de unii, pe nedreptul, (cf. *timp*, *timpuri*); aceasta nu se observă însă la pronume, la care neutru este pretutindeni identic în formă cu femininul, d. ex.: *ți-am spus o*; *le-ai văzut (aceste lucruri)*. Pentru a evita confuzia, gramaticii și scriitorii fixează *hae* (ca și *hi*) pentru fem. și *haec* pentru neutru; în Vergil însă întâlnim *haec* fem. și se pare că nici Cicerone, nici Cezar nu vorbeau altfel. Alături de *hī*, arhaicii mai au *heis*, *heisce*, Plaut *hīsce*, cu amăn-

două sufixele, și *his* s'ar fi găsind, după afirmarea unor gramatici, chiar în Vergil. Genitivele *horum, harum, horunc, harunc* și, cu ortografia etimologică, *harumce* în Catone, n'au nevoie de explicare.

**Hois, *hais* au dat normal *heis, hīs, heisce, hīsce*, ultimele întrebuintate de Plaut și Terențiu înainte de vocale, ca toate formele cu *-ce*.

După cum am întâlnit un *ibus*, alături de *is*, tot așa Plaut are și un *hibus* care poate veni din encliticul **hoibos*, ca și *ibus* din *eibhos*. Am avea aici un fel de grad lungit de apofonie a lui *e(io-)* în *ei-* și a lui *hō-* în *hoi-*, pentru care se găsesc paralele în limba sanscrită. Fără aceste paralele formele s'ar explica mult mai clar: *ī-s: ī-bus=hī-s: hī-bus* prin impresia că sufixul este *-s* ori *-bus*. În latina târzie, *h* pronunțându-se tot mai slab, s'a ajuns la dese confuzii între formele paralele ale lui *hic* și *is*; numai înțelesul frazei ne poate lămuri în asemenea cazuri.

147. O deosebită atenție merită particula *-ce*, cu familia ei destul de numeroasă: *cē-do*, ἐξεί, ἐξείνοϛ, καίνοϛ, celtic *cē*, osc *eko-*, *cebnust=huc venerit*, apoi *citer, citra*, nemțește *heu-te*. În latinește se adaugă la *hic, illic, istic*, în dialecte la *is: eisok, erak*. În limba latină arhaică întrebuintarea ei eră cu mult mai liberă decât în cea clasică, în care d. ex. *illic, istic* sunt totdeauna adverbe, *illi, isti* numai pronume, *hae* totdeauna feminin, iar *haec* neutru. În Plaut însă *haec, illaec, istaec* pot fi și feminine, ca și *hae, illae, istae*; iar *illaec* neutru, ca și *illa*. Ba mai întâlnim chiar și nominativele *illic, istic, illuc=illud* și exclusiv *istuc, istucquidem*, nu și *istud*, în Terențiu, și poate și la Plaut. Cu toate acestea, încă de pe vremea lui Plaut începe să se fixeze întrebuintarea unora dintre aceste forme: d. ex. Nom. pl. *hisce, illisce* numai înainte de vocale, iar *hi, illi* înainte de

consoane. Fixarea aceasta se datorește următorului proces fonetic: Formele cu *-ce*, fiind cele mai dese și mai vechi, cel puțin la *hic*, decâte ori se aflau înainte de vocale, se apocopau prin eliziunea de rigoare și rămâneau *hic*, *haec*. Aceasta este origina formelor apocopate, și în genere apocopa este datorită procesului numit **sandhi**. O asemenea formă apocopată ca *hîc*, N. pl. ori **hisc* (D. pl.) pronunțabilă înainte de vocale, devine nepronunțabilă înainte de unele consoane și trebuie să-și simplifice aglomeratul consonantic ca *pastus* din **pasc-tus*, deci *hî* în loc de *hîc*. Astfel am căpătat formele paralele: *hîsce*, *haec*, *hî*; așa le găsim la Plaut, în care *-ce* are totdeauna valoarea lui *c'*, pe când la Enniu, cu limba epică, arhaică, se găsesc și expresii ca *haece locutus*, *vocat*, în care *-ce* are vechea lui valoare de silabă. Din limba epicilor vin *hacetenus*, *hocedie*, citate de un gramatic.

Când mai urmează încă și particula *-ne*, sincoparea nu se face, căci n'are nici un motiv și de aceea se zice *hoccine*, *sicine*. Formele clasice *hicne*, *haecne* sunt artificiale, construite după *hic*.

Cele două particule-prefixe *em* și *ecce* se unesc, pe cât se pare, cea dintâiu cu formele în *-ce*: *em illic*, *em istoc*, cea de a doua însă cu cele simple: *eccillam*, *ec-cistam*, *eccam*, **ecce-ham*.

148. IV. *Istê*, *îsta*, *îstud*. Declinarea articolului grecesc ne arată că acest cuvânt își forma cazurile dela două teme deosebite, una *sō-* care a dat N. s. și pl. m. și f. *ó*, *ή*, *olí*, *αί*, și alta *tō-* care a dat toate celelalte forme: *τò*, *τῶν*. Aceste două teme se asociază pentru completarea paradigmei în feluri deosebite, după limbi. În latinește cea dintâiu a dat în limba epică a lui Enniu: *sum*, *sam*, *sos*, *sapsa* = *eum*. . . în umbrică pe *e-soc* = *sic*, în germană *sie*; a doua temă, *to-*, care

se găsește în arhaicul *topper*, *tod-per (cf. *sem-per*), repede, îndată, poate, combinându-se cu *is* ne-a dat pe *iste*, *ista*, *istud*, cu prima parte invariabilă, iar a doua declinabilă. Asocierea acestor două teme nu se găsește nicăiri în limbile indogermanice, decât poate în demonstrativul umbric *esto*. O altă combinație însă a lui *so-* și *to-* a dat pe grecescul *ὄτος*, în cât asocierea nu rămâne fără paralelă. *Is-to, fără nici un sufix, trebuie să dea *iste* ca *sequeso, *sequere*. Acelaș *-te* este și cel din *tūtē*, *tū-tī-met* și ca dovadă pentru această identificare ne poate servi și faptul că *-te* se găsește numai la pronumele de persoană II, iar *is-te* e și el tot de persoana II. De observat nu mai e alt ceva decât că Plaut întrebuițează pe *iste* mai numai cu particula *c*: *istīc*, *istunc*, și că la nominativul neutru plural se zice ori *istā*, cu declinarea nominală, ori *istaec* cu cea pronominală, în forma mai veche, cea cu particulă, ceea ce ar și servi de dovadă că la început toate demonstrativele primeau particula. În limba târzie se întâlnesc *istum* neutru, *isto* și *istae* Dat., după declinarea nominală; tot așa *istābus*, formă foarte târzie.

149. V. Ille, illa, illud și arhaicul *ollus*, *olle*, *olla*, *ollud*. Relația dintre aceste două demonstrative nu este clară. Provine primul din al doilea prin prefacerea lui *o* în *i*? Lucrul nu ar fi imposibil, de oare ce *ll* având sunetul lui *l* palatal ar tinde să prefacă vocalele încunurătoare în palatale, cf. *calco*, *conculco* cu *l* velar, și *fallo*, *fefelli* cu *l* palatal. De aceea eu socot că într'un *olle* enclitic *ō* putea să se prefacă în *ē* întocmai ca și *ā* în *ē*, și apoi un asemenea *elle s'ar fi prefăcut în *ille*, după analogia lui *iste*, *ipse*, *is*, *hic*, *idem*, toate cinci cu aceeaș vocală inițială. În privința declinării lui *ille* ar fi de observat. Plaut zice *ill'*, *ist'* și înainte de consoane; tot el întrebuițează mai mult formele cu *-ce*, deci no-

minativul plural *illisce* înainte de vocale, *illi* înainte de consoane; de asemenea ca neutre *illa*, însă *illaec*. Din punct de vedere ortografic notați *illut* și *illei*, iar drept confuzie de declinare *illibus*, *illum* neutru, *illae* D. la Catone și Plaut, *illo* la scriitorii târzii. Luciliu scria *illi* D. și *illei* pl. Ca formă întărită se citează *illemet*.

Olle, *olla*, *ollud* ar putea să provină dela rădăcina *ōl*, *āl* care se vede în *uls* = *ultra*, *ultimus*, ἄλλος, *alius*, umbr. *ulo*, acolo, care și-ar fi asociat pe *-so*, deci **ol-so*, **ol-sa* și, după câte am văzut la articolul grecesc, **ollod*. Acesta din urmă s'o fi pierdut, ori mai degrabă nici n'o fi existat, dacă ținem seamă de nivelarea temei din *iste*, și atunci și pentru neutru rămâne tot **olsod*. Prin asimilarea lui *ls* în *ll* ca în *velle* din **velse*, *collum*, *Hals* ajungem la *ollus* ori *olle* (ca *iste*, *ipse*), *olla*, *ollud*. Vechiul bulgăresc *lani*, în vara trecută, din **ōlnī* ar indica însă o altă etimologie: *ōl-no*, cu acelaș' sufix ca *internus*, *externus*, *nu-m*, *na-m*. Asimilarea lui *ln* în *ll* este și mai comună decât cea a lui *ls*, cf. *collis*, **colnis*, litvanul *kálnas*, munte, *pello*, πῆλναμι. Acest *ollus* se întâlnește în *ollus leto datus est*; *olla centuria*, formule păstrate de Varro. Intr'un citat din legile lui Serviu Tulliu se zice: *si parentem puer verberet, ast olle plorassit, puer divis parentum sacer esto*. Apoi *ab oloes* în cântul Saliilor; *olorom*, *ollarum*, *ollis legibus*, *olleis hominibus*, în texte de legi, pe inscripții. Cicerone în de legibus, imitând limba arhaică a legilor, întrebuintează numai *olle* în toate proiectele sale constituționale. Enniu, Vergiliu și alți epici au *olli* și *ollis*, Lucrețiu *ollis*; poeții dramatici însă, întrebuintând numai limba vorbită, n'au lăsat nici o urmă. Cuvântul înrudit *ōlim*, cu *ō*, alt grad de apofonie, a dat un *olitānus*, de de mult, și un *olim otiorum*, la scriitorii imperiali.

150. Pronumele *hic*, *iste* și *ille* au în limba latină arhaică un sens bine precizat: *hic* este de persoana I: *hic homo* = *ego*, *iste* de a II și *ille* de a III ca și *is*. Dacă în scriitorii clasici se întâlnește *hic* pentru *is* și *hic* pentru *ibi*, aceasta este o simplă floare de stil pentru a face imaginea mai concretă și mai clară, exprimând ca prezente fapte îndepărtate; este acelaș lucru cu întrebuințarea prezentului istoric în loc de aorist. Sensul pejorativ, de dispreț, al lui *iste* e și el de origine mai nouă. Toate aceste pronume se pot întări cu prefixul *ecce*, înrudit cu *eko-* din limba oscă și cu *ἐξεῖvos*. Cu ajutorul acestei interjecții-prefix căpătăm formele *eccum*, *eccam*, *eccos*, *eccas*, în loc de *eccehum, *ecceham, și nici de cât în locul lui *ecce-eum, căci poeții arhaici nu le întrebuințează de cât pentru persoane prezente pe scenă, apropiate de cel ce vorbește, care nu se pot exprima prin *is*, *ea*. După cum se vede din *eccum*, când pronumele are prefixul *ecce*, nu mai admite și afixul *-ce*, căci s'ar naște un pleonasm prea pronunțat; regula se verifică și la celelalte: *eccistam video*, o văd pe aceasta, a ta, mai aproape de tine, *eccillum*. O altă interjecție, *em*, foarte frecventă în latina arhaică, nu numai cu demonstrativele, ci și cu personalele ori relative, și schimbată de clasici în *en*, dă în arhaică un *ellum*, *ellam*. *Em* vine probabil din *emo*, iau, și *ellum* ar însemna deci *iată-l*, *ia-l*. *Ellum* nu poate veni din *em* (*i*)*llum* direct, căci *ml* nu se asimilează, ci desvoltă între ele un *p*: *exemplum* din *eximo*, și nu se poate explica decât printr'o contaminare cu vocalismul lui *eccum*. Oricum ar fi, cuvântul sub forma *ello* cu *e* deschis, trăiește și până astăzi la locuitorii munților Abruzzi, dela Nord-Estul Romei. Formele acestea cu *ecce* erau cu totul populare și, cum se știe, au lăsat o frumoasă

moștenire limbilor romanice; tot așa și *ille*, părintele pronumelui personal și al articolului romanic.

151. VI. **Ipsē, ipsa, ipsum** din **is-pse*, în care *pse* ar fi egal cu doricul $\psi\acute{\epsilon}$, acuzativ reflexiv. Și unul și altul derivă, după toate probabilitățile din *pě-sō*, dintre care primul este particula ce se întâlnește în *quippe*, **quidpe*, *nempe*, la Plaut *quip'* și *nemp'*, iar al doilea este *so-*, originalul lui $\acute{o}$, $\acute{i}$. **Ispso*, **ispse* a devenit *ipse* cu obișnuita simplificare a grupelor consonantice complicate. Acest *-pse* ar putea fi paralelul lui *-pte* din *pe-tō*, care se găsește în *meopte ingenio*, clasic *meo ipsius ingenio*, căci înțelesul este identic, și această etimologie a lui *-pte* este tot așa de admisibilă ca și cea a lui Thurneysen (140), ba încă pare și mai admisibilă, judecând după arhaicele *ipsippe = ipsi, neque alii; ipsipte* și chiar *ipsipse*, din care *-pte* reiese *=pse*; tot așa *eopte = ipso*.

Se pare că la început se declinau ambele componente și la Plaut se și găsesc: *capsa, eaepsae, eumpsum non eampsam*, toate înlăturate de editori, poate pe nedreptul. Mai multă probabilitate e însă că se declină *is*, iar *-pse* rămâne invariabil ca și *-c*. Asemenea forme: *eapse, eumpse, eampse, eāpse*, se găsesc de asemenea la Plaut și gramaticii le cunosc. În sfârșit s'a ajuns la tipul contrar: *ipsum*. Ținând socoteală de această istorie a lui *ipse*, din care vedem că *i-* era sau tema curată nedeclinabilă, sau cea declinabilă, *i-*, *eio-*, și făcând o comparație cu *iste*, vedem că acesta din urmă e ceva cu totul deosebit: *is-* nu este nici tema declinabilă, căci nu se declină, nici cea curată, *i-*, ci însăși forma Nominativului m. s. Acest lucru este unic în limba latină și, cum s'a spus la locul său, 148, n'are paralele nici în alte limbi.

152. Ca amănunțimi vom cită: comicii întrebunțează

Înainte reflexivelor *ipsus*: *ipsus sibi*, *ipsus suam rem*. *Ipsē* nu provine din *ipsos*, ci amândouă s'au dezvoltat paralel, unul din *so-*, celălalt din *so-s*, ca *ó* și *ὄς*. După declinarea nominală întâlnim *ipso*, *ipsae*, *ipsibus*. Plaut întrebunțează *ipsissimus*, după cum Aristophan are ἀπτότατος, formațiuni comice, comparabile lui *mein gutester*. În Petroniu *ipsuma*, *ipsima* înseamnă *domina*, stăpâna, *Höchst dieselbe*; alte forme familiare sunt *isse*, *issa*, *ipset*. Ca formațiuni singuratice să mai enumerăm *sum*=*eum*, *sos*=*eos*, *sapsa*=*ipsa* la Enniu, formate din *so-* și care nu trebuiesc confundate cu posesivele *sum*, *sam*, analoage lui τῷός, σός; în fine *necerim*, citat de Festus și de Paul, epitomatorul său, și explicat de ei ca *nec eum*. Cuvântul pare a fi o simplă greșală de copist, căci a-l interpretă ca *es-im* adică *es* din umbricul *es-to* și *im* dela *is*, fără nici o altă paralelă, e preă ipotetic.

✧ 153. **Pronumele interogative, indefinite și relative.** Toate aceste trei categorii se formează în latinește dintr'o singură temă, care se prezintă sub două forme: a) *quī-* și b) *quō-*, *quā-*. Aceasta este tema indogermană a pronumelui interogativ și indefinit, pe când pentru relativ există o altă, *jo-*, din care vine grecescul *ὄς*, temă pierdută pentru limba latină. În privința fonetică sunt de zis următoarele: labiovelara *qu* rămâne neschimbată în latinește, se labializează cu totul în *p* în dialectele italice, devine dentală în grecește înainte de vocale palatale, labială înainte de consoane și de vocalele *a*, *o*, ceea ce ne va da: *qui*, *pis*, τίς și πός-θεν; aproape tot aceeaș soartă o are și labiovelara sonoră *gu*. Cât despre vocalism sunt de zis următoarele: S'a văzut că în latinește *v* intern dispare înainte de *ō*, și trebuie să dispară cu atât mai mult înainte de *ū*. Motivul e clar de tot: *v* are un sunet identic cu *u* și

nu se deosebește de acesta decât prin faptul că nu constituie o silabă deosebită ca ori ce vocală; d. ex. dacă în *qui* și *que*, *u* ar fi vocală, cuvintele s'ar citi *cu-i* și *cu-e* în câte două silabe; observați că se poate pronunța destul de ușor, chiar și de un Român, monosilabul *cuo*, aproape tot așa de ușor *cue* și *cui*, absolut de loc *cuu*; în *cuo*, cele două sunete fiind prea înrudite, primul devine de prisos și de aceea *cuo* tinde să devină *co*, iar *cuu*, nepronunțabil, a devenit *cu* întotdeauna. Deci Romanul putea pronunța, mai mult sau mai puțin, *quom*, nu putea pronunța însă *quum*, ci numai *cum*.

Acelaș lucru s'a întâmplat și cu *j*: *objēcit* putându-se pronunța, rămâne neschimbat; *objicit*, neputându-se, se schimbă numai decât în *obīcit*, rămânând ca forma *objicit* să nu reprezente decât etimologia, fără reală valoare fonetică. Dispariția lui *v* înaintea lui *ō* nu se petrece decât încetul cu încetul și este neconținut împiedecată de analogie. Un exemplu îl avem chiar aici: formele acestui pronume ar trebui să fie: *qui*, *quae*, **cod*; acesta din urmă însă a fost împiedicat dela existență de numeroasele forme cu *qu-*. În privința morfologică și sintactică se va observa: *qui-* se declină ca temele în *-ī*; *quō*, *quā-* în genere ca cele de decl. I și II.

154. În limba latină clasică *qui-* este interogativ și indefinit, *quō-* relativ; primul pronume, al doilea și adjectiv. Valoarea de relativ a căpătat-o pronumele din cauza confuziei foarte ușoare între interogative și relative la întrebările indirecte: *Narra quid tibi acciderit* și *narra(id) quod tibi accidit* sunt aproape identice ca înțeles, și mai ținând seamă că latina, limbă cu deosebire sintetică, întrebuintează stilul indirect și întrebările indirecte pe o scară incomparabil mai în-

tinsă decât greaca, putem vedeà cât de dese erau ocaziile de încurcătură între cele două categorii de pronume.

155. Declinarea lor este următoarea: Nom. s. *quis*, *quī*. Acesta din urmă trebuie să provină din *quō-i*, scris *qoi* în inscripția lui Dvenos, formă în care *-i* trebuie să fie acelaș cu cel din *haec*, *istaec*, *illaec* și *quae*, înrudit cu *ī* din *ὄϊτος-ī*, și poate identic cu sufixul *-ī* al locativului. În oscă *pūi* (cit *poi*), umbr. *poi*, *puri* N. pl. m., *pafe* ac. pl. f. *porsi*, n. s. (*rs* din *d*). Acest **quōi* enclitic trebuiă să se prefacă în *quei*, care se și găsește simplu și compus: *queique*, și în fine *qui*. După cum s'a spus mai sus, *quis* este interogativ și indefinit, iar *qui* relativ. Acesta din urmă fiind mai nou, trebuiă să-și făurească forme specifice mai târziu, iar la început să se fi exprimat tot prin *quis* și într'adevăr, așa și este: *homines eos dato, qui placebunt aut custodi, aut quis eam oleam emerit* (Catone); în alte exemple însă *quis* are mai mult înțeles de indefinit decât de relativ, și această înrudire semasiologică a contribuit și ea la dispariția unei teme speciale de relativ. Am mai spus că *quis* este pronume, iar *qui* adjectiv; la Plaut întâlnim cu înțelesul de pronume *quis* numai înainte de vocale, și *qui* înainte de consoane. Acest *quī* nu poate să fie cel provenit din **quoi*, ci origina lui trebuie căutată în **Sandhi**, adică în fonetica frazei. Plaut întrebuință, negreșit ca pronume, numai *quis*; înainte însă de *j*, *v*, *l*, *m*, *n*, *d*, dispăre totdeauna *s* cu lungire compensativă: **dismoveo*, **disvello*; *dīmoveo*, *dīvello*. S'au produs astfel un *quī* înaintea cuvintelor începătoare cu consoanele citate și un *quis* înainte de vocale. Am aveà deci nu o confuzie sintactică, ori semasiologică, ci un simplu fenomen de fonetică a frazei.

Tot așa se explică *quīdam* în loc de **quīsdam*. Dis-

tinția aceasta însă nu se faceă consecvent în limba arhaică, așa că se întâlnesc *quisque* și *queique* alături, amândouă cu aceeaș valoare.

Pentru feminin interogativul este tot *quis*, declinându-se ca un adjectiv de două finale: poeții arhaici zic: *quis est haec?* Numai mai târziu s'a luat forma relativului *quae*, din **quai*. Pentru indefinit însă se întrebuintează simplu *quā*, căci indefinitul fiind totdeauna enclitic (gr. τίς inter., τίς indef.) nu putea să primească o particulă demonstrativă ca acest *ī*, *ī*. Și la aceste forme se întâlnesc destule confuzii. Acuzativul *quem* este după temele consonantice, oscul *pim* are vocala normală.

Ablativul *quī*, poate fi ablativ: **quīd*, locativ: **quei*, instrumental: *quī*. Această formă, care începe a se rări încă de pe vremea lui Terențiu se întrebuintează a) cu înțeles de Abl. b) mai ales cu înțeles instrumental, și ca atare este aproape tot una cu *ut* și de aceea se și întrebuintează pentru toate genurile și numerele: *quadrigas qui vehar*; (*viginti minas*) *quas meo gnato des, qui amicam liberet*, c) adverbial cu înțelesul lui *quomodo*: *qui fit ut*, expresie foarte obișnuită la clasici, d) enclitic: *hercle qui*, *edepol qui*, *utinam qui*, rămânând în *atqui*. Din acestea reiese că înțelesul său este mai ales cel instrumental; apoi în S. c. de Bac., care distinge cu destulă atenție *ei* de *ī*, întâlnim *quīquam*; conchidem deci că *quī* este instrumental, iar pentru ablativ sunt formele *quō(d)*, *quā(d)*.

156. Pentru N. pl. avem *quēs* (din *queies*) inter. și indef. și *quī* (*quōi*) relativ, d. ex. *sei ques esent quei . . . . deicerent* (Sen. c. de Bac.); tot așa *quēsdam*, *quēscunque*; de timpuriu însă *quēs* a dispărut. Ca genitive arhaice: *quīum*, *quōium* și *cuium*, tustrele cu sufixe nominale. Acuzativul normal, *quīs*, și cel după te-

mele consonantice, *quēs*, nu se găsesc decât în citate de ale unui gramatic pentru *quēs*.

Pe lângă ablativul *quibus* se întâlnește și **quōis, quīs*.

Pluralul neutru este *quai, quae*, osc *pai* și *pai*. În-definitul, negreșit, nu putea primi *-i*, și așa și este în latina arhaică și în clasicul *aliqua*; în genere însă se întrebuințează tot *quae*.

Ortografia *quit, quot*, ca și *illut*, provine dintr'o simplă confuzie între *d* și *t* final, ajutată, socot, și de fonetica frazei.

157. Genitivul și dativul pronominal. Să considerăm mai întâiu genitivele *eius, ejus, ejusdem, huius huius* și *quojus*, întrebuințat până pe la începutul imperiului. Se știe că ori ce *j* intervocalic dispăre în latinește și că ori unde se întâlnește un asemenea *j* nedispărut, motivul e că nu avem un singur *j*, ci doi, care deși nu se scriau, se pronunțau totuși amândoi. Aceasta ne-o spun explicit mai mulți gramatici latini, și cei doi *jj* se găsesc și în monumente, după cum arată *eius* și *huius*, citate mai sus. Vom zice deci că genitivele primitive au fost *eijos, *eijosdem, *hoijos, *quoijos*, și sub această formă trebuiesc explicate. Său dat mai multe explicări, combinate apoi între ele, ale acestui curios *-ijos* și alegerea celei juste nefiind încă făcută, va trebui să facem și noi cunoștință cu cele mai probabile.

I. O explicare, devenită populară prin cartea lui Henry și prin traducerile în alte limbi ale acestei cărți, este următoarea: Tema *i-* și *eo-*, cu cele două forme ale sale, putea să dea două paradigme paralele, d. ex. *is* și **eus, im* și *eum, *īs* și *eos*. Prin urmare se putea ca *eō-* să dea un genitiv-locativ **ēi*, întocmai ca *dominō-*, *dominō*, iar *i-* un genitiv *i-os*, cu gradul modificat al sufixului nominal de genitiv, ca în *patrus, nominus*.

Printr'un pleonasm posibil ambele forme combinate ar fi dat un *eī-īos (ambii *i* vocalici) în patru silabe, care ar fi devenit *eījos* = *ejus*, în două silabe, întocmai cum lui *Pompēi* îi corespunde *Pompejus*, citit *Pompeius*. Genitivul *īos s'ar fi adăugat apoi la locativele **hōi-*, **quōi-* și ar fi dat *hoius*, *quoius*. Pentru posibilitatea pleonasmului Henry citează vorbirea populară franceză: *l'homme, qu'il vient, cet homme que tu lui as pris son couteau*, și am putea cită și pronumele pleonastic în limba noastră: *pe el l-am văzut, ei i-am dat-o, lui i-am spus*, care e obligator ori de câte ori obiectul merge înaintea regentului său. Din acest punct de vedere, explicarea s'ar potrivi; voi face însă două observațiuni. a) Dacă *eō-* face locativul *eī*, iar *illo-*, *isto-* și *ipso-* *illi*, *isti* și *ipsi*, de ce *quō-*, *hō-* fac *quō-i* și *hō-i* și nu *quī* și *hī*? b) De ce s'a luat sufixul sub forma *-os*, aproape neîntrebuințată în latinește?

O explicare analoagă cu aceasta, dar mai simplă, este cea a lui Brugmann și Lindsay: Locativele *eī*, *illī*, *istī*, *ipsī*, specializate cu înțeles de dativ, și-au luat sufixul genitival *-os* și au dat *illīus*, *istīus*, *ipsīus*, *eīus, *eīius* (*ī* = *ii* în ce privește durată). De unde iese însă *quojus*, *hujus* în loc de *quīus, *hīus?

158. II. S'a văzut că homericele *ἐμείο*, *σείο*, *είο*, devenite *ἐμέο*, *ἐμοῦ*; *σέο*, *σοῦ*; *εῖο*, *οῦ*; apoi *τοῖο*, *τοῦ*; *ἴπποιο*, *ἴππου*, sunt formate cu sufixul pronominal *sjō*. Explicarea lui *ejus* ar trebui să țină socoteală de limba greacă, și de aceea Sommer admite ca primitive formele *hoisjo-*, **quoi-sjo-*, *ei-sjo-* în care *hoi-*, *quoi-* și *ei-* ar fi temele sub forma pe care o aveau la Gen. pl. indogerman, urmate de numitul sufix. Foneticește explicarea este corectă: *sj* devine în silabă internă *j*, d. ex. *dis-judico, *dījudico*; *Maisjos (osc. *Maesius*), *Maius* și pe această cale am ajunge la *hoijo, *quoijo, *eijo*,

care având o formă cu totul deosebită de a genitivului latin, și neavând paralele de felul lui ἐμοῦ, σοῦ, οὗ, τοῦ și ἑπιποῦ, a primit apoi sufixul -s de genitiv și au dat pe *ejus*, *hujus*, *cujus*. Sufixul -sjo găsindu-se destul de clar în grecește și sanscrită, explicarea pare foarte probabilă. În ce privește pe *ei-*, el se mai găsește și în Gen. pl. osc. *eisunk* din **eisom-ce*, în care limbă s'a văzut că enigmaticul *eisō-* formează G. D. Abl. L. dela toate numerele și genurile.

159. III. Plecând dela posesivul *quojus*, *quoja*, *quojum*, *cujus*, *cuja*, *cujum*, care se găsește mai ales la singular în Plaut, Cicerone, Vergiliu și care a produs și un derivat: *quoiātis*, *cujas*, un profesor american, Buck, propune o altă explicare. neadmisă de nimenea, și care mie totuși îmi pare mai probabilă din toate. Comparând pe *quojos* cu ποῖος, găsește, ceea ce nimene nu contestează, că amândouă sunt formate cu sufixul adjectival *jo-*, deci **quoi-jo-s*, **poi-jo-s*, întocmai ca *patr-jo-s*, care a devenit *patrius*, cu vocalizarea lui *j*, ca în *medius*, μέσος. Dacă ne-am întreba ce deosebire de înțeles ar fi între: *un lucru părintesc* și *un lucru al părintelui*, *res patris* și *res patria*? între *cujus* (genitiv) *filius* și *cujus* (posesiv) *filius*? eu unul nu descopăr nici una și de aceea nu văd imposibilitatea ca aceste genitive să fie simple adjective posesive, ne mai având astfel nevoie de două sufixe de genitiv.

Cu alte cuvinte: după cum zicem *meus*, -a, -um în loc de genitivul personal *mei*, tot așa *ejus*, *cujus* se întrebuințează în locul unui genitiv necunoscut **eī*, **cui*. Nu cunosc lucrarea lui Buck: *Vocalismus der oskischen Sprache*, 1892, din care citează Giles această părere, și deci nu știu pe ce argumente se întemeiază el. De asemenea, nu cunosc nici ediția engleză a cărții, *A grammar of Oscan and Umbrian*, Boston, 1904 și nu știu

dacă Buck mai persistă ori nu în această explicație, după judecata mea, deplin convingătoare.

Voiu mai adăuga că Sommer, care nu admite această explicație, neadmițând nici înlocuirea genitivului prin locativ la declinarea II (48), propune totuși, pentru explicarea acestui genitiv în *-i*, origina adjectivală: *-i* ar fi sufixul adjectival de feminin asigmatic, corespunzător declinării V latine (38). Indogermanul *gvenā deivi, *femeie divină*, ar fi acelaș lucru cu *femeia zeului*, adică adjectivul a devenit genitiv. Dar dacă aceasta se putea întâmpla aici, cu atât mai mult genitivul *cujus* nu poate fi altceva decât posesivul *cujus*.

Se înțelege că cei ce nu primesc această a treia explicație, sunt nevoiți să nu admită nici înrudire etimologică între genitivul și posesivul *cujus*; dar e probabilă o asemenea neînrudire la două cuvinte identice ca formă și ca înțeles? Și totuși nu se poate neglija înrudirea, aproape identitatea, de înțeles între adjectiv și genitivul posesiv, ba chiar și a celui obiectiv: *respectul părintesc*, *respectul de părinți*. Și însuși sufixul *-i* ce a fost la origină și care-i este înțelesul primitiv? Nu cumva tot adjectival?

Oricare ar fi explicația justă, una din cele date ori alta, *istiūs*, *ipsiūs* și *illiūs* se explică foarte ușor prin analogia lui *hui-jus, *cui-jus, *ei-jus, în care primul component este identic cu dativul, iar al doilea un nou sufix, *-jos*. Din formele de dativ *isti*, *illi* și *ipsi*, urmate de *-jos* cu *j* intervocalic dispărut, se ajunge deci incontestabil la *ipsiūs*.

160. Ca observații mărunte ar fi de făcut următoarele: *istiūs*, *illiūs*, *ipsiūs*, formele din limba arhaică, devin la clasici *istiūs*, prin scurtarea vocalei înainte de vocală; în genere trebuințele metrice dictează care din cele două forme se va întrebuiși. În latina târzie se

întâlnesc genitive feminine ca: *illejus, ipsejus, quaejus, quejus* formate după analogia *domini: dominae = quojus: quaejus*. Poeții arhaici versifică după putere: *eius, huius, quouis* deseori monosilabice, *illius* bisilabic; aceasta nu se putea face decât prin sincoparea lui *u* din ultima silabă, și prin aceasta se ajungea la *eis, huis, quois, illis*, nu cum se scriu, dar cum se pronunțau, așa pe cât reiese din versificația dramatică. Înaintea unor consoane *s* dispăre, d. ex. **prismus, primus; *dusmus, dumus; *isdem, idem*, și prin **sandhi** vom putea avea deci *illī(u)s, istī, ipsī, modi*, ca la Catone și Plaut, apoi *atī(us)rei, ali(i) rei, nullī rei* (ca *disrumpo, dirumpo*), apoi *tam nulli consili*. Nu poate fi explicare mai nimerită pentru asemenea forme decât sincopa lui *u* și dispariția lui *s* înainte de unele consoane, căci dacă am admite un genitiv ori locativ în *-ī*, cum ar cere explicarea lui Henry, rămân neexplicate *atī, alii*, și *nullī rei*, căci *res* este doară feminin și nu i se potrivește un atribut ca *nulli*, și tot neexplicate ar mai rămâne și genitivele (nu dative) *toti familiae, isti formae* din Afraniu și Terențiu. În fine, să se noteze și confuzia ortografică *acius*.

161. Dativele *istī, illī, ipsī* sunt locative în loc de **istei*, ca oscul *altrei = alterī*. Locativul a putut să capete rolul dativului, cum s'a întâmplat la declinarea III grecească și în toată declinarea pronumelor personale unde locative ca *ποι, (mi ?)*, au înțeles de dativ și de genitiv. În latina arhaică această formă se întrebuință numai pentru masculin, iar pentru feminin eră o alta paralelă: *etae, istae, hae, ipsae*. Pe încetul însă, după analogia pronumelor personale, se întrebuințează tot *istī* și pentru feminin. Dativele *istō, ipsō, illo* dela Apulejus sunt ceva cu totul deosebit, și anume împrumutate dela declinarea nominală.

Cât despre *hoice, huic, ei, quoi, cui* ele nu pot veni decât din **hoi-jei, *ei-jei, *quoi-jei (158)*, după analogia genitivelor **hoi-jos, *ei-jos, *quoi-jos* cu aninarea terminației de locativ: *-ei*, împrumutată dela temele în *-o*, unde provine din caracterul *-o* și sufixul *-i*: *oi, ei, î*. După cum s'a văzut la declinarea numelor în *-ejus (Pompejus)* cei doi *jj, ij* trebuie să dispară între o vocală și un *i*, neputându-se altfel pronunța și deci ajungem la *hōĩ*, enclitic *hūĩ(c), ěĩ, quōĩ cū-ĩ*, comparabile cu *rēĩ*, sau la clasicele *huic, cui* și foarte obișnuitul *ei*, toate monosilabe, care nu pot proveni din locativele *hōic, quōi* căci acestea ar fi dat ori **hūc, *quū* ori, dacă erau întrebuintate enclitic, deci în silabă neinițială, **hīc* și **quī* după cum **ploisemoi, *ploisūmoi* dă *plūrimī*, cu ambele schimbări paralele. Aceste forme însă ar putea fi explicate mult mai simplu: după cum genitivelor *illius, ipsius, istius* le corespund dativalele *illi, ipsi, isti*, tot așa lui *cujus, hujus* nu le pot corespunde decât *cui, hui-c*.

După analogia lui *hujus, ejus, cujus*, cu prima silabă lungă prin poziție, întâlnim *ēĩ, hūic, quojĩ*, bisilabice și cu măsură spondaică, cel dintâiu la Terențiu, Lucretiu și în proloagele plautine, care nu sunt scrise de Plaut, iar ultimile două la Plaut însuși. Formele normale *hūic, cūi*, precum și curiosul *cūi* se întâlnesc în timpul imperiului; iar *iei*, care se întâlnește în două inscripții, se poate explica după analogia pluralelor *ĩ, ĩs*. Merită atenție și două forme osce: Abl. sing. fem. al relativului este *pūllad*, care pare a fi compus din tema curată a relativului, la care s'ar fi adăugat ablativul lui *olle, ille*. A doua formă este *poizad*, care ar proveni de asemenea din relativ și demonstrativul *eiso-*. Ca fapte analoage se citează exemple din greaca modernă: *αὐτὸς εἶνε ὁ ἄνδρας ποῦ τὸν εἶδα*, iată bărbatul pe care l-am văzut, unde vedem că relativul *pe care* este

exprimat prin relativul $\pi\omicron\delta$ urmat de demonstrativul $\tau\omicron\upsilon\upsilon$. In acelaş chip explică Brugmann și pe latinul *quoiei, cui, care*, după el ar proveni din *quō-eiei*, o formă adverbială a relativului, urmată de dativului lui *is*. Din acest *quō-eiei*, la Plaut *quojī*, s'ar fi dezvoltat *quōi* și *quoi, cui* monosilabe. Această explicare prin asociația a două elemente disparate, pare a fi foarte plauzibilă pentru formele osce, inutilă însă pentru *cui*.

162. Pronumele indefinite sunt toate derivate din tema *qui-* și sunt următoarele:

1) *quisquis*, ori cine ar fi, osc *pispis, pitpit*, format prin repetare ca *mēmē, tētē, τίστις*; în arhaică *quisquis* servește și pentru feminin, care iea mai târziu forma *quaequae*. Neutrul *quicquid* este o foarte simplă asimilare ca *adcurro, accurro*. Genit. *cuicuimodi* e sincopat din *cui(us)cui(us)modi*; *cum quiqui* la Plaut e vechiul instrumental.

2) *ecquis* din **etquis* cu asimilare ca în **situs (sitis), siccus?* ori *e-c(e)-quis* cu *e* ca în *enos*, umbr. osc *etanto-*, *ē-quidem, ēquis?* ori din *ecce*, înrudit cu oscul *eko-*?

3) *ali-quis* în care *ali-* poate fi un vechiu locativ al unei teme consonantice, care se vede și în *olle*, cu înțelesul de *acolo*, iar *quis* este întrebuințat enclitic ca în *sīquis, nēquis* și de aceea nu se poate zice *si ali-quis* cu *quis*, enclitic la două antecedente, ci numai *si, ne, nisi, num, quis*. Când se întrebuințează adjectival, femininul este *aliqua*.

4) *quisque* compus cu enclitica *-que*, identică cu sanscritul *ca*, gr. $\tau\epsilon$, și care generalizează cuvântul pe lângă care se pune. De aceea în lat. arhaică înțelesul este egal cu cel al lui *quicumque*, d. ex. *quemque offendero*. Înțelesul clasic este: *fiecare*, ușor de explicat prin expresii ca: *veniat, quisque est*, să vină ori cine

ar fi, în care prin elipsa lui *est* ajungem la *veniat quisque*, să vină fiecare. *Quisque, quemque* servesc în arhaică și pentru feminin.

5) *queiquomque, quiquunque*, cu ajutorul lui *quom-que* ori când, deci: ori cine ar fi, în ori ce împrejurări. Se întâlnește un plural arhaic *quescunque*; apoi cu tmeză: *quoī pol quomque*. Tot așa e și *quiviscunque*.

6) *quisquam*, neexplicat de ce se întrebuintează numai în propoziții negative de formă sau de înțeles. Instrumentalul *nequīquam* înseamnă *nu cumvā, în zădar*. Arhaic *quisquam* e și feminin: oscul *pīd-um* înseamnă *quidquam*.

7) *quīdam* e în loc de *quīs-dam* și înseamnă *un oare care, cutare*; se întâlnește un Ac. arhaic *quesdam*.

8) *quispiam* din **quis-p(e)-jam*. *Quippe* vine ori din instrumentalul **quīpe* ori, mai natural, din abl. *quīdpe*. *Jam* își vocalizează pe *j* după consoană ca în *nunc-i-am, quoniam*. În oscă *pieis-um = cujuspiam*.

9) *quisnam, numquisnam, ecquisnam*, cu particula *nam*, căci, întocmai ca în limba germană: *wer denn?* căci cine în însăfârșit, întărire naturală a întrebării.

10) *quīvīs*, (umbr. *pisher* dela *heri*, a dori), din **quīs vīs* (**disvello, divello*); mai natural este *quemvīs*, ori cine vrei: pierzându-se însă sensul verbal al lui *vīs*, s'a putut ajunge la declinarea primului component.

11) Aceeaș explicare și pentru *quīlibet, quīlibet, aliquis libet*. (Pentru fonetică cf. *dislego, diligo*).

163. Adjectivele pronominale. Se numesc pronominale adjectivele derivate dela teme înrudite la înțeles cu cele ale pronomelor și care la G. și D. s. au declinarea pronominală a demonstrativelor. Aceste adjective sunt următoarele:

1) *ūnus, ullus și nullus*, dintre care al doilea este deminutivul celui dintâiu: **oino-lo-s* cu sincopa lui *o*

și asimilarea grupului *nl* în *ll*, iar *nullus* vine din *nē-ullus* cu simpla eliziune a lui *e* înainte de vocală; sensul deminutival se potrivește și se recunoaște mult mai bine la *nullus*, nici unul, ori cât de mic ar fi; *nullum*, nici un lucru cât de mic. . . . În *nullus* nu e urmă de sens deminutival și de aceea se poate zice că *nullus* e primitiv, iar *ullus* după analogia lui *nullus*, și această se confirmă și prin marele număr de *nullus* față de *ullus* din Plaut. Ba și puținii *ullus* din Plaut se găsesc în genere în propoziții negative. *Nullus* este de obicei adjectiv; ca substantive se întrebuițează *nēmo*, **nēhēmo*, nici un om și *nīhīl*, *nīl*, **nēhilum*, nici cât negru sub unghie. Excepții sunt clasicele *nullius* și *nullo* în loc de *neminis* și *nemine*.

Forme nominale se găsesc dela toate trele, ca și dela cele ce vor mai urmă, la cei mai buni scriitori.

2) *sōlus*, derivat, probabil, dela o rădăcină *sē*, *sēd*, care ar însemna despărțire ca în *sēd-itio*, și care sub forma apofonică *sōd*, ar fi dat cu sufixul deminutival *-lo* un **sodlo-*, *sōllus*, și cu simplificarea lui *ll* după vocală lungă: *sōlus*. Înrudirea cu oscul *sollo-* întreg, tot, ca în *sollers*, *sollemnis* n'o permite înțelesul.

3) *Tōtus* pare înrudit cu oscul *tovtā-*, umbr. *totā*, comunitate, popor, cetate, deci totalitatea cetățenilor; cam această origină ar indică-o și deosebirea de înțeles între *tōtus* și *omnis*. Cu timpul însă fina deosebire de nuanță s'a șters *omnis* s'a pierdut, și dintre limbile romanice nu-l mai păstrează decât limba italiană, alături de *tōtus*, care l-a înlocuit pretutindeni în alte limbi.

4) *Ūter*, derivat din *quu-*, o altă formă a temei interogativului *qui-*, *quō-*, urmată de sufixul comparativ *-tero*. Forma *nēcuter*, dintr'o inscripție, lămurește consonantismul cuvântului. Conform unei regule fonetice, întâlnite de mai multe ori până acuma, orice *quu* tre-

buie să devină *cu*, nefiind altfel pronunțabil; astfel se ajunge la *necuter*. Acest *cu* însă își pierde labiovelara ori de câte ori este inițial și astfel se explică *uter*. Acelaș fenomen fonetic se vede în *ŭbī*, față de *alī-cubi*, *sī-cubi*, *nē-cubi*, *num-cubi*; în *unde*, față de *aliquonde*, *alicunde*, *sī-cunde*, *nē-cunde*, căci atât *ubi* cât și *unde* vin tot din tema *quu-*, schimbându-și în dialecte labiovelara în labială, după obicei: *pu-fe*, *pu-f* = *ubi*, *pú-túrús-píd*, N. pl., *pútereí-píd*, Loc s., corespunzătoare lui *utrique*. Un fenomen fonetic analog se vede în românescul *gvardist*, *vardist* și *gardist*. *Necuter* a dispărut din limbă și a fost înlocuit de trisilabul *neuter*, devenit și el mai târziu bisilab. Ca termen gramatical se zice totdeauna *neutri* (*masculini*, *feminini*) *generis*. *Uterque* este compus ca *quisque*; în *alteruter*, primul component se declină: *alterius utrius*, sau rămâne neschimbat: *alterutrius*, lucru care se întâmplă totdeauna la plural: *alterutri*.

5) *Ali-us*, derivat din locativul *alī*, urmat de sufixul *-o*; în grecește *i* s'a consonantizat și astfel se ajunge la *ἄλλος*. Acesta este unicul adjectiv care are formă de neutru pronominal: *aliud*. Genitivul *aliūs* nu se întrebuințează, fiindcă s'ar fi putut confundă cu nominativul, și este înlocuit cu cel dela *alter*. Formele *ad alis* *alium*, *cum alis alio*, neutrul *alid*, trebuie să fie împrumutate din limba familiară ca și *Cornelis* în loc de *Cornelium*; *aliū*, *aliūs* se pot contrage întocmai ca *dī*, *dīs*. Ortografii arhaice provenite din confuzia sunetelor: *aliut*, *aled*. *Aliēnus* e în loc de **ali-īnus*, cu disimilare obligatoare.

6) *Alter* din **alī-teros*, aceeaș temă ca la *alius*, dar cu sufix de comparativ, al cărui înțeles se vede din deosebirea dintre *alter* și *alius*. Afară de sincopa lui *i*, se mai sincopează încă și *e* în *altrinsecus*, *altrōver-*

sum, ἀλλότριος, osc *alttro*. Această din urmă sincopă ar fi după analogia cuvintelor ca *ager*, *agri*, pe când forma normală e după cele ca *puer*, *-eri*; prima sincopă e una din cele obișnuite.

7) Tot cu pronumele sunt înrudite și alte adjective care însă n'au declinare pronominală. Astfel din *to*-, *tē*-derivă *tālis*, τηλίκος, *tantus*, *tōt* (*totīdem*), *tōtus* (să nu se confunde cu *tōtus*), iar din *quo*- corelativele celor dintâiu: *qualis*, πηλίκος, *quantus*, *quōt* și *quōtus*. *Tot* și *quot* au fost înlocuite mai târziu, printr'o confuzie prin *tanti*, *quanti*, care au fost moștenite și de limbile romanice.

CUPRINSUL

DECLINAREA NOMINALĂ

<u>Par.</u>	<u>Pag.</u>
1. Definiții: sufixe cazuale, declinare	9
2. Sufixe de derivare, temă, caracter	9
3. Rădăcină	9
4. Posibilitatea de a distinge elementele unui cuvânt . .	10
5. Cuvinte fără sufixe de derivare, ori sufix cazual; 'cuvinte conținând numai rădăcina	10
6. Rădăcina, tema, etc. din punct de vedere indogerman și cel al unei limbi anume: latina, etc., toți acești termeni sunt abstracții gramaticale; ipoteza lui Bopp; încercarea lui Schleicher	10
7. Număr, caz, gen; definiția dualului	12
8. Cazurile și <u>syncretismul</u> lor	13
9. Genurile și inutilitatea lor; normele după care s'au dat genurile; genul gramatical	14
10. Ce s'a mai păstrat în limbile romanice din aceste categorii	15
— 11. Apofonia vocalică și cele trei grade ale ei; cazuri tari și slabe; cauza apofoniei este accentul	16
12. Cele cinci declinări latine	18
13. Singularul. Definiția nominativului; Nom. dela decl. I	19
14. Motive de scurtare a caracterului <i>-ā</i> ; <i>brevēs breviautes</i> ; accentul muzical și cel expiratoric	19
Scurtarea vocalelor urmate de <i>r, l, m, t</i> final	21
Cuvinte grecești în <i>-ă</i> ; ipoteza unui vocativ în <i>-ă</i> . .	22
15. Masculinele de decl. I și sufixul <i>-s</i>	22
16. Genul substantivelor de declinarea II	24
17. Nominativul decl. II; dispariția lui <i>-s</i> ; prefacerea lui <i>-os</i> în <i>-us</i> ; natura lui <i>u</i> consonantic	24

<u>Par.</u>	<u>Pag.</u>
18. Substantivele în <i>-ro</i> precedat de vocală scurtă; <i>Sandhi</i> ; simplificarea geminatelor	26
19. Substantivele în <i>-ro</i> , precedat de consoană; <i>r</i>	26
20. Amănunte asupra numelor în <i>-ro</i>	27
21. Substantive în <i>-lo</i>	28
22. Substantive în <i>-ius, -is</i>	29
23. N. Ac. și V. neutru	29
24. Genul substantivelor de decl. III; temele caracterizate prin mute; lungirea unei vocale urmate de <i>ns-</i>	30
25. Legea ascuțirii vocalice	32
26. Deosebirea de cantitate între nominativ și celelalte ca- zuri, cauzată de apofonie	34
27. Neregularitățile cuvintelor <i>conjunctiv</i>	35
28. Teme licide și nazale	35
29. Cele două naturi ale sunetului <i>l</i>	36
30. Teme în <i>-m</i> și <i>-n</i>	37
31. Teme în <i>-s</i> ; rotacismul	38
32. <i>Venus, lepus, vetus</i> ; temele în <i>is</i>	40
33. Teme în diftong	40
34. Teme în <i>-i</i> și <i>u</i>	41
35. Teme în <i>-i</i>	41
36. Sincoparea dela temele în <i>-i</i> ; substantivele în <i>-es</i>	41
37. Declinarea IV	42
38. Declinarea V	42
39. Neutrele de decl. III și IV; temele mute	43
40. Teme licide	44
41. Teme în <i>-n</i>	44
42. Teme în <i>-s</i>	45
43. Teme în <i>-i</i>	46
44. Neutrele de declinarea IV	47
45. Genitivul; declinarea III	48
46. Cuvinte heteroclite	50
47. Genitivul declinării IV	51
48. Genitivul declinării II	53
49. Observații mărunte asupra acestui genitiv	55
50. Genitivul declinării I	56
51. Genitivul declinării V	58
52. Sintaxa genitivului	58
53. Dativul; declinarea I	60
54. Dativul declinării II	61
55. Dativul declinării III	61

Par.	Pag.
56. Dativul declinării IV	62
57. Dativul declinării V	63
58. Acuzativul; declinarea I	63
59. Acuzativul declinării II	64
60. Acuzativul temelor consonantice	64
61. Acuzativul în <i>-im; vis, grus, sus, bos</i> ; decl. IV și V	64
62. Vocativul; declinarea I	65
63. Vocativul declinării II	66
64. Vocativul declinării III, IV și V	67
65. Ablativul; declinarea II	68
66. Ablativul declinării I, III, IV și V	69
67. Amănunte asupra ablativului dela decl. III	69
68. Ablativul în <i>-i</i>	71
69. Locativul	71
70. Urmele locativului la decl. I și II	72
71. Locativul declinării III și V; forme nefixate. Inscricția lui Duenos	73
72. Instrumentalul	74
73. Instrumentalul cu sufixul <i>-a</i>	75
74. Instrumentalul cu sufixul <i>-bhi</i>	76
75. Pluralul. Nominativul declinării V și III	76
76. Nominativul declinării IV	78
77. Nominativul declinării II	78
78. Declinarea lui <i>deus</i>	79
79. Nominativul declinării I	79
80. N. Ac. și V. neutru; declinarea II	80
81. Neutrul temelor consonantice	83
82. Neutrul temelor în <i>-i</i> și <i>-u</i>	84
83. Neutre în <i>-ia</i>	85
84. Genitivul declinării III	85
85. Neregularități ale acestui genitiv	87
86. Genitivul declinării IV	88
87. Genitivul declinării I	88
88. Genitivul declinării II	89
89. Genitivul declinării V	90
90. Dativul și ablativul	90
91. Instrumentalul temelor în <i>-o</i>	92
92. Instrumentalul temelor în <i>-a</i>	93
93. Locativul	93
94. Valoarea sintactică a ablativului	94
95. Valoarea sintactică a dativului	95

Par.	Pag.
96. Valoarea sintactică a locativului	95
97. Valoarea sintactică a instrumentalului; syncretismul acestor cazuri	96
98. Acuzativul; legea lui Osthoff	96
99. Acuzative în <i>-is</i> și <i>-es</i>	98
100. Observații asupra acuzativului în <i>-is</i>	99
101. Acuzativul declinării IV	100

COMPARAȚIUNEA ADJECTIVELOR.

102. Sufixul de comparativ <i>-jēs, -jōs</i>	100
103. Sufixul <i>-tero, -ero</i>	101
104. Sufixul de superlativ <i>-isto</i>	102
105. Sufixul <i>-mo</i>	102
106. Temele în <i>-ro, -ri, -li</i>	103
107. Sufixul <i>-issimo</i>	104
108. Origina lui <i>-issimo</i>	105
109. <i>Vetus, -dicus, -volus, -ficus, frugi, etc.</i>	105
110. <i>Magnus, parvus, bonus, malus, multus</i>	106
111. Comparația perifrastică	109

NUMERALELE.

112. Considerații generale	110
113. Cardinalele: unul	110
114. Doi	111
115. Trei	112
116. Patru	113
117. Cinci	114
118. Șase, șapte, opt, nouă, zece	115
119. Unsprezece — nouăsprezece	116
120. Douăzeci — nouăzeci	117
121. Sutele	118
122. Mia	120
123. Diverse cifre	121
124. Numeralele ordinale: generalități	122
125. Etimologia numeralelor ordinale	122
126. Numeralele adverbiale	124
127. Numeralele distributive	125
128. Numeralele multiplicative	126
129. Sistemul duodecimal	12

DECLINAREA PRONOMINALĂ.

Par.	Pag.
130. Generalități asupra prunumelor	129
131. Pronumele personale: Nominativul singular	129
132. Genitivul	130
133. Dativul	130
134. Acuzativul	131
135. Ablativul	132
136. Nominativul plural	132
137. Genitivul, Dativul	133
138. Particulele întăritoare	134
139. Declinarea posesivelor	134
140. Amănunțimi asupra posesivelor	134
141. Generalități asupra demonstrativelor	136
142. <i>Is</i>	137
143. Amănunțimi asupra lui <i>is</i>	138
144. <i>Idem</i>	139
145. Singularul lui <i>hic</i>	140
146. Pluralul lui <i>hic</i>	141
147. Particula <i>-ce</i>	142
148. <i>Iste</i>	143
149. <i>Ille</i>	144
150. Amănunțimi asupra lui <i>hic, iste, ille</i>	146
151. <i>Ipse</i>	147
152. Amănunțimi asupra lui <i>ipse</i>	147
153. Generalități asupra prunumelor interogative, indefinite și relative	148
154. Nașterea relativului din interogativ	149
155. Singularul prunumelor interogative, indefinite și re- lative	150
156. Pluralul lor	151
157. Genitivul și dativul pronominal: prima explicare (Henry)	152
158. A doua explicare (Sommer)	153
159. A treia explicare (Buck)	154
160. Observații mărunte asupra genitivului pronominal	155
161. Dativul pronominal	156
162. Pronumele indefinite	158
163. Adjectivele pronominale	159

VERIFICAT

VERIFICAT
1987BIBLIOTECA
CENTRULUI
UNIVERSITĂȚII